

**YEMEN VE DİĞER MENA ÜLKELERİ'NİN İHRACAT REKABET
GÜÇLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ**

Abdualaziz Aclan Ahmed SAEED

Danışman:

Doç. Dr. Birol ERKAN

Uşak

Haziran, 2019

**YEMEN VE DİĞER MENA ÜLKELERİNİN İHRACAT REKABET
GÜÇLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ**

ABDUALAZİZ ACLAN AHMED SAEED

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İktisat Anabilim Dalı İktisat Bölümü

Danışman: Doç. Dr. Birol ERKAN

UŞAK

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Haziran 2019

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

İktisat Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi Abdualaziz Aclan Ahmed SAEED'in "Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin İhracat Rekabet Güçlerinin Karşılaştırmalı Analizi" başlıklı tezi 18/06/2019 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, Yüksek Lisans Tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ İmza

Üye (Tez Danışmanı): Doç. Dr. Birol Erkan .....

Üye : Yrd. Doç. Dr. Naib ALAKBAROV .....

Üye : Doç. Dr.Melih ÖZÇALIK .....

Enstitü Müdürü:

Prof. Dr. Mehmet Karayaman

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZETİ

YEMEN VE DİĞER MENA ÜLKELERİNİN İHRACAT REKABET GÜÇLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Abdualazız Aclan Ahmed SAEED

İktisat Anabilim Dalı

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran 2019

Danışman: Doç. Dr. Birol Erkan

Çalışmada Yemen ve MENA Ülkeleri'nin 2000 ile 2016 yılları arasında, Balassa İndeksi, Lafay kullanılarak dış rekabet güçlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. SITC Rev. 3, 2 haneli ürün grubu analizi yapılarak elde edilen indeks değerleri ile ülkelerin hangi ürün gruplarında hangi ölçüde rekabet gücünün bulunduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada elde edilen sonuçlar, kullanılan iki göstergenin değerlerinin birbirine yakın olduğunu göstermiştir. Elde edilen sonuçlara göre; Bahryen'in petrol,gübreler ve demir ihtiva etmeyen madenler, Birleşik Arap Emirlikleri'nin Petrol ve herhangi bir sınıflandırmaya tabi olmayan özel işlemler ve mallar, Cezayir'in taş kömürü, petro, doğal gaz, balıklar ve diğer deniz ürünleri, meyve ve sebze, gübreler, hayvansal sıvı, inorganik kimyasal ürünler ve giyim eşyası ve bunların aksesuarları, İran'nın petrol, İsrail'in gübreler ve diğer metal olmayan eşyalar, Katar'ın petrol, pdoğal gaz ve gübreler, Kuveyt'in petrol, Lübnan'nın meyve ve sebzeler, şeker, tütün, metal cevheri, gübreler, diğer metal olmayan eşyalar ve altın,parasal olmayan, Mısır'ın meyve ve sebzeler, dokuma elyafı, gübreler ve madenler ve doğal gaz, Yemen, Umman ve Suudi Arabistan'ın petrol ve doğal gaz, Tunus'un inorganik kimyasal ve gübreler, Ürdün'ün ise canlı hayvanlar, meyve ve sebzeler, tütün,

Gübreler, İşlenmiş sıvı, katı yağlar; mumlar, İnorganik kimyasal ve Kağıt gruplarında yüksek seviyede rekabet gücüne sahip olduğu göze çarpmaktadır.

Çalışmada gerek MENA ülkelerinin gerekse Yemen'nin faktör yoğunluğu bazında rekabet gücü analizleri söz konusu ülkelerin ağırlıklı olarak emek ve hammadde yoğun ürünlerde üstünlüklerinin olduğunu göstermektedir. MENA ülkeleri ve Yemen'nin katma değeri yüksek ürünlerin ihracatında ağırlıklı olarak rekabet gücü bulunmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: MENA Ülkeleri, Yemen, İhracat, Rekabet Gücü

ABSTRACT

COMPARATIVE ANALYSIS OF EXPORT COMPETITIVENESS OF YEMEN AND OTHER MENA COUNTRIES

Abdualazız Aclan Ahmed SAEED

Department of Economics

Institute of Social Sciences, Uşak University, June 2019

Advisor: Assoc. Prof. Birol ERKAN

The study aimed to determine the external competitiveness of Yemen and MENA countries between 2000 and 2016 using the Balassa Index and Lafay Index. The index values obtained by analyzing SITC Rev. 3, 2 digit product groups were tried to show the extent to which the countries had competitive power in which product groups. Results from the study showed that the values of the two indicators used were close together. According to the results, Bahryen's mines do not contain oil, fertilizers and iron, United Arab Emirates, oil and special transactions and goods not subject to any classification, Algeria's coal, petro, natural gas, fish and other seafood, fruit and vegetables, fertilizers, animal liquids, inorganic chemical products and clothing and their accessories, Iran's oil, Israel's fertilizers and other non-metal items, Qatar's oil, natural gas and Fertilizers, Kuwait's oil, Lebanon's fruits and vegetables, sugar, tobacco, metal ore, fertilizers, other non-metal items and non-gold, Egypt's fruits and vegetables, woven fiber, fertilizers and mines, and natural gas, Yemen, Oman and Saudi Arabia's oil and natural gas, Tunisia's inorganic chemicals and Fertilizers, and Jordan's live animals, fruits and vegetables, tobacco, fertilizers, processed liquids, fats; candles, inorganic chemicals and paper groups it stands out that it has a high level of competitiveness.

The analysis of competitiveness of both MENA countries and Yemen on the basis of factor density shows that the countries in question have advantages in mainly labor and raw material intensive products. The MENA countries and Yemen are predominantly non-competitive in the export of high value-added products.

Keywords: MENA Countries, Yemen, Export, Competitiveness

TEŐEKKÜR

Tez alıőması boyunca desteklerini esirgemeyen danışman hocam Sayın Doç. Dr. Birol ERKAN'a teőekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca tüm zor günlerimde desteğini hiç bir zaman esirgemeyen sevgili hocalarıma, anneme ve babama da sonsuz őükranlarımı sunuyorum.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı ve Soyadı : Abdualaziz Aclan Ahmed SAEED

Doğum Yeri ve Tarihi : Taiz-Yemen – 1985

Lisans Öğretimi : Taiz Üniversitesi, İdari Bilimler Fakültesi, İktisat

Bildiği Yabancı Diller : Arapca

İletişim

Cep Telefonu : (0537) 294 91 01

E-posta Adresi : abdullaziz184@gmail.com

KISALTMALAR LİSTESİ

MENA: Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri

ECO: Ekonomik İşbirliği Örgütü

UN: Birleşmiş Milletler

WTO: Dünya Ticaret Örgütü

GSYH: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

BAE: Birleşik Arap Emirlikleri

UNDP: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı

GCC: Körfez İşbirliği Konseyi

OECD: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatıviii

RCA: Revealed Comparative Advantages (Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler)

LFI: Lafay İndeksi

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
Çalışmanın Amacı	2
Çalışmanın Önemi.....	2
Çalışmanın Yöntemi.....	3
Çalışmanın Kısıtları.....	4
1. BÖLÜM: ORTA DOĞU VE KUZEY AFRİKA (MENA) ÜLKELERİ	5
1.1 ORTA DOĞU VE KUZEY AFRİKA (MENA) ÜLKELERİNE GENEL BAKIŞ	5
1.1.1 MENA Ülkelerinin Makroekonomik Göstergeleri	7
1.1.2 MENA Ülkelerinin Sosyo-Kültürel Göstergeleri	44
2. BÖLÜM: İHRACAT REKABET GÜCÜ	51
2.1 REKABET GÜCÜ KAVRAMI	52
2.2 İHRACAT REKABET GÜCÜNÜ ÖLÇEN YAKLAŞIMLAR	55
2.2.1 Balassa İndeksi (RCA).....	55
2.2.2 Lafay İndeksi	56
2.3 LİTERATÜR TARAMASI.....	57
3. BÖLÜM: YEMEN VE DİĞER MENA ÜLKELERİNİN REKABET GÜCÜ ANALİZİ.....	60
3.1 BALASSA İNDEKSİ ANALİZİ.....	61
3.1.1 Bahreyn'in Balassa İndeksi Analizi.....	61
3.1.2 Birleşik Arap Emirlikleri'nin Balassa İndeksi Analizi	61
3.1.3 Cezayir'in Balassa İndeksi Analizi.....	62
3.1.4 Fas'ın Balassa İndeksi Analizi.....	63

3.1.5 İran İslam Cumhuriyeti'nin Balassa İndeksi Analizi.....	65
3.1.6 İsrail'in Balassa İndeksi Analizi	65
3.1.7 Katar'ın Balassa İndeksi Analizi	67
3.1.8 Kuveyt'in Balassa İndeksi Analizi	67
3.1.9 Lübnan'ın Balassa İndeksi Analizi	68
3.1.10 Mısır'ın Balassa İndeksi Analizi.....	70
3.1.11 Suudi Arabistan'ın Balassa İndeksi Analizi	72
3.1.12 Tunus'un Balassa İndeksi Analizi	73
3.1.13 Umman'ın Balassa İndeksi Analizi	74
3.1.14 Ürdün'ün Balassa İndeksi Analizi	75
3.1.15 Yemen'in Balassa İndeksi Analizi.....	77
3.1.16 Balassa İndeksi Genel Değerlendirme.....	77
3.2 LAFAY İNDEKSİ ANALİZİ	79
3.2.1 Bahreyn'in Lafay İndeksi Analizi.....	79
3.2.2 Birleşik Arap Emirlikleri'nin Lafay İndeksi Analizi.....	79
3.2.3 Cezayir'in Lafay İndeksi Analizi.....	80
3.2.4 Fas'ın Lafay İndeksi Analizi.....	80
3.2.5 İran'ın Lafay İndeksi Analizi.....	81
3.2.6 İsrail'in Lafay İndeksi Analizi.....	81
3.2.7 Katar'ın Lafay İndeksi Analizi	82
3.2.8 Kuveyt'in Lafay İndeksi Analizi	83
3.2.9 Lübnan'ın Lafay İndeksi Analizi.....	83
3.2.10 Mısır'ın Lafay İndeksi Analizi	84
3.2.11 Suudi Arabistan'ın Lafay İndeksi Analizi	84

3.2.12 Tunus'un Lafay İndeksi Analizi	84
3.2.13 Umman'ın Lafay İndeksi Analizi	85
3.2.14 Ürdün'ün Lafay İndeksi Analizi	85
3.2.15 Yemen'in Lafay İndeksi Analizi.....	86
3.2.16 Lafay İndeksi Genel Değerlendirme.....	87
4. BÖLÜM: SONUÇ.....	89
EKLER	93
KAYNAKÇA	95

TABLO DİZİSİ

Tablo 1.1: Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin GSYH'si (milyar \$).....	17
Tablo 1.2: Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin GSYH Büyüme Oranı (%)	20
Tablo 1.3: Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin Kişi Başına Düşen GSYH'si (\$)..	23
Tablo 1.4: Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinde Enflasyon Oranı (%)	26
Tablo 1.5: Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin İşsizlik Oranları (%)	29
Tablo 1.6: Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin Cari Açık Oranları (%GSYH)	32
Tablo 1.7: Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin Kamu Borcu (%GSYH)	35
Tablo 1.8: Yemen ve Diğer MENA Üyelerinin İhracatı (milyar \$).....	38
Tablo 1.9: Yemen ve Diğer MENA Üyelerinin İthalatı (milyar \$).....	41
Tablo 1.10: Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin Küresel Rekabet Gücü.....	43
Tablo 1.11: Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin Küresel Rekabet Gücü Fasal Sıralaması.....	44
Tablo 1.12: Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin Yüzölçümü ve Nüfusu.....	46
Tablo 1.13: Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin İnsani Gelişmişlik Seviyeleri.....	47
Tablo 1.14: Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin Ekonomik Özgürlük İndeksi	49
Tablo 1.15: Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin Yolsuzluk Sıralaması.....	50
Tablo 3.1: Bahreyn'in Balassa İndeksi Analiz Skorları (Güçlü Orta ve Zayıf Üstünlüklere Göre).....	61
Tablo 3.2: Birleşik Arap Emirlikleri'nin Balassa İndeksi Analiz Skorları (Güçlü Orta ve Zayıf Üstünlüklere Göre).....	62
Tablo 3.3: Cezayir'in Balassa İndeksi Analiz Skorları (Güçlü Orta ve Zayıf Üstünlüklere Göre).....	63
Tablo 3.4: Fas'ın Balassa İndeksi Analiz Skorları (Güçlü Orta ve Zayıf Üstünlüklere Göre).....	64

Tablo 3.5 İran'ın Balassa İndeksi Analiz Skorları (Güçlü Orta ve Zayıf Üstünlüklere Göre).....	65
Tablo 3.6: İsrail'in Balassa İndeksi Analiz Skorları (Güçlü Orta ve Zayıf Üstünlüklere Göre).....	66
Tablo 3.7 Katar'ın Balassa İndeksi Analiz Skorları (Güçlü Orta ve Zayıf Üstünlüklere Göre).....	67
Tablo 3.8: Kuveyt'in Balassa İndeksi Analiz Skorları (Güçlü Orta ve Zayıf Üstünlüklere Göre).....	68
Tablo 3.9: Lübnan'ın Balassa İndeksi Analiz Skorları (Güçlü Orta ve Zayıf Üstünlüklere Göre).....	69
Tablo 3.10: Mısır'ın Balassa İndeksi Analiz Skorları (Güçlü Orta ve Zayıf Üstünlüklere Göre).....	71
Tablo 3.11: Suudi Arabistan'ın Balassa İndeksi Analiz Skorları (Güçlü Orta ve Zayıf Üstünlüklere Göre).....	73
Tablo 3.12: Tunus'un Balassa İndeksi Analiz Skorları (Güçlü Orta ve Zayıf Üstünlüklere Göre).....	74
Tablo 3.13: Umman'ın Balassa İndeksi Analiz Skorları (Güçlü Orta ve Zayıf Üstünlüklere Göre)	75
Tablo 3.14: Ürdün'ün Balassa İndeksi Analiz Skorları (Güçlü Orta ve Zayıf Üstünlüklere Göre).....	75
Tablo 3.15: Yemen'in Balassa İndeksi Analiz Skorları (Güçlü Orta ve Zayıf Üstünlüklere Göre).....	77
Tablo 3.16: Yemen ve MENA Ülkelerinin Balassa İndeksi Analizi (Faktör Yoğunluklarına Göre)	78
Tablo 3.17: Bahreyn'in Lafay İndeksi Analiz Skorları.....	79
Tablo 3.18: Birleşik Arap Emirlikleri'nin Lafay İndeksi Analiz Skorları.....	80
Tablo 3.19: Cezayir'in Lafay İndeksi Analiz Skorları.....	80
Tablo 3.20: Fas'ın Lafay İndeksi Analiz Skorları.....	81

Tablo 3.21: İran'ın Lafay İndeksi Analiz Skorları.....	81
Tablo 3.22: İsrail'in Lafay İndeksi Analiz Skorları.....	82
Tablo 3.23: Katar'ın Lafay İndeksi Analiz Skorları.....	82
Tablo 3.24: Kuveyt'in Lafay İndeksi Analiz Skorları.....	83
Tablo 3.25: Lübnan'ın Lafay İndeksi Analiz Skorları.....	83
Tablo 3.26: Suudi Arabistan'ın Lafay İndeksi Analiz Skorları.....	84
Tablo 3.27: Tunus'un Lafay İndeksi Analiz Skorları.....	85
Tablo 3.28: Umman'ın Lafay İndeksi Analiz Skorları.....	85
Tablo 3.29: Ürdün'ün Lafay İndeksi Analiz Skorları.....	86
Tablo 3.30: Yemen'in Lafay İndeksi Analiz Skorları.....	86
Tablo 3.31: Yemen ve MENA Ülkelerinin Lafay İndeksi Analizi (Faktör Yoğunluklarına Göre)	88

GRAFİK DİZİSİ

Grafik 1: Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin GSYH'si (milyar \$)	18
Grafik 2: Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin GSYH Büyüme Oranı (%).....	21
Grafik 3: Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin Kişi Başına Düşen GSYH'si (\$)	24
Grafik 4: Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinde Enflasyon Oranı (%)	27
Grafik 5: Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin İşsizlik Oranı (%).....	30
Grafik 6: Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin Cari Açık Oranları (% GSYH).....	33
Grafik 7: Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin Kamu Borcu (% GSYH)	36
Grafik 8: Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin İhracatı (milyar \$)	39
Grafik 9: Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin İthalatı (milyar \$)	42

GİRİŞ

Küreselleşme, ülkelerin siyasetlerini ve ekonomilerini yeniden gözden geçirmeyi zorunlu kılan köklü değişimlere sahne olmaktadır. Bu değişimin neticesinde ülkeler, yerel ülke olma aşamasından küresel ülke olma durumuna geçmektedir. Bu süreç ülkelerin bir araya gelmesini, gelişmesini ve pazarların birbirine yaklaşmasını beraberinde getirmektedir. Bu çerçevede dünyada görülen bu dönüşüme ayak uydurmak, gelişmekte olan ülkeler için oldukça zordur.

Günümüzde küresel pazarlara ulaşma ve söz konusu pazarlardaki payını artırma çabası kaçınılmaz bir durum haline gelmiştir. Küreselleşme sürecinde yerel pazar ile dünya pazarı arasında bir fark kalmadığı aşikardır. Bundan dolayı dünya ekonomisinin sağladığı olanaklardan mümkün olduğunca yararlanmayı artırma ve olumsuzlukları da azaltma/minimize etme hususunda rekabetin ve ihracat rekabet gücünün önemi ortaya çıkmaktadır. Dünya rekabet raporu, büyük ülkelere oranla küçük ülkelerin rekabetten yararlanma gücünün daha fazla olduğunu göstermektedir. Çünkü rekabet, küçük şirketlerin dar bir piyasadan uluslararası pazara çıkışını sağlamaktadır. Ancak bu rekabet, aynı zamanda bu yüzyılın zorluklarından biri olarak bu düzenle karşı karşıya kalmayı da zorunlu hale getirmiştir.

Bunun sonucunda dünya ülkeleri tek bir pazarı temsil eder hale gelmiştir. Kuruluşlar ve ülkeler arasındaki rekabetin belli ölçüde artmasından dolayı, o piyasada görülen değişimlerden tüketici ve üretici aynı anda etkilenmektedir. Diğer bir deyişle, rekabet yalnızca yerel piyasayla sınırlı değil, aynı zamanda aynı sektörde çalışan piyasalara da uzanmaktadır. Bunun için ülkelerin, iç dinamiklere ilişkin bilgiler sağlayıp diğer ülkelere göre rekabetçi pozisyona erişmek için bu bilgilerden yararlanabilmeyi sağlaması bir zorunluluk haline gelmiştir. Bunlar, kuruluşların yerel çevresi ve ait olduğu coğrafi bölgeyle de sınırlı değil; uluslararası düzeye taşmış durumdadır. Çünkü dünya öyle bir pazar haline gelmiştir ki, yaşanan değişimler bütün kuruluşları ve ülkeleri etkilemekte ve her ülke ve müessese sunduğu katkı oranında etkilenmektedir. Burada, uluslararası stratejik kararların birtakım unsurlara dayandığını söyleyebiliriz. Bunların en önemlileri şunlardır: Ortak pazar, ürünler ve pazar stratejileri.

Uluslararası ticaret, hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkelerin ekonomik kalkınma sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Ülkeler, yerel ürünlerinin elden çıkarılması ve yalnızca ithal yoluyla elde edilebilecek olan birincil ürünler, yatırım malları ve ara malları girdilerinin satın alınması için dış pazarlara başvurmuşlardır. Ancak, çoğu gelişmekte olan ülkeden yapılan ihracat, ithalattaki artış ile orantılı bir oranda artmamaktadır. Bazı durumlarda, azalan bir oranda artmaktadır ve bu, gelişmekte olan birçok ülkede ödemeler bilançosu dengesizliğinin temel nedenidir. Kısacası, herhangi bir ülkenin ihracatındaki artış, uluslararası rekabet alanındaki kabiliyetine bağlıdır.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmada, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da (Yemen'in üretim ve ihracat yapısında bu ülkelerin önemli bir kısmını paylaştığı) ithal ve ihraç edilen ürünlerin ihracat rekabet güçlerinin karşılaştırmalı bir şekilde ortaya koyulmasıdır. Bu bağlamda, araştırmada, MENA ülkelerinin ihracatının sektör ve ürün grubu bazında açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler yardımıyla analizi yapılmıştır. Bununla birlikte, Yemen Cumhuriyeti ile bölge ülkeleri arasındaki ticarete Yemen Cumhuriyeti'nin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu ürünlere ve bu ürünlerin faktör yoğunluğuna ilişkin benzerlik ve farklılıklar tespit edilmiştir.

Çalışmanın Önemi

Yemen'in ekonomik büyümeyi hızlandırması için tek bir pazara bağlı kalmak yerine alternatif pazarlara açılmak gerekmektedir. Bu bağlamda, Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesi en cazip pazarlardan biridir. Aynı zamanda, söz konusu pazardaki ülkeler Yemen'in küresel pazarlarda potansiyel rakipleridir. Bu açıdan, Yemen'in ihracat rekabet gücünün söz konusu ülkeler ile karşılaştırmasının yapılmasının bilimsel açıdan bir katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Bununla beraber, literatür çalışmaları incelenirken, gerek Yemen'in gerekse MENA ülkelerinin ihracat rekabet gücü konusunda herhangi bir çalışma olmaması bu tezin önemini ortaya koyacaktır.

Çalışmanın Yöntemi

Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük İndeksi birçok ülkelerin ihracat rekabet güçlerinin araştırmalarında en yaygın kullanılan yöntemdir. Bu yöntem ile, ihracat rekabet gücü farklı indeksler kullanılarak hesaplanabilmektedir. Literatür

incelendiğinde, konuya ilişkin sıklıkla Balassa indeksinin kullanıldığı görülmektedir. 2000-2016 yılları arasını kapsayan bu çalışmada, Yemen ve MENA ülkelerinin (19 ülke) ihracat rekabet güçleri öncelikle Balassa indeksi kullanılarak hesaplanmış ve yorumlanmıştır. Bununla birlikte, Balassa indeksinin sadece ihracat rekabet gücünü ele aldığı düşünüldüğünde, ithalatı da kapsayan ve dış ticarete gerçek bir rekabet gücünü ve uzmanlaşma düzeyini ifade eden bir yöntem türü olan Lafay indeksi çalışmada kullanılmıştır.

Çalışmada, dış ticarete konu olan 66 ürün grubunu içeren Standart Uluslararası Ticaret Sınıflandırması (SITC Rev. 3) kullanılarak rekabet gücü analizleri yapılmıştır. Bununla birlikte, söz konusu ülkelerin ihracat rekabet avantajının bulunduğu ürünler faktör yoğunluğu bazında da ele alınmış ve yorumlanmıştır.

Çalışmanın Kısıtları

MENA ülkeleriyle ilgili geniş bir yıl ve ürün grubunu kapsayan ihracat ve ithalat veri setine ulaşmak mümkün olmamıştır. Bu nedenle, 17 yıl ve 66 ürün grubunu kapsayan bir rekabet analizi yapılabilmektedir. Bununla birlikte, Suriye, Irak ve Libya gibi bazı ülkelerin ihracat ve ithalatla ilgili verilerine ulaşamaması nedeniyle bu ülkeler çalışma dışında bırakılmış olup, bu ülkelerle ilgili herhangi bir ihracat rekabet analizi yapılamamıştır.

1. BÖLÜM: ORTA DOĞU VE KUZEY AFRİKA (MENA) ÜLKELERİ

1.1 ORTA DOĞU VE KUZEY AFRİKA (MENA) ÜLKELERİNE GENEL BAKIŞ

MENA, İngilizce "Middle East and North Africa" yani Orta Doğu ve Kuzey Afrika kelimelerinin baş harflerinin bir araya getirilmesi suretiyle elde edilen bir kısaltmadır. MENA bölgesindeki ülkeler hakkında birçok farklı tanım bulunmaktadır. Orta Doğu terimi, 19. yüzyılda Avrupalılar tarafından Kuzey Afrika (Mısır) ve Güneybatı Asya arasındaki bölgeye göre kullanılmıştır. Zaman içinde, kullanımı Avrupalılar ve Avrupalı olmayanlar arasında yaygınlaşmıştır, ancak coğrafi alanın belirsizliği bugün de devam etmektedir. Bu amaçla, Dünya Bankası ve UNICEF gibi uluslararası kuruluşlar Fas'tan İran'a yatay uzanan bölgeye istinaden Ortadoğu ve Kuzey Afrika terimlerini daha spesifik olarak kullanmaya başlamıştır. Bush yönetimi tarafından kullanılan "Büyük Orta Doğu" terimi, Orta Doğu'ya İran, Türkiye ve Pakistan gibi diğer Müslüman çoğunluk ülkelerine atıfta kullanılmıştır. Bununla birlikte, Orta Doğu ve Kuzey Afrika terimi neredeyse her zaman İran'ı kapsamakla birlikte, dini veya sosyal olarak değil ancak coğrafi olarak tanımlanmış Türkiye, Afganistan veya Pakistan'ı kapsamamaktadır (<http://istizada.com/mena-region>).

Dünya Bankası'na göre, MENA bölgesi, Atlantik Okyanusu'ndan Arap Denizi'ne ve Arap yarımadasına oradan da İran'a uzanan coğrafi alanı kapsamaktadır. MENA bölgesinde 22 ülke vardır. Bu ülkeler; Mısır, Ürdün, Lübnan, Fas, Tunus, Cezayir, İran, Yemen, Suriye Arap Cumhuriyeti, Irak, Suudi Arabistan, Katar, Umman Sultanlığı, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Bahreyn, Libya, Cibuti, Filistin (Batı Şeria ve Gazze) ve İsrail'dir. MENA ülkeleri İsrail dışında müslümandır (Sözen, 2011).

Bölge ülkeleri arasında bazı kültürel benzerliklere rağmen, bölge, Kuzey Afrika'nın batı ucundaki Fas'tan Arap Körfezi üzerinden İran'a kadar, fakirden zengine, istikrardan istikrarsızlığa ve küçükten büyüğe geniş birçok ülkeyi temsil

etmektedir. Coğrafi olarak, Orta Doğu ve Kuzey Afrika çeşitli bölgelere ayrılabilir. Dört Kuzeybatı Afrika ülkesi (Fas, Cezayir, Tunus ve Libya) Fas bölgesi olarak anılmaktadır. Bu alan Lübnan, Suriye ve Ürdün'den Arap Doğu bölgesini de kapsamaktadır. Aynı zamanda Şam bölgesini (Irak, İsrail ve Filistin toprakları) içermektedir.

Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesi ayrıca altı GCC ülkesini (Bahreyn, Kuveyt, Umman, Suudi Arabistan, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri) kapsamaktadır. Yemen de GCC'ye bitişiktir ve genellikle Körfez bölgesinin coğrafi tanımlarına dahil edilmektedir. İran, Körfez'i GCC ile paylaşan Altı Körfez ülkesinin nüfusunun neredeyse iki katı bir nüfusa sahip olan ve bölgede Arap olmayan tek ülkedir (Tim J. Rogmans, 2011).

MENA bölgesinin çeşitliliği, farklı şekillerde bölünmesini mümkün kılmaktadır. Orta Doğu ve Kuzey Afrika'nın en çarpıcı özelliklerinden ikisi, petrol kaynaklarının mevcudiyeti ve yerli nüfusun büyüklüğüdür. Bu faktörlere dayanarak, MENA ülkeleri üç ana gruba ayrılabilir:

a- Petrol ve doğal gaz üreticileri ve ihracatçıları olan, geniş bir yerli nüfusa sahip, kaynak açısından zengin ve emek-yoğun ülkeler. Bu grup Cezayir, Irak, Suriye ve Yemen'dir.

b- Petrol ve doğal gaz üreten ve ihraç eden kaynak açısından zengin ve emek ithal eden ülkeler, büyük çoğunluğu temsil eden, toplam nüfusun büyük bir bölümünü temsil eden, büyük yabancı veya yurtdışından gelen kotalara sahip olan ülkelerdir. Bu grup Körfez'i ülkeleri GCC (Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri) ve Libya'yı içermektedir.

c- Kaynak açısından fakir ülkeler, petrol ve küçük doğal gaz üreticileri ve ithalatçılarıdır. Bunlar arasında Cibuti, Mısır, Ürdün, Lübnan, Moritanya, Fas, Tunus ve Filistin Yönetimi yer almaktadır (OECD, 2011) .

MENA bölgesindeki ülkeler ekonomik faaliyetler açısından önemli farklılıklar göstermektedir. Ülkeler arasındaki üretim farklılıklarının da gelirden önemli farklılıklar yarattığından bahsetmek gerekir ki, bölge ülkelerinin gelir düzeylerindeki bu farklılıklar göz önüne alındığında, yapıları da tek tip görünmemektedir (Çeştepe, 2012).

Bu bölgedeki bazı komşu ülkelerin kişi başına düşen yıllık ortalama geliri 1.000 dolar iken, bazılarında kişi başına düşen ortalama yıllık gelir 10.000 dolardır. MENA nüfusu, dünya nüfusunun yaklaşık %6'sını,

dünya petrol rezervlerinin % 60'ını ve doğal gaz rezervlerinin ise % 45'ini oluşturmaktadır (www.investopedia.com/terms).

MENA bölgesi, stratejik konumu, büyük petrol ve doğal gaz rezervleri nedeniyle dünyada önemli bir ekonomik ve politik konuma sahiptir. Dolayısıyla küresel ekonomik istikrarın da başlıca kaynağıdır (Cem, 2001).

MENA bölgesi dünyadaki yıllık gayri safi yurtiçi hasılanın (GSYH) yaklaşık %4,5'ini oluşturmaktadır. Bu da yaklaşık 3,3 trilyon dolar küresel GSYH demektir. Ayrıca nispeten küçük bir nüfusa sahiptir. Çoğunluğu orta gelirli ülkelerde yaşayan Bölge, petrol rezervlerinin %60'ına ve dünya doğal gaz rezervlerinin %45'ine sahip olup, kanıtlanmış ham petrol rezervlerinin yaklaşık %60'ına ve doğal gaz rezervlerinin %46'sına ev sahipliği yapmaktadır, ancak hidrokarbon zenginlik dağılımı ülkeler arasında eşitsizdir. Sadece altı ülkenin payı (İran dahil) %94'tür. Petrol rezervleri kanıtlanmış Suudi Arabistan, aslan payını %31 oranında elinde bulundurmaktadır. Bu durum da MENA bölgesini ekonomide küresel bir oyuncu haline getirmektedir (OECD,2011) .

Geçtiğimiz 20 yıl içinde hem ticaretin serbestleştirilmesi hem de dış ticaret anlaşmaları açısından ihracat süreci artmış, 1990 yılında ihracatın GSYH'ye oranı %35 iken 2000'de %39'a çıkmış ve 2009 itibariyle %53'e yükselmiştir. Bölgedeki işsizlik oranları yılda 2,8 milyon artarak gençler arasında %10 ile %25 arasında değişmektedir. GSYH büyüme hızı ortalama %4,8 iken, 2000 ve 2010 yılları arasındaki kişi başına düşen GSYH büyüme oranı %2,5 olarak gerçekleşmiştir (O'Sullivan, Rey, & Mendez, 2011).

1960 yılından bu yana Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgelerinde dalgalanmalar yaşanmakta bölge ülkeleri, yüksek oranda işsizlik, düşük oranda kadın işgücüne katılımı, eşitsizlik ve gelir dağılımı, düşük oranda özel sektör katılımı, zayıf kamu ve özel sektör yönetimi politikaları, yolsuzluk, şeffaflık eksikliği ve genel fiyat seviyelerindeki dalgalanmalar gibi önemli ekonomik sorunlarla karşı karşıyadır.

1.1.1 MENA Ülkelerinin Makroekonomik Göstergeleri

Çalışmanın bu bölümünde, MENA bölgesindeki makroekonomik göstergeler; toplam üretim, ekonomik büyüme oranları, kişi başına düşen GSYH, enflasyon oranları ve işsizlik oranı gösterilecektir.

1.1.1.1 MENA Bölgesinde Ekonomik Büyüme

Ekonomistler bir ekonominin büyüklüğünü o ekonominin mal ve hizmet üretebilme kapasitesi ile ölçmektedir. Bir ekonominin üretim kapasitesinin en iyi ölçüsü gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYH)'dır. GSYH ülkelerin ekonomik performansını ölçmek için kullanılan en önemli istatistiksel ölçümlerden biridir (Mankiw, 2010).

GSYH fikrinin bu denli kabul görüşü, mal ve hizmet fiyatlarındaki artışın bir sonucu olarak İkinci Dünya Savaşı'nın ardından başlamış, bu da vatandaşların yaşam standardını ve genel refahını etkilemiştir. Sonuç olarak, zamandan zamana yaşam ve genel refah düzeylerini ölçüp karşılaştırabilen, ülkelerin performans ve başarılarını ölçmek için bir araç ve ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. Böylece, çoğu görüş, GSYH fikrine ve kamu politikalarının planlanması ve şekillendirilmesine yardımcı olan bir araç olarak ölçülmesine yöneltmiştir. GSYH, bir ekonomide belirli bir süre boyunca (genellikle bir yıl içinde) üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin değerlerinin toplamı olarak tanımlanmaktadır (درهم محمد, 2008). Aşağıdaki bölümde, MENA ülkelerinin her birinde ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

1.1.1.1.1 Yemen Cumhuriyeti'nde Ekonomik Büyüme

Yemen coğrafi konumu bakımından dünyanın en işlek ticaret yollarının biridir. Önemli coğrafi konumu nedeniyle stratejik bir öneme sahiptir. Aynı zamanda büyük bir ekonomik potansiyele, büyük bir işgücüne, uzun kıyı şeridine, tarımsal ve hidrokarbon kaynaklarına sahiptir. Ancak tüm bunlara rağmen Yemen, dünyanın en fakir ve en kırılgan ülkelerinden biridir. Yoksulluk, yetersiz beslenme, işsizlik yaygın olup su kaynakları da son derece azdır. Ekonomik ve sosyal göstergelerin zayıf oluşu, sosyal gerginlikleri şiddetlendirerek, ekonomi yönetim sürecinin karmaşıklığını artırarak, güvenlik sorunlarını yoğunlaştırmaktadır. Buna ek olarak, Yemen ekonomisi, petrol kaynaklarına aşırı bağımlılığı nedeniyle dışsal şoklara karşı hassastır (<http://siteresources.worldbank.org/>).

Petrol, devlet bütçesinin finanse edilmesinde, kalkınmanın finanse edilmesinde ve 1990'ların başından günümüze kadar gıda ve sermaye mallarının ithalatının karşılanması için gerekli yabancı paraların sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Petrol üretimindeki gerilemeye ve petrol fiyatlarının devletin genel bütçesine önemli ölçüde katkıda bulunmasına rağmen, 2014 yılında toplam İhracatının %83'üne ve devlet bütçesinin toplam gelirlerinin %3.45'ine katkıda bulunmuştur (وزارة التخطيط والتعاون الدولي, 2016).

Petrol ve doğal gaz sektörü tüm ekonomiyi yönlendirse de tarım, Yemen ekonomisinde geleneksel olarak önemli bir rol oynamakta, nüfusun yaklaşık dörtte üçü kırsal alanlarda yaşamakta olup tarım sektörü GSYH'ya % 54 oranında ve % 17,5 ile de ülke istihdamına katkıda bulunmaktadır (Yemen Ülke Bülteni,2016). Sanayi sektörü ise, ekonomiye sadece %7 oranında katkı ile üçüncü sırada yer almaktadır (المركز اليمني لقياس الرأي العام,2006).

1.1.1.1.2 Suudi Arabistan'da Ekonomik Büyüme

Suudi Arabistan, Arap Yarımadası'nın en büyük ülkesi ve dünyanın en büyük petrol ihracatçılarından biridir. (البرنامج الإنمائي للأمم المتحدة) <http://www.sa.undp.org>). Suudi Arabistan ekonomisi son yıllarda yüksek petrol fiyatlarından yararlanan çok güçlü büyüme oranlarına ulaşmıştır. Artan petrol fiyatları ve artan petrol üretimi, dış hesap ve kamu maliyesinde çok fazla artışa neden olup ve hükümet borçları çok düşük seviyelere düşmüştür. Ancak, petrol fiyatlarındaki düşüş ekonomide önemli riskler doğurmaktadır. Özellikle ekonomisi, mali ve cari hesabı desteklemede hala petrol gelirlerine bağlı olduğu için petrol, kamu maliyesi gelirlerinin %90'ından fazlasını ve ihracat gelirlerinin % 80'ini oluşturmaktadır. Bu nedenle, küresel petrol piyasasında meydana gelen değişiklikler ekonomik görünümde merkezi konumda olmaktadır. Düşük petrol fiyatları, kamu ve dış hesap bakiyeleri üzerinde doğrudan olumsuz etki yaratacak ve zaman içinde daha yavaş büyümeye yol açacaktır (احمد آل , 2015 درويش وآخرون).

Petrol sektörü ve petrokimya sektörü, GSYH'ye % 56,84 oranında katkısı ile en çok katkı yapan sektörler olup, bunu %43,2 ile hizmetler sektörü ve %2,68 tarım takip etmektedir.

1.1.1.1.3 Birleşik Arap Emirlikleri'nde Ekonomik Büyüme

Birleşik Arap Emirlikleri'nin coğrafi konumu, etrafındaki çeşitli Arap, Körfez ve Asya ülkeleriyle seçkin ekonomik ilişkiler kurmasını ve bu ülkelerin pazarlarına hızlı ve düşük maliyetle hizmet vermelerini sağlayarak, ihracat ve üretkenliklerini, dolayısıyla ekonomik büyümelerini artırmaya yardımcı olmaktadır (عميرة محمد، 2002). Birleşik Arap Emirlikleri ekonomisini geliştirmekte olan ülkelerin ekonomilerinin çoğundan farklı kılan temel özelliklere sahip olup bu özelliklerin en önemlisi serbest ekonomidir. Ayrıca yurtdışı pazarlara bağımlılık, yerel pazarın darlığı ve coğrafi

konumu da önemlidir. Birleşik Arap Emirlikleri ekonomisi büyük ölçüde petrol gelirlerine dayanmakta, petrol ve türevleri yetmişlerin ortalarından beri mevcut kamu harcamaları ve kalkınma kapsamının en büyük bölümünü oluşturmaktadır. Otuz yıl önce, Birleşik Arap Emirlikleri dünyanın en az gelişmiş ülkelerinden biri iken, bugün ekonomik kalkınması için ihtiyaç duyulan sermayeyi büyük petrol gelirleri sayesinde elde ederek sanayileşmiş ülkelere benzer bir gelir düzeyine ulaşmıştır (Shihab Mohamed, 2013).

Birleşik Arap Emirlikleri ekonomisi, ulusal işgücünün kalkınma projelerini yürütememesi nedeniyle, yurtdışındaki iş gücüne büyük ölçüde bağımlıdır. Birleşik Arap Emirlikleri ekonomisinin ayırt edici özelliği de sıkı yerel pazardır. Üç milyon nüfusu ekonomik sektörlerinin gelişimini sınırlamakta ve dar bir yerel pazara güvenerek üretim ve hizmet projelerini önemli ölçüde genişletmeyi imkansız hale getirmektedir (.2002، مرجع سابق، عميرة محمد).

Kanıtlanmış petrol rezervleri ve günlük petrol üretimi açısından dünyada yedinci sırada yer alan Birleşik Arap Emirlikleri, dünyada petrol ihracatı bakımından dördüncü sırada yer alırken, doğal gaz rezervleri bakımından da beşinci, doğal gaz üretimi bakımından ise on dördüncü sırada yer almaktadır (BAE Ülke Bülten, 2017). Ülke ekonomisine en yüksek katma değeri sağlayan sektör %58,5 ile hizmet sektörü iken onu %41,4 ile sanayi sektörü ve %0,77 ile tarım sektörü takip etmektedir.

1.1.1.1.4 Kuveyt'de Ekonomik Büyüme

Kuweyt ekonomisi küçük, zengin ve nispeten daha açık olup Körfez Savaşı'ndan beri istikrarlı bir şekilde büyümektedir. Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nden sonra GCC'nin üçüncü büyük ekonomisidir. Ancak, Kuveyt ekonomisi çok küçüktür, zira ülkenin zenginlikleri büyük ölçüde petrol fiyatlarına bağlıdır. Petrol, ülkenin hem ihracatının hem de devlet gelirinin yaklaşık %95'ini oluşturmaktadır.

Dünyanın toplam petrol rezervlerinin %9'unu elinde bulunduran Kuveyt, Suudi Arabistan, Irak, İran ve Birleşik Arap Emirlikleri'nden sonra petrol üretimi açısından Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) içinde beşinci sırada yer almaktadır (Doronin Dmitry, 2013).

Petrol sektörü ve petrokimya sanayii, toplam üretimin %51,6'sı ile gayri safi yurtiçi hasılaya katkıda bulunan temel sektörler olup, bunu %48,36 tarım sektörü ve %0,56 ile hizmetler sektörü takip etmektedir.

1.1.1.1.5 Bahreyn’de Ekonomik Büyüme

Körfez bölgesinde petrolün keşfedildiği ilk ülkelerden biri olan Bahreyn, 1 milyondan fazla gurbetçi nüfusuyla, Basra Körfezi'nin en küçük ülkesidir (<http://www.ilo.org/public/english/bureau/dwpp/>). Dünyadaki 186 ülkenin yer aldığı hukukun rolü ve hükümetin rolü, pazarın açıklığı, örgütsel verimlilik olarak dört ana başlıkta Heritage Foundation'ın 2015 yılında yaptığı çalışmanın yıllık raporuna göre dünyanın en yirmi liberal ekonomisi arasında 18'inci sırada yer almaktadır. Petrol kaynakları, Bahreyn'deki milli gelirin ana kaynağı olup toplam gelirlerin% 88,3'ünü oluşturmaktadır (<https://www.bcci.bh/sites/default>).

Hizmetler sektörü GSYH'ya katkı bakımından %60,57 ile en yüksek iken onu %39,5 ile sanayi sektörü takip etmekte, tarım sektörü ise GSYH'ye % 0,33 oranında en düşük katkıyı sağlayan sektördür.

1.1.1.1.6 Mısır’da Ekonomik Büyüme

Güney Afrika ve Nijerya'dan sonra Afrika'nın üçüncü büyük ekonomisi olan Mısır, 74 milyonluk nüfusuyla Suudi Arabistan'dan sonra Orta Doğu'nun en büyük ekonomisidir ve üretim sürecine girmesine rağmen, tarım hâlâ %16,4'lük payı ile GSYH'de önemli bir yer tutmaktadır. İstihdam edilen nüfusun %30'u hala tarım sektöründe çalışmaktadır (<https://afesam.erciyes.edu.tr/Dosyalar/>).

Doğal gaz ve petrol üretiminin yanı sıra (GSYH'nin % 8'i), giyim, turizm ve tekstil sektörleri ülkenin en önemli ihracat girdisidir. Diğer endüstriler çimento, çelik, kimyasal maddeler, eczacılık ürünleri ve diğer tüketici ürünlerini içermektedir (TÜRK, 2006).

Hizmet sektörü GSYH'nin %67,5'ini oluşturan en önemli sektör olup, bunu% 32.4 ile sanayi sektörü ve %11.76 ile tarım takip etmektedir.

1.1.1.1.7 Cezayir’de Ekonomik Büyüme

Cezayir, toprak, gaz ve petrol rezervlerinin bulunduğu en büyük Afrika ülkelerinden biridir. Güney Afrika, Nijerya ve Mısır'ı kıtanın dördüncü büyük ekonomisi olarak takip etmektedir. Aynı zamanda Arap Birliği'nin 22 üye ülkesinin dördüncüsü olup Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Mısır'dan sonra sıra almaktadır. Bununla birlikte, büyük doğal gaz ve petrol kaynaklarına rağmen, düşük

gelirli bir ülkedir. Ekonomik büyüme büyük oranda petrol fiyatlarına ve yağışlara bağlıdır (Gündüz, 2016).

Hizmet sektörü, GSYH'nin %65,12'sine katkı sağlayan ana sektörlerden biri olup, bunu %34,87 sanayi sektörü ve %12,3 ile tarım sektörü takip etmektedir.

1.1.1.1. 8 Fas'da Ekonomik Büyüme

Fas düşük gelirli bir ülkedir (The World Bank,2015). Bu ülkede vergilendirme, devletin kamu harcamalarını kapsayan en önemli kaynaklardan biri olup toplam kamu harcamalarının yaklaşık % 72'sini oluşturmaktadır (المجلس الاقتصادي والاجتماعي، 2012).

2016 yılında Fas'ın gayri safi yurtiçi hasılası 103 milyar dolardır. Hizmetler sektörü, 1980'lerden beri Fas ekonomisinde egemen olmaktadır (Firas, 2008). Hizmetler sektörü GSYH'nin %73,9'unu oluştururken, sanayi sektörü %26, tarım sektörü ise %12'sini oluşturmaktadır.

1.1.1.1.9 Umman'da Ekonomik Büyüme

Arap Yarımadasının uzak güney doğusunda bulunan Umman Sultanlığı, orta gelirli ekonomilerden biridir. Petrol ve gazın varlığı nedeniyle fazlalıkların varlığı ile karakterize edilen petrol, toplam ihracat gelirlerinin %64'ünü, devlet gelirlerinin %45'ini ve GSYH'nin %50'sini oluşturmaktadır. Bu nedenle petrol, Umman ekonomisinin en önemli sektörlerinden biridir (<https://www.almrsal.com>).

Hizmetler sektörü GSYH üretimine %52,8, sanayi sektörüne %47 ve tarım sektörüne %2 oranında katkı sağlamaktadır.

1.1.1.1.10 İran İslam Cumhuriyeti'nde Ekonomik Büyüme

Yaklaşık 1,65 milyon km² lik alana sahip olan İran, Ortadoğu'da, batıda Türkiye ile Irak, doğuda Afganistan ve Pakistan arasında yer almaktadır ve yaklaşık 80,28 milyonluk bir nüfusa sahiptir (İran Ülke Bülteni, 2015).

İran büyük petrol ve doğal gaz rezervlerine sahiptir. OPEC tarafından yayınlanan raporlara göre, İran dünyanın ikinci petrol üreticisi, dünya petrol rezervlerinin % 9'una, dünya gaz rezervlerinin % 15'ine sahiptir. Doğal gaz rezervlerinde Rusya'dan sonra ikinci sırada gelmektedir (Ata & Eren, 2017).

GSYH'ye katkı sağlayan sektörler açısından hizmet sektörü % 66, sanayi sektörü %33,8 ve tarım sektörü % 9,6 paya sahiptir.

1.1.1.1.11 Katar'da Ekonomik Büyüme

Dünyanın en büyük sıvılaştırılmış doğal gaz ihracatçısı olan Katar stratejik konumu sayesinde gaz ve petrol ihracatı ile aktif dış politikasına ve hızlı ekonomik büyümesine katkıda bulunmuştur (Rivlin, 2013).

Petrol ve doğal gaz gelirleri Katar'ı kişi başına en yüksek gelire sahip ülkelerden biri haline getirmiş ve son yıllarda en hızlı büyüyen ekonomilerden biri yapmıştır. Ayrıca Katar, dünyanın en büyük doğal gaz rezervlerine sahip üçüncü ülkedir (<http://taxsummaries.pwc.com/>).

Katar'daki petrol ve doğal gaz kaynakları, ülkenin GSYH'nin yaklaşık %50'sine sahip olan ekonomik motor ve hükümet gelirlerinin ana kaynağıdır (<https://translate.google.com.tr/>).

Ülkenin GSYH'si 2016 yılı verilerine göre 152 milyar dolardır. En büyük pay %51,9 oranında paya sahip olan sanayi sektörü tarafından üretilirken, hizmetler sektörü %48,1, tarım sektörü ise GSYH'nin %0,18'ini oluşturmuştur.

1.1.1.1.12 Libya'da Ekonomik Büyüme

Kuzey Afrika'da bulunan Libya, yüzölçümü bakımından dünyada 17, Afrika'da ise dördüncü sırada yer alan çok büyük bir ülkedir. Akdeniz kıyı şeridi yaklaşık 2.000 km uzunluğundadır (<http://mawdoo3.com>).

Libya ekonomisi esas olarak petrol gelirlerine dayanmaktadır. Petrol, ihracatın %95'ini, GSYH'nin % 25'ini ve kamu gelirlerinin de %60'ını oluşturmaktadır (Trablus Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2008).

1.1.1.1.13 Tunus'da Ekonomik Büyüme

Tunus ekonomisi bölgedeki en çeşitlendirilmiş ekonomidir ve Afrika'da en yüksek yaşam standartlarına sahip ülkelerden biridir (Tunus Ülke Bülteni, 2017). Tunus ekonomisi esas olarak tarım sektörüne bağlıdır ve bu sektörde çalışanlar toplam işgücünün yaklaşık %60'ını oluşturmaktadır (Güngör vd., 2005).

2011 yılında ihracat, ülkenin GSYH'sinin %51'ini oluşturmuş ve yedi sektör mal ve hizmet ticaretinin %80'ini oluşturmuştu. Bunlar; tekstil, elektronik, elektrik ve mekanik işleme, kimya üretimi, tarım, turizm ve BİT (European Bank for Reconstruction and Development, 2012).

Tunus'un GSYH'si 2016 yılında 42 milyar dolar iken hizmetler sektörü, GSYH'nin %75,5'ini, sanayi sektörü %24,4'ünü, tarım sektörü ise %9,3'ünü oluşturmaktadır.

1.1.1.14 Lübnan'da Ekonomik Büyüme

Lübnan, Akdeniz'in doğu kıyısında, dar bir arazi şeridinden ve dünyanın en küçüklerinden biri olan bir ülkedir (Garrad, 2011). Lübnan Arap dünyasının birçok kültürel özelliğini paylaşır ancak onu Akdeniz'in en kalabalık ülkelerinden biri olması ve okur yazarlık oranının yüksek olması Arap komşularının birçoğundan ayıran özellikleridir. Düşük doğal kaynaklarına rağmen, Lübnan uzun zamandır Orta Doğu'da yoğun bir ticaret ve kültür merkezi olmuştur (<https://www.britannica.com/>). Lübnan'ın GSYH 2016 yılındaki verilere göre 49 milyar dolardır. GSYH'ya %84,6 oranıyla en çok katkı sağlayan hizmetler sektörü iken sanayi sektörü %15,38, tarım sektörü ise %3,4 oranında katkı sağlamaktadır.

1.1.1.15 Irak'da Ekonomik Büyüme

Irak, Suudi Arabistan ve İran'dan sonra yüzölçüm açısından üçüncü sırada yer almaktadır. Hem stratejik konum hem de dünya petrol rezervleri açısından büyük bir ekonomik potansiyele sahiptir. Irak ekonomisi, özellikle 2003 yılı sonrasında, yapısal dengesizlikler, genel olarak GSYH'deki düşüş ve özellikle petrol sektörünün GSYH'ya katkısındaki artış, makroekonomik açıdan büyük dengesizlik yaratarak bir dizi temel özellik ile karakterize edilmiştir. Ekonomik sektörlerin yanı sıra diğer pek çok özelliğinin de en önemlisi kamu sektörünün en ekonomik faaliyetlere hakim olması ve Irak ekonomisinin çeşitli sektörlerinde yeni yatırımların gerçekleştirilmesine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur (عبدالستار عبد الجبار موسى، 2010).

Irak önemli petrol ülkelerinden biridir, Irak dünyanın ikinci petrol rezervine sahiptir ve Suudi Arabistan'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır. Irak'ın petrol rezervleri, dünya rezervlerinin %11'ine denk gelen 140 milyar varildir. Irak'ın büyük miktarda doğalgaz rezervleri 115 trilyon kübik ayakları vardır ve Irak ekonomisi, hem ekonomik hem de sosyal kalkınma için bir kaynak olarak petrol sektörüne ve ham petrolün ihracat gelirlerine bağlıdır. Sonuç olarak, ekonomiyi yeniden yapılandırma ve büyüme iyileşmesi için harcanacak her türlü girişim bu sektördeki gelişmelerle bağlantılıdır (علي سالم، 2012).

GSYH'ye en çok katkıda bulunan sektör %62,7 ile hizmetler sektörü, %37,3 ile sanayi sektörü, % 5,1 ile tarım sektörüdür.

1.1.1.1.16 Suriye'de Ekonomik Büyüme

Ulusal Hesaplar istatistikleri GSYH'nin 2009 yılında 50 milyar dolara ulaştığını, ancak ülkedeki krizler sonucunda Suriye ekonomisinin sektör düzeyinde ciddi değişimlere uğradığını, tarım, sanayi, madencilik, inşaat sektörlerinin göreceli ağırlığını gösterdiğini belirtmektedir. Kamu hizmetleri, ulaşım ve depolama sektörüne dönüşmüştür (2015، مداد).

Suriye ekonomisini oluşturan sektörler ile ilgili veri bulunamamıştır.

1.1.1.1.17 Filistin'de Ekonomik Büyüme

Asya kıtasının güneybatı kesiminde yer alan Filistin, antik dünyanın, Asya, Afrika ve Avrupa'nın kalbinde yer almakta Asya'yı Afrika'ya, Akdeniz'i Kızıldenize, Atlantik Okyanusu ve Hint Okyanusu ile birleştiren bir kara köprüsü haline getirmektedir (Kartal ve Öztürk, 2017).

Bilindiği gibi, Filistin (şu anda), Batı Şeria ve Gazze Şeridi olmak üzere iki alandan oluşmaktadır. Filistin ekonomisi son beş yılda büyük bir modernleşme geçirmiş olmasına rağmen, derin yapısal dengesizlikler ve geniş dışsal bağımlılık ile karakterizedir. Bunun nedeni, 1967'den beri İsrail işgali altında olmasıdır. Bu durum, ihracat pazarlarını (İsrail dışında) ve üretim kapasitesine yatırım yapılmasını engellemiştir (Thomas, Baker & McKenzie, 2000).

Gazze Şeridi Batı Şeria'dan daha küçük olsa da (Gazze: 5.655 km², Batı Şeria: 365 km²) GSYH'nin %75'i kadarı Batı Şeria'daki ekonomik faaliyetlerden kaynaklanmaktadır. Gazze Şeridi'nde nüfus daha yoğun olmakla birlikte, GSYH'ya olan katkısı Batı Şeria'nınkinden daha düşüktür. Ayrıca, Batı Şeria'daki kişi başına düşen GSYH, Gazze'nin GSYH'sinin iki katından fazladır (Kartal ve Öztürk, 2017). Sektörlerin GSYH'ye katkısı incelendiğinde, hizmetler sektörü %80,44, sanayi sektörü %19,5, tarım sektörü ise %3,2 olmuştur.

1.1.1.1.18 Cibuti'de Ekonomik Büyüme

Cibuti'nin ekonomisi, doğal kaynakları ve metal servetinin dahi bulunmaması nedeniyle oldukça zayıf bir ekonomidir. Ülkenin kurak toprakları tarımsal fırsatlarda bir düşüşe neden olmaktadır. Zenginliğin ve kaynakların kıtlığı değil, bunun

ötesinde, insan gücü eksikliği, beceri ve eğitim eksikliği azalmaya neden olmuştur (<https://mawdoo3.com/>).

Cibuti'nin ekonomik sistemi hizmet faaliyetlerine dayanmakta olup Cibuti, ödemeler dengesini ve finansman geliştirme projelerini desteklemek için dış yardımlara da büyük önem vermektedir (2016، محسن حسن).

2016 yılında Cibuti'nin GSYH'si 1.7 milyar dolara ulaşmıştır. Hizmet sektörü GSYH'da önemli bir rol oynamakta, GSYH'ye %84,3 oranında katkıda bulunmuş, küçük sanayi sektörü ise süt üretimi, maden suyu ve tuz gibi sektörler ile sadece %15.7 sınırlı kalmıştır. Tarım sektörü sadece %2 oranında katkıda bulunmaktadır.

1.1.1.1.19 İsrail'de Ekonomik Büyüme

İsrail, batı Asya'da, Akdeniz'in doğu kıyısı boyunca yer almaktadır. En son tahminlere göre nüfusu 8,546,000 kişidir. İsrail, ekonominin önemli sektörlerinde devlet kontrolü ile karışık bir ekonomik sisteme sahiptir. Birçok özel şirket olmasına rağmen, devlet kurumları ekonomide üretim ve istihdam açısından önemli bir yere sahiptir. Toplam işgücünün yaklaşık % 22'si sanayi sektöründe, %6,5'u inşaat sektöründe ve %3,5'u balıkçılık sektöründe iken, geri kalan işgücünün çoğu hizmet sektöründe çalışmaktadır. İsrail, aynı zamanda, tohumlar dışında gıda konusunda birkaç alanda kendi kendine yeterli ülkeden biridir (Öztürk, 2008).

İsrailli ekonominin ana sektörlerine ilişkin rakamlar, hizmetler sektörü GSYH'nin % 81'ini, sanayi sektörü %18.7'sini, tarım sektörü ise %1'den daha az katkıda bulunduğunu göstermektedir.

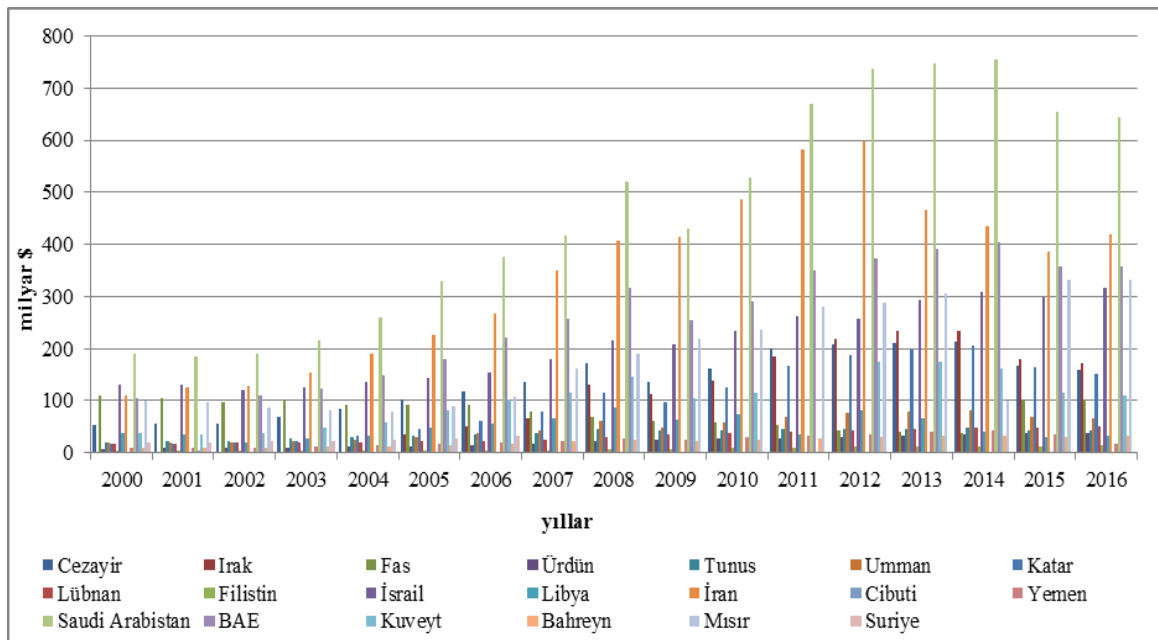
Tablo 1.1: Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin GSYH'si (milyar \$)

Ülke- yıl	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Yemen	9	10	11	12	14	17	19	22	27	25	31	33	35	40	43	35	18
Suudi Arabistan	189	184	190	216	259	328	377	416	520	429	528	671	736	747	756	654	645
BAE	104	3	109	124	148	181	222	258	315	254	290	351	375	390	403	358	357
Kuveyt	37	35	38	48	59	81	102	115	147	106	116	1,549.0	175	174	163	115	110
Bahreyn	9	9	10	11	13	16	19	22	26	23	26	29	31	33	33	31	32
Mısır	99	98	88	83	79	90	107	163	189	219	236	279	289	306	100	333	333
Suriye	19	21	22	22	25	29	33	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Cezayir	54	55	57	68	85	103	117	135	171	137	161	200	209	210	214	166	159
Irak	—	—	—	—	—	37	50	65	132	112	139	186	218	235	235	180	172
Fas	109	106	98	101	93	93	93	79	69	62	60	52	42	39	39	101	103
Ürdün	8	9	10	10	11	13	15	17	22	24	26	29	31	34	36	38	39
Tunus	21	22	23	28	31	32	34	39	45	44	44	46	45	46	48	43	42
Umman	19	20	20	22	25	31	37	42	61	48	59	68	77	79	81	69	67
Katar	17	18	19	24	32	45	61	80	115	98	125	168	187	199	206	165	152
Lübnan	17	18	19	20	21	21	22	25	29	36	38	40	44	46	48	50	50
Filistin	4	4	4	4	4	5	5	6	7	7	9	11	11	12	13	13	13
İsrail	132	131	121	127	135	142	154	179	216	207	234	262	257	293	308	299	318
Libya	38	34	20	26	33	47	55	68	87	63	75	35	82	66	41	29	32
İran	109	127	129	154	190	226	266	350	406	414	487	584	599	467	434	386	419
Cibuti	0.6	0.6	0.6	0.6	0.7	0.7	0.8	0.9	1	1	1.1	1.2	1.4	1.3	1.5	1.6	1.8

Kaynak: (The World Bank Data, 2019)

Yemen ve MENA ülkelerinin GSYH değerleri incelendiğinde (Tablo 1), Suudi Arabistan Krallığı 2000-2016 yıllarında yüksek petrol fiyatları nedeniyle en yüksek ivmeyi elde etmiştir. İran, Birleşik Arap Emirlikleri, Mısır, İsrail, Irak, Cezayir, Katar, Kuveyt, Fas, Umman, Lübnan, Tunus, Ürdün, Libya, Bahreyn, Yemen ve Cibuti takip etmiştir. Suriye'ye gelince, GSYH verilerini elde edilememiştir çünkü 2007'den bu yana Dünya Bankası'nın resmi web sitesinde bulunmamaktadır.

Grafik 1: Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin GSYH'si (milyar \$)

Kaynak: (The World Bank Data, 2019)

1.1.1.2 Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin GSYH Büyüme Oranı (%)

Ekonomik büyüme ekonomik çalışmalarda önemli bir alan haline gelmiştir ve araştırmalar, halkların ilerlemesini belirleyen güçleri inceleyen klasik teoriden ve son altı yılda ortaya çıkan gelişimsel sorunlara bir çözüm üretmeye odaklanan modern teorilerden evrimleşmiştir. Ekonomik büyüme, belli bir zaman diliminde ülkenin üretim kapasitesindeki veya reel GSYH'deki reel artış olarak tanımlanmaktadır (محمد عبد العزيز عجمية و ايمان عطية ناصف، 2000). Ancak, GSYH'de bir artış, kişi başına düşen GSYH artışına da neden olmalıdır. Başka bir deyişle, GSYH büyüme hızı nüfus artış hızını aşmalıdır. Kişi başına düşen gelirin artması sadece parasal değil, gerçek kişi başına düşen milli gelirin veya kişi başına milli gelirdeki artışın da geçici veya geçici değil, uzun vadede sürdürülmesini sağlamalıdır (كبداني سيدي أحمد، 2013).

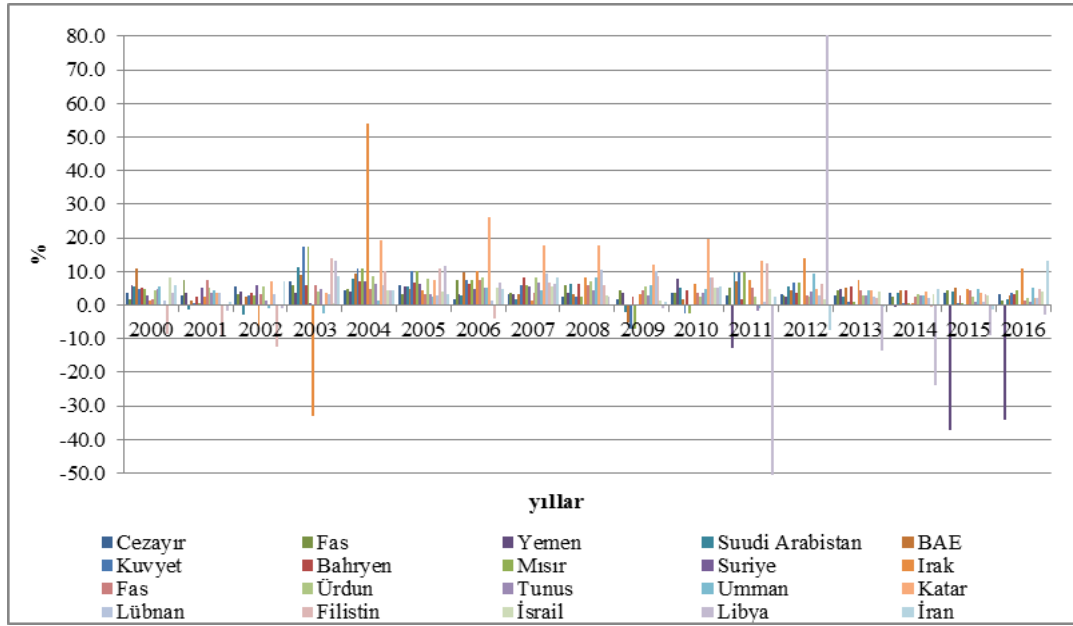
Tablo 1.2 : Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin GSYH Büyüme Oranı (%)

Ülke-Yıl	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Yemen	6.1	3.8	3.9	3.7	3.9	5.5	3.1	3.3	3.6	3.8	7.7	-12.7	2.3	4.8	-0.1	-37.1	-34.3
Suudi Arabistan	5.6	-1.2	-2.8	11.2	7.9	5.5	2.7	1.8	6.2	-2.0	5.0	9.9	5.4	2.6	3.6	4.1	1.6
BAE	10.8	1.3	2.4	8.8	9.5	4.8	9.8	3.1	3.1	-5.2	1.6	6.9	4.4	5.1	4.3	5.1	2.9
Kuvyet	4.6	0.7	3.0	17.3	10.7	10.1	7.5	5.9	2.4	-7.1	-2.3	9.6	6.6	1.1	0.5	0.5	3.5
Bahryen	5.2	2.4	3.6	6.0	6.9	6.7	6.4	8.2	6.2	2.5	4.3	1.9	3.7	5.4	4.3	2.8	3.2
Mısır	4.6	0.7	3.0	17.3	10.7	10.1	7.5	5.9	2.4	-7.1	-2.3	9.6	6.6	1.1	0.5	0.5	4.3
Suriye	2.7	5.2	5.9	0.6	6.9	6.2	4.9	5.6	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Cezayır	3.8	3.0	5.6	7.2	4.3	5.9	1.6	3.3	2.3	1.6	3.6	2.8	3.3	2.7	3.7	3.7	3.3
Irak	1.4	2.3	-6.9	-33.1	54.1	4.4	10.1	1.3	8.2	3.3	6.4	7.5	13.9	7.6	0.7	4.8	11.0
Fas	1.9	7.3	3.1	5.9	4.7	3.2	7.5	3.5	5.9	4.2	3.8	5.2	3.0	4.5	2.6	4.5	1.2
Ürdün	4.2	5.2	5.7	4.1	8.5	8.0	8.1	8.1	7.2	5.4	2.3	2.5	2.6	2.8	3.1	2.3	2.0
Tunus	4.7	3.7	1.3	4.7	6.2	3.4	5.2	6.7	4.2	3.0	3.5	-1.9	3.9	2.8	2.9	1.1	1.1
Umman	5.4	4.4	-1.1	-2.6	1.2	2.4	5.3	4.4	8.1	6.1	4.8	-1.1	9.3	4.3	2.7	4.7	5.3
Katar	..	3.8	7.1	3.7	19.2	7.4	26.1	17.9	17.6	11.9	19.5	13.3	4.6	4.4	3.9	3.5	2.2
Lübnan	1.3	3.8	3.4	3.2	5.9	2.7	1.5	9.3	10.4	10.1	8.0	0.9	2.8	2.6	2.0	0.8	2.0
Filistin	-8.5	-9.3	-12.4	14.0	10.3	10.7	-3.9	6.5	6.1	8.6	8.1	12.4	6.3	2.2	-0.1	3.4	4.7
İsrail	8.1	0.0	0.1	0.7	4.5	4.1	5.2	5.7	2.9	1.3	5.2	4.6	1.9	4.1	3.4	3.0	4.1
Libya	3.6	-1.7	-1.0	13.0	4.4	11.8	6.5	6.3	2.6	-0.8	5.0	-62.1	123.1	-13.6	-24.0	-8.8	-2.7
İran	5.8	0.8	7.2	8.7	4.3	3.1	4.9	8.1	0.3	1.0	5.7	2.6	-7.4	-0.2	4.6	-1.3	13.3

Kaynak : (The World Bank Data, 2019)

Yemen ve MENA ülkelerinin GSYH büyüme oranları incelendiğinde (Tablo 2), İran, bölge ülkeleri arasında en yüksek büyümeyi gerçekleştirmiştir. Bunu Irak, Cibuti, Umman, Filistin, Mısır, İsrail, Kuveyt, Cezayir, Bahreyn, BAE Katar, Ürdün, Lübnan takip etmiştir. Yemen ise, bölge ülkeleri arasındaki en düşük büyüme oranına ulaşmıştır. Suriye'ye 2007 yılından itibaren verileri bulunamadığı için söz konusu ülkeye yer verilmemiştir.

Grafik 2: Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin GSYH Büyüme Oranı (%)

Kaynak: (The World Bank Data, 2019)

1.1.1.3 Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin Kişi Başına Düşen GSYH'si

Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesi, gelir düzeyine göre üç ana gruba ayrılabilir. Yemen, yıllık ortalama kişi başına düşen gelirin 1.000 dolar ile en düşük olduğu ülke iken, petrolün ortalama değeri 10.000 dolardır. Kuveyt, Katar, Suudi Arabistan ve Bahreyn bu bölge ülkeleri arasında en yüksek olanıdır. Üretim, turizm, hizmet, tarım ve dış ticaret sektörlerine bağlı olan diğer 15 ülke, yıllık ortalama 1.000 ile 3.500 doları arasında gelir elde etmektedir (Devlin & Julia, 2010).

Tablo 1.3: Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin Kişi Başına Düşen GSYH'si (\$)

Ülke-Yıl	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Yemen	539	536	565	605	693	814	902	996	1 204	1 094	1 309	1 349	1 421	1 580	1 647	1 286	660
Suudi Arabistan	9 127	8 644	8 655	9 568	11 139	13 740	15 335	16 472	20 038	16 094	19 260	23 771	25 303	24 934	24 575	20 733	19 982
BAE	33 071	31 062	31 311	33 231	36 161	39 440	42 372	42 673	45 759	33 073	35 038	40 434	42 087	43 315	44 443	39 122	38 518
Kuvyet	18 389	16 541	17 789	22 072	26 921	35 490	42 718	45 794	55 572	37 567	38 498	48 269	51 264	48 400	42 996	29 109	27 368
Bahryen	13 636	12 868	13 102	14 222	15 847	17 959	19 308	20 977	23 068	19 357	20 722	22 512	23 649	24 737	24 983	22 689	22 561
Mısır	1 428	1 371	1 210	1 121	1 046	1 168	1 375	1 641	2 011	2 292	2 603	2 748	3 181	3 213	3 328	3 548	3 479
Suriye	1 178	1 258	1 263	1 253	1 409	1 578	1 762	2 058	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Cezayır	1 757	1 733	1 774	2 094	2 599	3 100	3 465	3 935	4 905	3 869	4 463	5 432	5 565	5 471	5 466	4 160	3 917
Irak	-	-	-	-	1 392	1 850	2 352	3 129	4 521	3 735	4 503	5 855	6 651	6 925	6 703	4 974	4 610
Fas	1 332	1 337	1 414	1 722	1 949	2 014	2 192	2 494	2 885	2 862	2 834	3 040	2 905	3 112	3 160	2 864	2 893
Ürdün	1 658	1 728	1 812	1 889	2 062	2 203	2 537	2 763	3 386	3 492	3 679	3 807	3 871	3 993	4 067	4 096	4 088
Tunus	2 214	2 255	2 346	2 762	3 113	3 195	3 372	3 778	4 310	4 130	4 140	4 257	4 138	4 199	4 270	3 828	3 689
Umman	8 601	8 477	8 629	9 070	10 129	12 377	14 408	15 805	22 075	16 784	19 281	20 986	22 135	21 269	20 469	16 407	15 102
Katar	29 986	28 431	29 991	34 177	41 818	51 489	60 257	67 006	82 967	61 478	70 306	85 948	88 565	88 305	86 853	66 347	59 324
Lübnan	5 335	5 253	5 437	5 426	5 424	5 339	5 372	6 014	7 110	8 481	8 858	8 734	8 923	8 721	8 537	8 452	8 257
Filistin	1 476	1 336	1 156	1 258	1 338	1 455	1 442	1 576	1 856	1 963	2 339	2 665	2 787	2 992	2 961	2 866	2 950
İsrail	21 043	20 299	18 428	18 964	19 892	20 557	21 828	24 889	29 532	27 709	30 643	33 690	32 526	36 291	37 540	35 691	37 181
Libya	7 146	6 270	3 705	4 677	5 806	8 171	9 345	11 309	14 396	10 297	12 121	5 603	13 209	10 572	6 632	4 695	5 126
İran	1 657	1 891	1 892	2 231	2 730	3 216	3 739	4 857	5 574	5 619	6 532	7 729	7 833	6 036	5 541	4 862	5 219
Cibuti	768	781	792	820	864	905	966	1 048	1 214	1 254	1 326	1 431	1 536	1 477	1 595	1 762	1 872

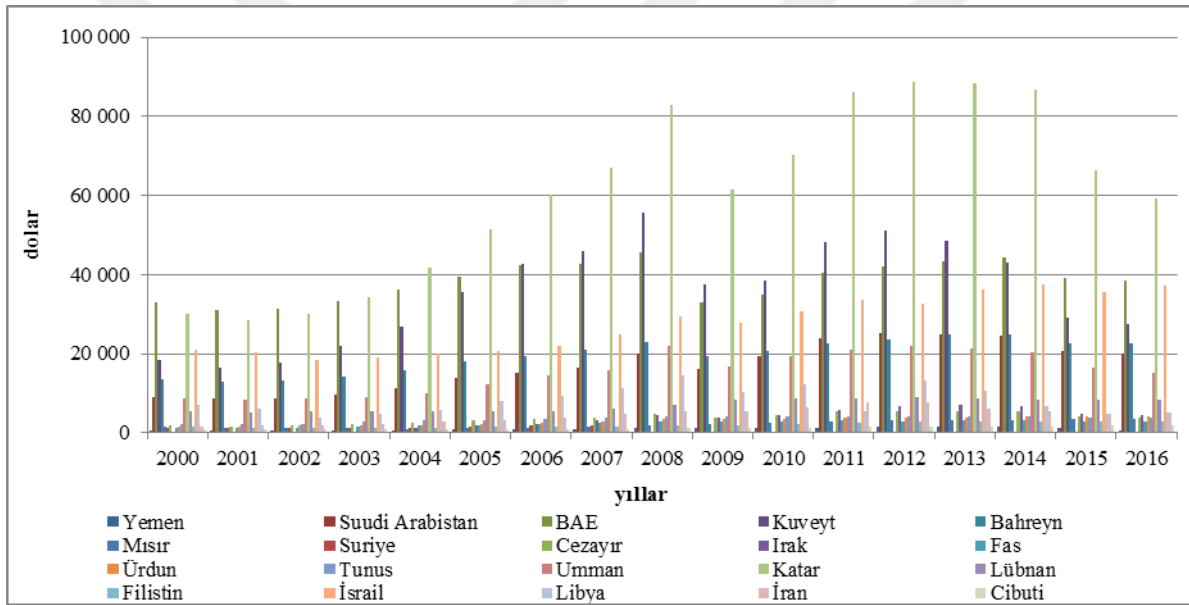
Kaynak: (The World Bank Data, 2019)

Tablo 3 incelendiğinde, Katar bölgesinin en yüksek yıllık kişi başına ortalama GSYH ile birinci sırada iken, Katar'ı Birleşik Arap Emirlikleri, İsrail, Kuveyt, Bahreyn ve Suudi Arabistan takip etmektedir.

Umman, Türkiye, Lübnan, İran ve Libya orta gelirli ülkeler arasındadır. Irak, Cezayir, Tunus ve Mısır orta gelirli ülkelere iken Fas, Filistin ve Cibuti düşük gelirli ülkelere iken Yemen ise, yıllık kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla bakımından bölgedeki en düşük gelirli ülke konumundadır.

Grafik 3: Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin Kişi Başına Düşen GSYH'si (\$)

Kaynak: (The World Bank Data, 2019)

1.1.1.4 Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinde Enflasyon Oranı (%)

Bir ülkenin ekonomisinin güvenliği, dört önemli ekonomik göstereyi sürdürmesine bağlıdır. Bunların bozulması, makroekonomik yapısal dengesizliklere ve devam ederse ekonominin tükenmesine ve çökmesine yol açan bir dizi aksamaya neden olur. Bu göstergeler; ekonomik büyüme, enflasyon, ödemeler dengesi ve işsizlik oranıdır.

Enflasyon, en yaygın ekonomik olaylardan biridir ve çoğu ekonomi bu durumdan muzdariptir. Ekonomik verimliliği ve büyümeyi etkileyen büyük sosyal ve ekonomik maliyetler dolayısıyla gelir ve refahın rastgele dağılımı ve sosyal refah üzerindeki etkisi nedeniyle enflasyon, hem ekonomistlerin hem de özel bireylerin dikkatini çekmektedir (محمد سامر القصار، من دون عام).

Enflasyon, ekonomideki mal ve hizmetlerin fiyatlar genel düzeyindeki sürekli yükseliş ile tanımlanmaktadır. Aynı zamanda, ekonomideki para miktarındaki artışa işaret etmekte, bu da talep karşısında yetersiz arzdan kaynaklanan yüksek fiyatların bir sonucu olarak para biriminin satın alma gücünde (paranın değeri) bir azalmaya yol açmaktadır. Enflasyonun, bir veya daha fazla mal ve hizmetin fiyatındaki artışı değil, aynı zamanda, yıl boyunca ortalama tüketici tarafından kullanılan tüm mal ve hizmetlerin fiyatındaki değişikliği içerip içermediğine de dikkat edilmelidir. Diğer bir deyişle, bir ülkede enflasyon oranı arttıkça, bazı mal ve hizmetlerin fiyatları düşebilir veya enflasyon oranı düşerken, bazı mal ve hizmetlerin fiyatı artabilir. Enflasyonu ortalama olarak belirlemek için, sadece belirli bir süre değil sürekli olmak zorundadır (مناف محمود قومان، 2011).

Mal ve hizmet fiyatlarına ek olarak, maaş ve ücretler zaman içinde değişmekte, ücret ve ücretlerdeki artışın mal ve hizmet fiyatlarındaki artıştan daha az olduğu durumlarda, tüketicilerin satın alma gücü enflasyon tarafından azaltılmaktadır. Enflasyonun gerçekleşmesi durumunda, tüketici mal ve hizmetlerini, aynı zaman diliminde elde edebileceğinden daha az miktarda satın almaktadır (TCMB, 2013).

Tablo 1.4: Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinde Enflasyon Oranı (%)

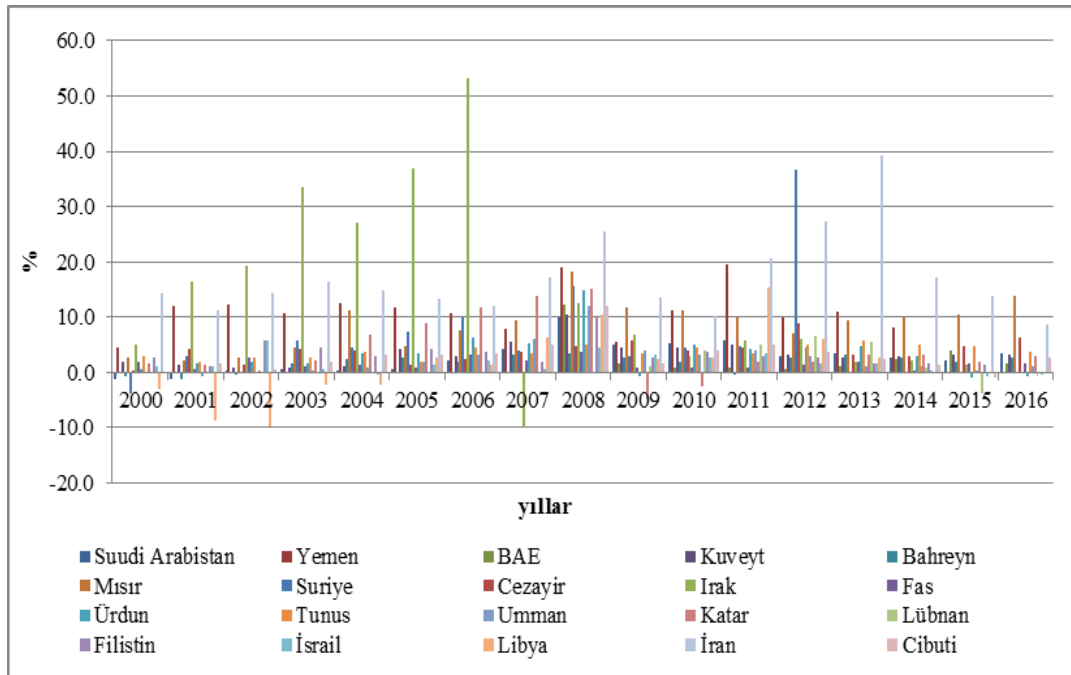
Ülke - Yıl	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Yemen	4.6	11.9	12.2	10.8	12.5	11.8	10.8	7.9	19.0	5.4	11.2	19.5	9.9	11.0	8.1	-	-
Suudi Arabistan	-1.1	-1.1	0.2	0.6	0.3	0.7	2.2	4.2	9.9	5.1	5.3	5.8	2.9	3.5	2.7	2.2	3.5
BAE	-	-	-	-	-	-	-	-	12.3	1.6	0.9	0.9	0.7	1.1	2.3	4.1	1.6
Kuveyt	1.8	1.3	0.9	1.0	1.2	4.1	3.1	5.5	10.6	4.6	4.5	4.9	3.2	2.7	2.9	3.3	3.2
Bahreyn	-0.7	-1.2	-0.5	1.6	2.4	2.6	2.0	3.3	3.5	2.8	2.0	-0.4	2.8	3.3	2.7	1.8	2.8
Mısır	2.7	2.3	2.7	4.5	11.3	4.9	7.6	9.3	18.3	11.8	11.3	10.1	7.1	9.4	10.1	10.4	13.8
Suriye	-3.8	3.0	-0.1	5.8	4.4	7.2	10.0	3.9	15.7	2.9	4.4	4.8	36.7	-	-	-	-
Cezayir	0.3	4.2	1.4	4.3	4.0	1.4	2.3	3.7	4.9	5.7	3.9	4.5	8.9	3.3	2.9	4.8	6.4
Irak	5.0	16.4	19.3	33.6	27.0	37.0	53.2	-10.1	12.7	6.9	2.9	5.8	6.1	1.9	2.2	1.4	..
Fas	1.9	0.6	2.8	1.2	1.5	1.0	3.3	2.0	3.7	1.0	1.0	0.9	1.3	1.9	0.4	1.6	1.6
Ürdün	0.7	1.8	1.8	1.6	3.4	3.5	6.3	5.4	14.9	-0.7	5.0	4.2	4.5	4.8	2.9	-0.9	-0.8
Tunus	3.0	2.0	2.7	2.7	3.6	2.0	4.5	3.4	4.9	3.5	4.4	3.5	5.1	5.8	4.9	4.9	3.7
Umman	-	-0.8	-0.3	0.2	0.8	1.9	3.2	6.0	12.1	3.9	3.2	4.1	2.9	1.2	1.0	0.1	1.1
Katar	1.7	1.5	0.2	2.3	6.8	8.8	11.8	13.8	15.1	-4.9	-2.4	1.9	1.9	3.1	3.1	1.9	2.9
Lübnan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1.2	4.0	4.9	6.6	5.5	0.7	-3.7	-0.8
Filistin	2.8	1.2	5.7	4.4	3.0	4.1	3.8	1.9	9.9	2.8	3.7	2.9	2.8	1.7	1.7	1.4	-0.2
İsrail	1.1	1.1	5.7	0.7	-0.4	1.3	2.1	0.5	4.6	3.3	2.7	3.5	1.7	1.5	0.5	-0.6	-0.5
Libya	-2.9	-8.8	-9.8	-2.2	-2.2	2.7	1.5	6.3	10.4	2.5	2.8	15.5	6.1	2.6	-	-	-
İran	14.4	11.3	14.3	16.5	14.8	13.4	11.9	17.2	25.5	13.5	10.1	20.6	27.4	39.3	17.2	13.7	8.6
Cibuti	-	1.7	0.6	2.0	3.1	3.1	3.5	5.0	12.0	1.7	4.0	5.1	3.7	2.4	1.3	-0.8	2.7

Kaynak: (The World Bank Data, 2019)

Tablo 4'te görüldüğü gibi, Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesindeki enflasyon oranları konusuna geldiğimizde, Mısır, bölgedeki genel fiyat seviyesinin istikrarını sağlamada başarısız olan ülkelerin ön saflarında yer almaktadır. İran, Cezayir, Tunus, Suudi Arabistan Kuveyt, Katar, Bahreyn, Cibuti, Fas, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri, Filistin, İsrail, Ürdün ve Lübnan ardından gelmektedir.

Yemen, Irak ve Suriye'ye gelince, siyasi ve güvenlik koşullarının bir sonucu olarak Dünya Bankası tarafından yayınlanan yıllık verilere dahil edilmemiştir.

Grafik 4: Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinde Enflasyon Oranı (%)

Kaynak: (The World Bank Data, 2019)

1.1.1.5 Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin İşsizlik Oranları (%)

İşsizlik, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere pek çok ülkenin karşılaştığı sorunlardan biridir ve şiddetli olarak değişmektedir. Bu sorun, bu ülkelerdeki karar alıcılar için bir endişe haline gelmektedir. İşsizlik, yaygın yoksulluğa katkıda bulunan en önemli faktörlerden biri ve toplumun fertleri arasındaki gelir ve servetin eşitsiz dağılımını büyük ölçüde etkilemektedir (Makarange and Khobai,2018).

İşsizlik ile reel ekonomik büyüme arasında yakın bir ilişki vardır. Yüksek istihdam, ekonomide brüt gelirde artış anlamına gelir; bu da tasarrufları artırarak ve sonuçta ekonomik büyümenin artmasına neden olmaktadır (2014، عبدالكريم محمد و منتهى محسن).

Tablo 1.5: Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin İşsizlik Oranları (%)

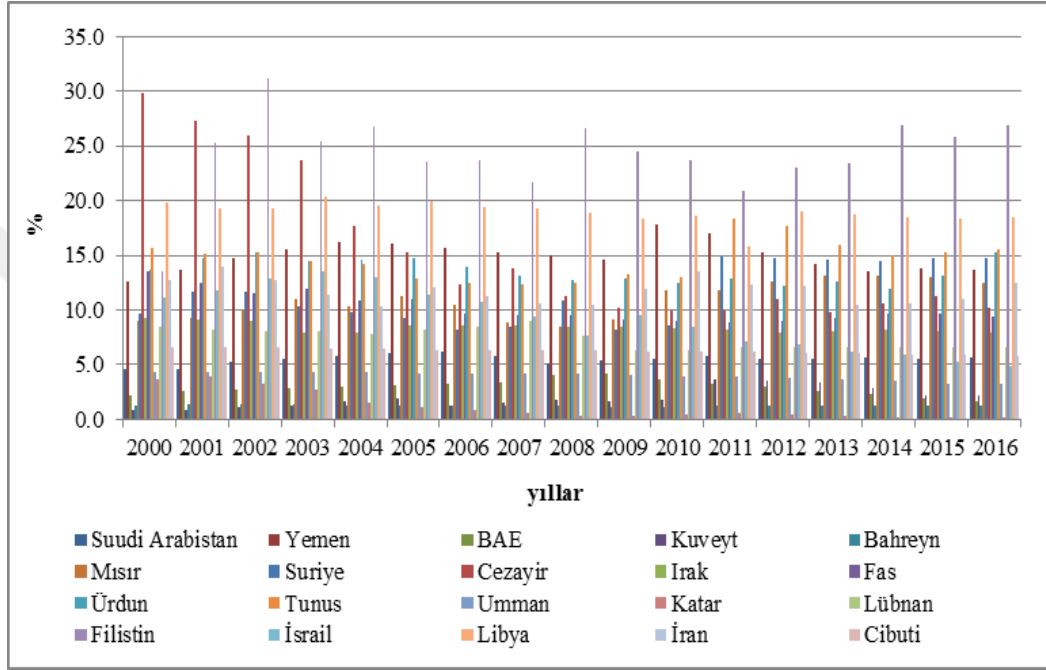
Ülke - Yıl	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Yemen	12.6	13.7	14.7	15.5	16.2	16.1	15.7	15.3	15.0	14.6	17.8	17.0	15.3	14.2	13.5	13.8	13.7
Suudi Arabistan	4.6	4.6	5.3	5.6	5.8	6.1	6.3	5.7	5.1	5.4	5.6	5.8	5.5	5.6	5.7	5.6	5.7
BAE	2.3	2.5	2.7	2.9	3.0	3.1	3.2	3.3	4.0	4.2	3.7	3.3	3.0	2.6	2.3	1.9	1.6
Kuveyt	0.8	0.8	1.1	1.3	1.7	2.0	1.3	1.5	1.8	1.6	1.8	3.6	3.5	3.4	2.9	2.2	2.2
Bahreyn	1.3	1.4	1.4	1.3	1.3	1.3	1.3	1.2	1.2	1.2	1.1	1.2	1.2	1.2	1.2	1.2	1.2
Mısır	9.0	9.3	10.0	11.0	10.3	11.2	10.5	8.8	8.5	9.1	11.9	11.9	12.6	13.2	13.1	13.1	12.4
Suriye	9.6	11.6	11.7	10.3	9.8	9.2	8.2	8.4	10.9	8.1	8.6	14.9	14.8	14.7	14.5	14.7	14.8
Cezayir	29.8	27.3	25.9	23.7	17.7	15.3	12.3	13.8	11.3	10.2	10.0	10.0	11.0	9.8	10.6	11.2	10.2
Irak	9.2	9.1	9.0	7.9	7.9	8.6	8.5	8.7	8.5	8.5	8.3	8.2	8.0	8.1	8.2	8.1	7.9
Fas	13.6	12.5	11.6	11.9	10.8	11.0	9.7	9.6	9.6	9.1	9.1	8.9	9.0	9.2	9.7	9.7	9.4
Ürdün	13.7	14.7	15.3	14.5	14.5	14.8	14.0	13.1	12.7	12.9	12.5	12.9	12.2	12.6	11.9	13.1	15.3
Tunus	15.7	15.1	15.3	14.5	14.2	12.9	12.5	12.4	12.4	13.3	13.1	18.3	17.6	15.9	15.1	15.2	15.5
Umman	4.3	4.3	4.4	4.3	4.3	4.2	4.2	4.2	4.1	4.1	4.0	4.0	3.8	3.7	3.5	3.3	3.3
Katar	3.7	3.9	3.3	2.7	1.5	1.2	0.9	0.5	0.3	0.3	0.5	0.6	0.5	0.3	0.2	0.2	0.1
Lübnan	8.4	8.2	8.1	8.0	7.9	8.1	8.4	9.0	7.7	6.4	6.4	6.6	6.6	6.6	6.6	6.6	6.6
Filistin	13.5	25.3	31.2	25.5	26.8	23.5	23.7	21.7	26.6	24.6	23.7	20.9	23.0	23.4	27.0	25.8	26.9
İsrail	11.1	11.8	12.9	13.5	13.0	11.3	10.7	9.4	7.7	9.5	8.5	7.1	6.9	6.2	5.9	5.3	4.8
Libya	19.8	19.3	19.3	20.3	19.5	20.0	19.4	19.3	18.9	18.3	18.6	15.8	19.0	18.7	18.5	18.4	18.4
İran	12.8	13.9	12.8	11.4	10.3	12.1	11.2	10.6	10.5	12.0	13.5	12.3	12.2	10.4	10.6	11.1	12.4
Cibuti	6.6	6.6	6.6	6.5	6.4	6.4	6.4	6.3	6.3	6.3	6.2	6.1	6.1	6.0	5.9	5.9	5.8

Kaynak: (The World Bank Data, 2019)

Tablo 5'te görüldüğü gibi, işsizlik oranlarına baktığımızda, işsizlik oranı bölge ülkeleri arasında en yüksek %18,4 ile Libya'da görülmektedir. Suriye %14,8, Tunus %15,5, Ürdün %15 olup Libya'yı takip etmiştir.

Güvenli sınırlarda işsizlik oranlarını azaltabilen ülkeler %0,14, Bahreyn %1,2, Birleşik Arap Emirlikleri %1,6 ve Kuveyt %2,2 dir.

Grafik 5: Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin İşsizlik Oranı (%)

Kaynak: (The World Bank Data, 2019)

1.1.1.6 Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin Cari Açık Oranları (% GSYH)

Cari işlemler dengesi, bir ülkenin ekonomisinin nasıl performans gösterdiğinin önemli bir göstergesidir. Önemi yatırım tasarruf oranını yansıtan cari işlemler dengesinin, ekonomik büyüme için temel faktörler olan finansal denge ve özel tasarrufların durumuyla yakından ilişkili olmasından kaynaklanmaktadır (Aristovnik, 2006).

Cari işlemler açığı rekabet gücünün ve ithalat ve ihracat seviyesinin önemli bir göstergesidir (Agarwal, 2013). Büyük bir cari hesap açığı genellikle ekonomide bir tür dengesizlik barındırmaktadır. Bazıları, açığın kısa vadeli borçlar veya döviz rezervleri ile finanse edilmesi durumunda GSYH'nin %5'ini aşan cari açığın önemli bir endişe kaynağı olduğuna inanmaktadır (Abbasoğlu, Kabukçuoğlu ve İmrohoroğlu, 2018)

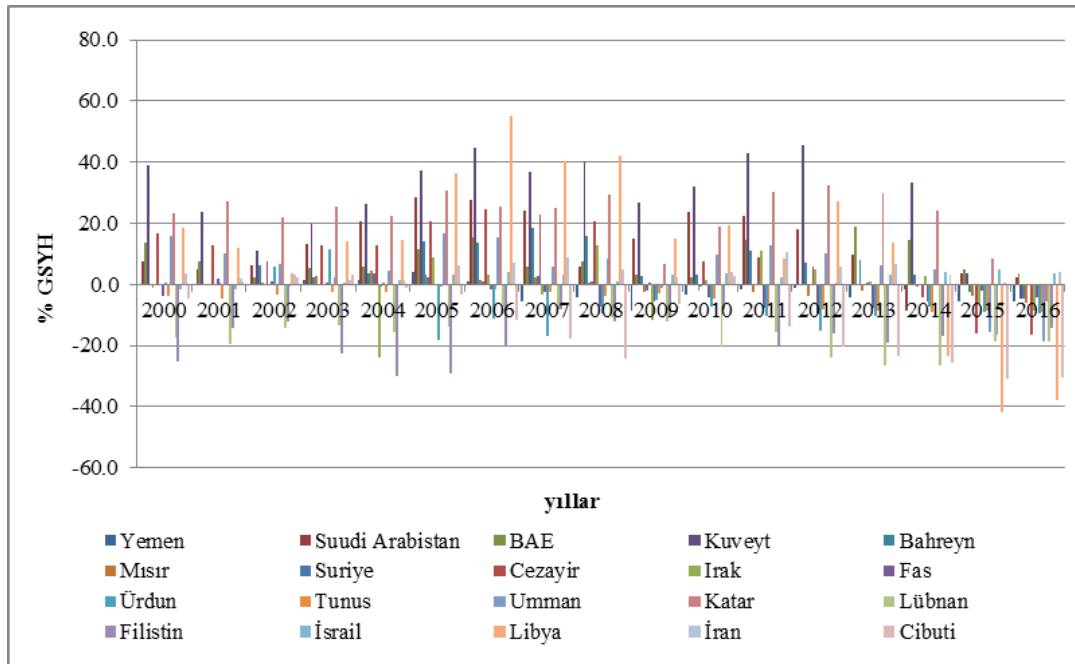
Tablo 1.6: Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin Cari Açık Oranları (% GSYH)

Ülke-Yıl	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Yemen	-	-	-	1.5	1.6	4.0	0.9	-5.4	-4.1	-8.8	-3.4	-1.7	-1.0	-4.3	-1.7	-5.5	-5.6
Suudi Arabistan	7.6	5.1	6.3	13.1	20.8	28.5	27.8	24.3	5.6	14.8	23.7	22.5	18.2	9.8	-8.7	3.7	2.2
BAE	13.8	7.5	2.5	5.2	5.6	11.6	15.4	6.0	7.4	3.1	2.5	14.6	21,3	19.1	14.6	4.9	3.7
Kuveyt	38.9	23.9	11.2	19.7	26.2	37.2	44.6	36.8	40.4	26.7	31.8	42.9	45.5	40,31	33.5	3.5	-4.5
Bahreyn	-	-	6.1	2.1	3.8	14.3	13.8	18.4	15.8	2.9	3.0	11.2	7.2	7.8	3.3	-2.4	-4.7
Mısır	-1.2	-	0.7	2.6	4.3	3.2	1.6	2.1	0.5	-2.3	-2.0	-2.6	-3.6	-2.2	-0.9	-3.6	-6.0
Suriye	-	-	-	-	3.5	2.4	1.1	2.8	0.8	-2.2	-0.6	-	-	-	-	-	-
Cezayir	16.7	12.9	7.7	13.0	13.0	20.5	24.7	22.7	20.5	0.3	7.5	8.8	5.8	0.6	-4.4	-16.0	-16.5
Irak	-	-	-	-	-24.0	8.7	3.2	-3.4	12.7	-11.5	1.6	10.9	5.1	1.1	2.6	-6.5	-8.7
Fas	-3.7	2.0	1.0	0.5	-0.6	-0.2	-1.5	-2.5	-7.1	-5.4	-4.4	-7.6	-9.3	-7.6	-5.7	-2.2	-4.4
Ürdün	0.7	0.1	6.0	11.5	0.1	-18.0	-11.4	-16.8	-9.3	-5.2	-7.1	-10.2	-15.2	-10.4	-7.3	-9.1	-9.5
Tunus	-3.8	-4.6	-3.2	-2.7	-2.4	-0.9	-1.8	-2.4	-3.8	-2.8	-4.7	-7.4	-8.3	-8.4	-9.1	-8.8	-8.9
Umman	15.9	10.0	6.8	2.4	4.5	16.8	15.4	5.9	8.3	-1.3	9.9	12.8	10.1	6.4	5.1	-15.4	-18.8
Katar	23.2	27.3	21.9	25.3	22.4	30.9	25.3	25.0	29.2	6.5	18.7	30.3	32.6	29.9	24.0	8.4	-5.4
Lübnan	-17.4	-19.4	-14.4	-13.5	-15.8	-13.7	-7.2	-8.2	-11.0	-11.9	-20.3	-15.4	-24.0	-26.7	-26.5	-18.7	-18.6
Filistin	-25.1	-14.5	-12.2	-22.6	-30.1	-29.1	-20.4	-8.1	-12.2	-10.7	-8.3	-19.8	-16.1	-19.1	-16.9	-16.3	-14.5
İsrail	-1.5	-1.5	-0.9	0.6	1.5	3.1	4.2	3.2	1.0	3.3	3.7	2.2	0.4	3.1	4.0	4.8	3.6
Libya	18.5	11.7	3.5	14.1	14.5	36.5	55.2	40.1	42.2	14.8	19.4	8.4	27.2	13.6	-23.3	-41.8	-37.8
İran	3.6	1.9	3.2	1.4	1.4	6.4	7.2	9.0	5.0	2.1	4.2	10.5	6.0	6.7	3.2	0.3	4.0
Cibuti	-4.8	1.2	2.4	3.4	-1.3	-3.2	-11.5	-17.9	-24.3	-6.6	2.8	-13.7	-20.3	-23.3	-25.6	-30.7	-30.4

Kaynak: (Trading Economics Indicators, 2019)

Tablo 6'da görüldüğü gibi, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve İran'ın cari hesapta 2000 ile 2016 yılları arasında sürekli bir artış kaydettiğini görülmektedir. Kuveyt ve Katar, 2016 yılı dışında çalışma uygulanan tüm yıllarda cari hesap fazlasına ulaşırken, 2016 yılında Katar'da %5,4 Kuveyt ise %4,5 oranında cari açık vermiştir. Bahreyn 2000 yılından 2014 yılına kadar cari hesapta fazla vermeye devam etmiş, ancak 2005 ve 2015 yıllarında cari işlemler açığı yüzde 2,4 ve yüzde 4,7 olmuştur.

Grafik 6: Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin Cari Açık Oranları (% GSYH)

Kaynak: (The World Bank Data, 2019)

Libya, 2014-2015-2016 yılları arasında cari açık noktasında bir sıkıntıya maruz kalmasına rağmen, diğer yılların geri kalanında bir fazlalık (2000-2013) görülmektedir. İsrail'e gelince, 2000-2001 yılları hariç olmak üzere, çalışma yıllarında cari hesapta bir fazlalık elde etmiştir.

Umman için cari açık 2009 yılında % 1,28, 2015 yılında % 15,4 ve 2016 yılında % 18,8 iken, diğer yılların geri kalanı için fazla vermiştir. Yemen Cumhuriyeti, 2000'den 2006'ya kadarki cari hesaptaki fazlalarını toplamaya devam etti ve sonrasında 2007'den 2016'ya kadarki cari açık dizisine başlamıştır.

Filistin, Tunus, Lübnan, Fas ve Ürdün'de neredeyse tüm yıllarda cari hesaplarda bir açık mevcuttur. Bölgede en yüksek açık veren ülke % 37,8 ile Libya'dır. Onu % 30,4 ile Cibuti, % 18,8 ile Umman, % 18,6 ile Lübnan, % 16,5 ile Cezayir, % 14,5 ile Filistin, % 9,5 ile Ürdün ve % 8,9 ile Tunus takip etmektedir.

1.1.1.7 Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin Kamu Borcu (%GSYH)

Borç, ekonomik gelişme süreci üzerindeki olumsuz boyutları ve finansal sistemin istikrarına yönelik tehdidi nedeniyle, hem gelişmekte olan ülkelerin karşı karşıya olduğu hem de az gelişmiş olan ülkelerin en önemli sorunlardan biridir. Gelişmekte olan ülkelerin borç-hizmet yüklerini karşılamaları ve bunların üstesinden gelme çabalarına rağmen, bu yükler onları sürdürme kapasitelerini geride bırakmıştır (2015، القراله حذيفة، حسن، العمرو، العضايلة راضي العمرو). Ülkeler, yetersiz yurtiçi tasarruflar, düşük yatırımlar, düşük ihracat gelirleri ve dolayısıyla yabancı para sıkıntısının yarattığı genel bütçe açığını kapatmak için borçlanmaya başvurmakta, bu durum ülkelerin dış borç yoluyla kalkınma projeleri için başka finansman kaynakları aramasını gerektirmektedir. Ancak dış borçlanmanın olumsuz etkilerinden kurtulmanın yolu, bu borçları ekonomik büyüme oranını yükseltecek şekilde yüksek getiriler sağlayan alanlara dönüştürmek olmalıdır (Kamacı, 2016).

İç borçların dış borcunun, özellikle de ödemeler dengesi üzerindeki etkisi açısından, ekonomiye etkisi bulunmaktadır. Ödemeler dengesinin cari hesabı, mevcut kaynak ve büyüme açısından ekonomiyi olumsuz yönde etkileyen dış borç servisini temsil eden toplam faiz ödemelerinin büyüklüğünden etkilenmektedir. Ancak, dış borçtan yararlanma, elde edilen bu kaynakların nasıl kullanıldığına ve vadede borç hizmetinin yerine getirilmesinde ne kadar başarılı oldukları ile ilgilidir (2015، مازن أحمد أبو حصيرة).

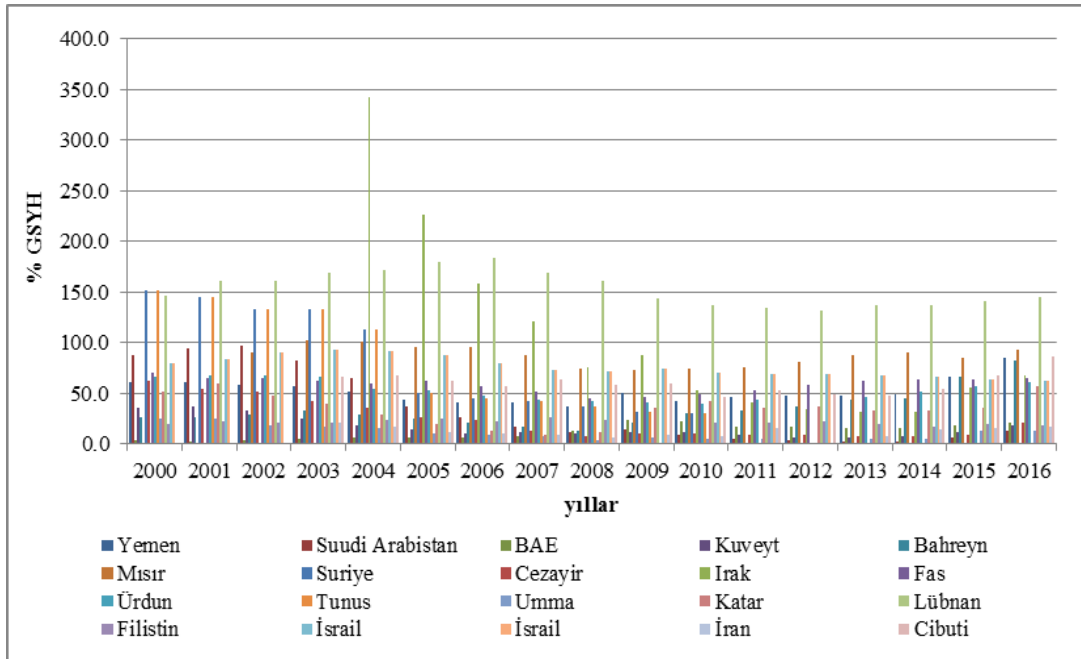
Tablo 1.7: Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin Kamu Borcu (%GSYH)

Ülke-Yıl	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Yemen	60.8	60.6	57.8	56.8	52.1	43.8	40.8	40.4	36.4	49.8	42.4	45.7	47.3	48.2	48.7	66.7	85.4
Suudi Arabistan	87.2	93.7	96.9	82.0	65.0	37.4	25.8	17.1	12.1	14.0	8.4	5.4	3.0	2.1	1.6	5.8	13.1
BAE	3.1	2.7	3.6	4.4	5.6	6.6	6.8	7.9	12.5	24.1	21.9	17.4	17.0	15.7	15.5	18.7	20.7
Kuveyt	35.4	36.4	32.3	24.6	18.6	14.1	10.6	11.8	9.6	11.1	11.3	8.6	6.8	6.5	7.5	11.0	18.5
Bahreyn	25.7	26.1	28.4	32.4	29.4	24.2	20.3	16.3	12.6	21.4	29.7	32.8	36.2	43.9	44.4	66.0	82.1
Mısır	-	-	90.4	102.3	101.5	95.2	96.1	87.1	74.3	73.3	73.7	76.2	80.3	87.1	90.5	85.0	92.3
Suriye	152.1	144.5	132.4	133.4	113.1	50.7	45.0	42.7	37.3	31.2	30.0	-	-	-	-	-	-
Cezayir	62.8	54.3	51.3	42.1	35.2	26.3	23.6	13.5	8.1	9.8	10.5	9.3	9.3	7.6	7.7	8.8	20.8
Irak	-	-	-	-	342.7	226.4	157.9	120.8	75.5	87.4	53.5	40.7	34.8	31.2	32.0	55.1	66.9
Fas	70.2	65.4	64.3	61.6	58.9	61.6	56.8	52.0	45.4	46.1	49.0	52.5	58.3	61.7	63.5	64.1	64.7
Ürdün	65.9	67.6	67.4	66.4	54.1	52.4	48.0	44.2	42.0	40.5	39.2	43.1	47.7	46.8	51.6	57.2	60.6
Tunus	152.1	144.5	132.4	133.4	113.1	50.7	45.0	42.7	37.3	31.2	30.0	-	-	-	-	-	-
Umma	25.4	24.4	18.2	16.7	15.5	9.6	8.8	6.9	4.1	5.6	5.0	4.8	4.6	4.9	4.9	13.0	13.1
Katar	52.2	59.1	47.6	39.1	29.0	19.2	13.4	8.9	11.1	36.0	41.8	36.0	37.2	33.1	32.3	34.9	56.5
Lübnan	146.1	160.9	160.9	169.0	171.2	179.0	183.0	169.0	161.0	144.0	137.0	134.0	131.0	137.0	137.0	141.0	145.0
Filistin	20.0	21.8	21.1	21.4	23.1	24.8	22.2	26.4	23.3	23.88	21.1	21.1	22.0	19.0	17.4	20.0	18.5
İsrail	79.6	83.7	90.2	92.9	91.3	88.2	80.0	73.1	71.9	74.6	70.7	68.8	68.4	67.1	66.1	64.1	62.3
İran	-	-	-	21.2	16.7	11.7	10.1	8.2	6.3	8.8	7.5	16.1	6.8	7.6	13.6	15.3	16.5
Cibuti	-	-	-	66.1	67.8	62.0	56.8	63.6	58.4	59.5	46.0	52.4	48.8	48.1	53.7	68.0	86.0

Kaynak: (Trading Economics Indicators, 2019)

Tablo 7’de görüldüğü gibi, Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinin kamu borcuna bakıldığında, bölgedeki kamu borcunun GSYH içindeki payı en yüksek olan ülkeler; % 145 oranıyla Lübnan’dır. Lübnan’ı % 92,3 ile Mısır, % 86 ile Cibuti, % 85,4 ile Yemen, % 82,1 ile Bahreyn, % 67 ile Irak, % 64,7 ile Fas, % 62,3 ile Filistin, % 60,6 ile Ürdün, % 56,5 Katar takip etmektedir.

Grafik 7: Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin Kamu Borcu (%GSYH)

Kaynak: (Trading Economics Indicators, 2019)

Birleşik Arap Emirlikleri ve Umman % 13,1 ile bölgedeki en düşük kamu borcuna sahip ülkeler olup, bunu % 16,5 ile İran,%18,5 ile Kuveyt ve İsrail,%20,7 ile Suudi Arabistan ve %20,8 ile Cezayir takip etmektedir.

1.1.1.8 Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin İhracatı

MENA ülkelerinin ihracatı incelendiğinde, Birleşik Arap Emirlikleri’nin ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Bu ülkeyi sırasıyla Suudi Arabistan, İsrail, İran, Katar, Irak, Kuveyt, Fas, Cezayir, Mısır, Irak, Umman, Bahreyn, Tunus, Ürdün ve Lübnan izlemektedir. Filistin, Yemen ve Cibuti MENA bölgesinin en düşük ihracat yapan ülkeleri arasındadır.

Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesindeki en açık ve serbest ülkelerden biri olan Yemen’in petrol dışı ihracatının büyük bölümü birincil ve düşük değerli ürünlerden oluşmaya devam etmektedir. Bu durum, ekonomik büyümeyi talepteki dalgalanmalara ve bu ürünlerin fiyatlarındaki dalgalanmalara karşı daha savunmasız hale getirmektedir. Ticari malların ihracatı, Yemen’in ekonomik büyümesinin itici güçlerinden biri olup ve GSYH’nın yarısından fazlası ihracattan gelmektedir.

Petrol ihracatı, toplam ihracatın % 90'ını oluştururken, toplam ihracatın % 10'undan daha azını oluşturan petrol dışı ihracata, 3 mal hakimdir: balık, kahve, sebze ve meyveler (petrol dışı ihracatın yarısından fazlasını oluşturuyor). İhracat, toplam mal ihracatının sadece% 1,1'ini oluşturmaktadır. Yemen'in ihracatı sadece sınırlı sayıda mal (petrol, balık ve kahve gibi) değil, sınırlı sayıda piyasa tarafından da yönetilmektedir. Yemen ihracatının ilk 10 ülkesi, Yemen'in toplam ihracatının üçte ikisinden fazlasını (2014'te 83%) oluşturmaktadır (The World Bank, 2010).

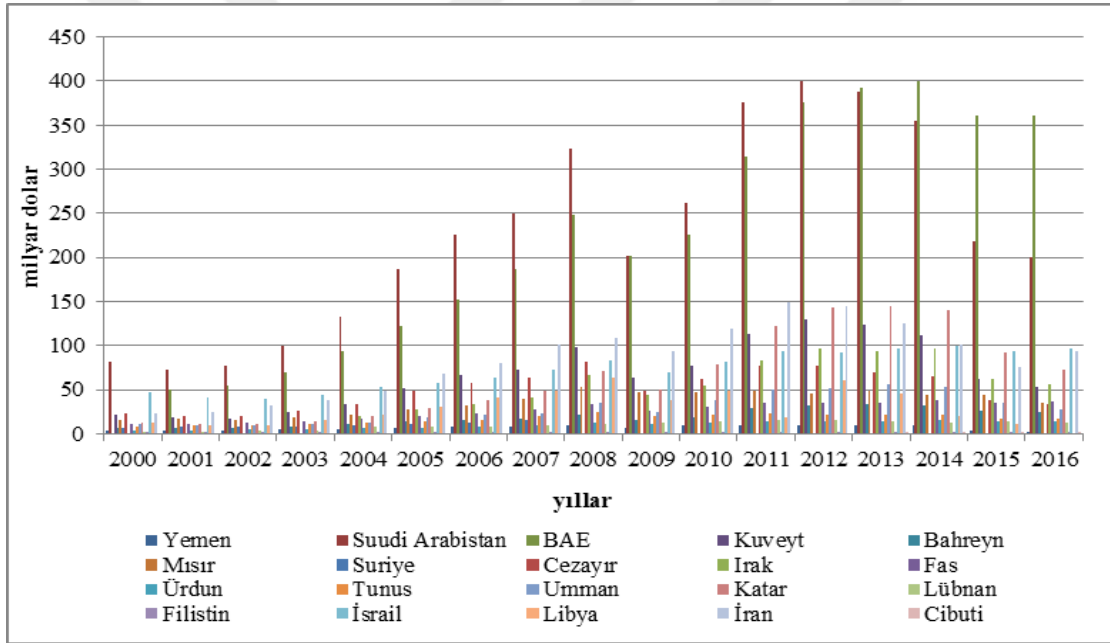
Tablo 1.8: Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin İhracatı (milyar \$)

Ülke-Yıl	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	
Yemen	4	4	4	4	5	7	8	8	10	7	9	10	9	9	9	4	0.7	
Suudi Arabistan	82	73	78	99	132	187	226	249	323	202	262	376	399	388	355	218	201	
BAE	-	51	54	70	94	122	152	187	249	202	225	315	376	393	400	361	361	
Kuveyt	21	18	17	25	34	52	67	73	98	63	77	113	130	123	111	62	53	
Bahreyn	7	7	7	8	10	13	16	17	21	16	18	29	31	34	32	26	24	
Mısır	16	17	16	18	22	27	32	39	54	47	47	49	46	49	44	44	34	
Suriye	7	7	8	7	10	12	13	16	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Cezayır	23	20	20	26	34	49	57	64	82	49	62	78	77	70	65	38	33	
Irak	-	-	-	-	21	27	33	41	66	44	55	83	97	93	97	63	56	
Fas	10	11	12	14	17	19	22	27	33	26	30	35	34	35	38	34	36	
Ürdün	4	4	5	5	6	7	8	9	13	11	13	14	14	14	16	14	14	
Tunus	8	9	9	11	13	15	16	20	25	20	22	23	22	22	22	18	17	
Umman	10	10	10	11	13	18	21	24	36	25	38	49	52	56	54	36	28	
Katar	12	12	12	15	20	29	38	48	71	50	78	122	143	145	140	92	72	
Lübnan	2	3	3	3	8	8	8	9	11	12	14	15	15	15	13	13	13	
Filistin	0.9	0.6	0.5	0.5	0.6	0.7	0.7	1.1	1.2	1.1	1.4	1.8	1.9	2.1	2.2	2.3	2.4	
İsrail	47	41	40	44	53	58	63	72	83	69	82	94	93	97	99	94	96	
Libya	12	9	9	15	21	30	40	49	63	37	49	19	61	46	19	11	-	
İran	24	24	31	38	48	69	80	101	108	94	119	150	144	126	101	76	94	
Cibuti	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0.5	0.5	0.6	0.6

Kaynak: (The World Bank Data, 2019)

Son çatışma, petrol ihracatında tam bir durma ve diğer malların ihracatının yarı yarıya azalmasına neden olmuştur. 2015 yılında petrol ve doğal gaz ihracatı hızla düşmeye devam etmiş ve bu da çatışmaların patlak vermesinden bir yıl önce 2014'te başlayan düşüşü desteklemiştir. Petrol ve doğal gaz ihracatı, tüm yabancı petrol şirketlerinin Yemen'den ayrılması nedeniyle Nisan 2015'ten bu yana tamamen durmuştur. Arazi sınırının Suudi Arabistan ile kapatılması, balık, soğan, muz ve mango gibi malların ihracatına ve üretimine katılan yerel çiftçileri ve balıkçıları da etkilemiş, bunun da gübreler, tarım ilaçları, aşılar ve tohumlar gibi tarımsal üretim için hammadde eksikliği nedeniyle yerel üretim üzerinde daha büyük bir etkisi olmuştur (The World Bank, 2017).

Grafik 8: Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin İhracatı (milyar \$)

Kaynak: (The World Bank Data, 2019)

1.1.1.9 Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin İthalatı

MENA ülkeleri içinde en fazla ithalat yapan ülke 270 milyar dolar ile Birleşik Arap Emirlikleri'dir. Birleşik Arap Emirlikleri'ni 198 milyar dolar ile Suudi Arabistan ve 89 milyar ile İsrail takip etmektedir.

Diğer MENA ülkeleri ile kıyaslandığında, Yemen'in ihracat miktarı olduğu gibi ithalat miktarı da nispi olarak düşük düzeydedir. Diğer bir deyişle, Yemen dış ticaret hacmi bakımından diğer MENA ülkelerinin oldukça gerisinde kalmıştır. Yemen, MENA ülkeleri içinde ihracat miktarı olarak sadece Filistin ve Cibuti'nin önünde yer almıştır (Tablo 1.9).

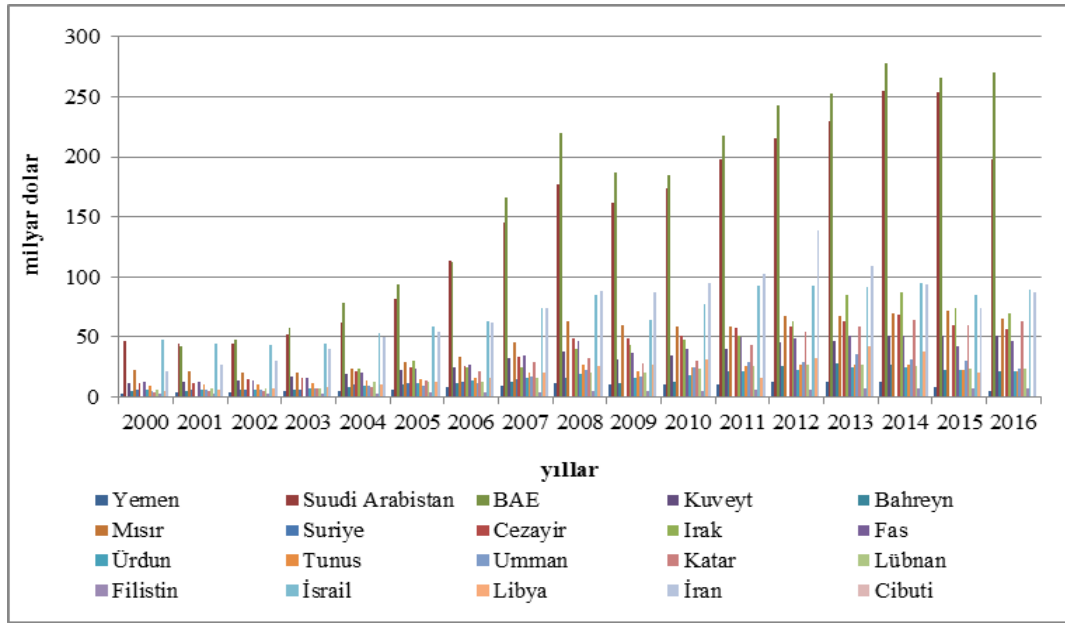

Tablo 1.9: Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin İthalatı (milyar \$)

Ülke-Yıl	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Yemen	3	3	4	4	5	6	8	9	12	10	11	11	13	12	12	9	5
Suudi Arabistan	47	44	45	52	62	82	113	145	177	162	174	198	215	230	255	254	198
BAE	-	42	48	58	78	94	113	166	220	187	184	217	243	253	278	266	270
Kuveyt	11	12	14	17	19	23	25	32	38	31	35	40	46	47	51	51	52
Bahreyn	5	5	6	6	8	10	12	13	16	11	13	22	26	28	27	22	21
Mısır	23	22	20	20	23	29	34	45	63	60	58	58	68	67	69	72	66
Suriye	6	6	7	6	10	12	13	15	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Cezayir	11	12	15	16	22	25	26	34	49	49	51	57	59	63	68	60	56
Irak	-	-	-	-	23	31	25	25	40	44	47	52	63	85	87	74	70
Fas	13	12	13	16	20	23	27	35	46	37	40	49	49	50	51	42	47
Ürdün	6	6	6	7	9	12	13	16	19	16	18	21	23	24	25	23	22
Tunus	9	10	10	12	14	15	16	21	27	21	24	26	26	26	27	22	21
Umman	5	6	6	7	10	10	12	17	23	17	24	29	29	36	31	30	24
Katar	4	5	5	7	8	13	22	29	32	28	30	44	55	59	64	59	63
Lübnan	6	7	7	8	12	12	13	16	20	20	23	26	27	27	26	23	23
Filistin	3	3	2	3	3	4	4	4	5	5	5	6	6	7	7	8	8
İsrail	47	44	43	45	53	58	63	74	85	64	77	93	93	92	95	85	90
Libya	5	6	7	9	11	13	16	20	25	27	31	16	33	42	38	21	-
İran	22	27	31	40	50	55	62	74	88	87	94	102	139	110	93	74	87
Cibuti	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0.7	0.8	1.1	0.9

Kaynak: (The World Bank Data, 2019)

Grafik 9: Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin İthalatı (milyar \$)

Kaynak: (The World Bank Data, 2019)

1.1.1.10 Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin Küresel Rekabet Gücü

Dünya Ekonomik Forumu, ülkeleri rekabet güçlerine göre listeleyen, 1979'dan beri Küresel Rekabet Raporu'nu yayınlamaktadır. Bu rapor, ekonomik büyümenin temel faktörlerini anlamaya ve bazı ülkelerin ekonomik büyümelerini artırmakta niçin başarılı olduklarını açıklamaya yardımcı olmaktadır. Ayrıca, politika uygulayıcıları ve iş dünyasında faaliyet gösteren yöneticilere gelişmiş bir ekonomi için gerekli araçları anlamalarını fikir vermektedir (WEF, 2012).

Tablo 1.10: Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin Küresel Rekabet Gücü

Ülke-Yıl	2014	2015	2016	2017
Yemen	145	142	125	137
Suudi Arabistan	24	25	29	30
BAE	12	17	16	17
Kuveyt	40	34	38	52
Bahreyn	44	39	48	44
Mısır	119	116	115	100
Cezayir	79	87	87	86
Fas	72	72	70	71
Ürdün	64	64	63	65
Tunus	87	92	95	95
Umman	46	62	66	62
Katar	16	14	18	25
Lübnan	113	101	101	105
İsrail	27	27	24	16
İran	83	74	76	69

Kaynak: (Global Competitiveness Report, 2017-2018)

Not: Suriye, Irak, Filistin ve Libya'nın verilerine ulaşılamadığı için Tablo 1.10'da yer verilmemiştir.

Küresel Rekabet Gücü İndeksi (The Global Competitiveness Index-GCI) GCI, kısa ve uzun vadeli olarak ülkeleri kurumsal ve politik yönden değerlendirmektedir. İndeksin hesaplanmasında 12 bileşenin ve birbirini tamamlayan verilerin oluşturduğu üç temel faktörden yararlanılmaktadır. Birinci temel faktör “Temel Gereksinimler”dir. Bu faktör Kurumlar, Altyapı, Makroekonomik Çevre ile Sağlık ve Temel Eğitim’e ait veriler bir araya getirilerek oluşturulmaktadır. İkincisi ise “Verimlilik Artırıcı Faktörler”dir. Yüksek Öğrenim ve Mesleki Eğitim, Mal Piyasasının Etkinliği, İşgücü Piyasasının Etkinliği, Finansal Piyasasının Gelişmişliği, Teknolojik Hazırlık ve Piyasasının Büyüklüğü verilerinin birleşimi şeklinde hesaplanmaktadır. Son faktör ise İş Piyasasının Gelişmişlik Düzeyi ve Yenilikçiğe ait verileri kapsayan “Yenilikçilik ve Çeşitlilik Faktörleri”dir (Ovalı, 2014).

MENA ülkeleri arasında küresel rekabet gücü en yüksek ülkeler sırasıyla Katar, İsrail ve Suudi Arabistan’dır (Tablo 10).

MENA ülkeleri içinde küresel rekabet gücü indeksi en düşük ülke Yemen’dir. Bu da Yemen’in bölge içindeki gücünün nispi olarak düşük seviyede olduğunu göstermektedir.

Tablo 1.11: Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin Küresel Rekabet Gücü Fası Sıralaması

Ülkeler	Yenilikler	İş geliştirme	Pazar Büyüklüğü	Teknolojik Hazırlık	Finansal Piyasa Gelişimi	İşgücü Piyasası Etkinliği	Mal Piyasası Etkinliği	Sağlık ve Birincil Eğitim	Makroekonomik çevre	Altyapı	Kuruluşlar
Yemen	134	134	96	136	136	136	136	118	130	135	134
Suudi Arabistan	40	34	15	44	56	80	43	51	58	29	26
BAE	25	13	29	24	24	11	36	33	28	5	5
Kuveyt	103	70	50	68	62	119	95	83	30	64	57
Bahreyn	45	36	90	31	46	37	39	37	108	33	23
Mısır	109	84	35	94	77	134	100	87	132	71	64
Cezayir	104	122	36	98	125	133	92	71	71	93	88
Fas	74	69	53	82	72	120	101	81	55	54	49
Ürdün	46	48	76	76	70	90	63	80	115	58	36
Tunus	99	98	69	85	110	135	82	58	109	82	80
Umman	76	72	62	59	54	122	71	63	66	36	28
Katar	21	22	51	34	25	19	37	34	20	13	10
Lübnan	58	52	75	64	76	109	74	72	133	113	124
İsrail	3	15	56	7	11	18	21	27	39	25	29
İran	66	97	19	91	128	130	51	50	44	57	85

Kaynak: (Global Competitiveness Report, 2017-2018)

Not: Suriye, Irak, Filistin ve Libya'nın verilerine ulaşılamadığı için Tablo 1.11'de yer verilmemiştir.

Küresel rekabet gücü fasıl sıralamaları da genel sıralamanın bir göstergesidir. Zira Yemen fasıl sıralamalarının da tamamında MENA ülkelerinin gerisinde yer almaktadır (Tablo 1.11)

1.1.2 MENA Ülkelerinin Sosyo-Kültürel Göstergeleri

Gelişim konusu, sosyal ve tüm yönleriyle, özellikle sosyal ve ekonomik bilimciler, yerel ve uluslararası örgütler olmak üzere Üçüncü Dünya'nın sorunlarıyla ilgilenen herkesçe büyük ilgi görmektedir.

Bu açıdan bakıldığında, gelişme ya da azgelişmişlik sorunu, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden bu yana iki kavramdan yola çıkarak entelektüellerin ve sosyal teorisyenlerin dikkatinde önemli bir yer edinmiştir: Birincisi, sorun gelişmekte olan ülkelerin toplumlarının genel ekonomik, politik, sosyal ve kültürel gerçekleriyle bağlantılıdır. İkincisi, konu büyük ölçüde Kuzey-Güney ilişkilerinin doğasıyla ya da sözde zengin ve fakir ülkelerle bağımlılıkları ve yoksunluklarıyla ilgilidir. Bu boşluğu gidermek için, sosyal ve ekonomik kalkınma tek bir hedefe ulaştığından ve diğerine bağlı olup diğerlerini etkilediğinden psikolojik, sosyal ve kültürel faktörlerin tüm yönlerini dikkate alan kapsamlı bir kalkınma politikası benimsemelidir.

Ekonomik kalkınma için sosyal gelişim esas olup, ülkelerin amacı ekonomik büyüme hızlarını artırıp, başarısını ve sürdürülebilirliğini sağlamaktır. Aynı zamanda, ülkelerdeki ekonomik büyüme, özellikle azgelişmiş ülkelerde, sermayeye dayanmakta ve her şeyden önce insan sermayesinin, nüfus yapısı, sınıf yapısı, sosyal sistemler tarafından temsil edilen belirli bir sağlık, eğitim, konut ve üretim seviyesinde olmasını gerektirir.(فكرون السعيد،2005). Kısacası, kalkınma tanımlarının farklı olmasına rağmen, bir vakadan diğerine toplumda bir değişim yaratmayı amaçlayan bir süreçtir. Bir yönüyle ya da diğer yönleri olmadan gelişimin çeşitli yönleriyle ilgilenebilecek bir kalkınma tanımına dayanmak zordur (ثروت شلبي، - بدون سنة) . (نشر).

MENA bölgesi insanlık tarihinin beşiği, evi, en ünlü ve insanlık tarihinde en etkili olanıdır. Irak, 12.000 yıl önce ilk insan uygarlığına, Sümer uygarlığına tanıklık etti. Bunu Akad, Babil ve Süryani gibi başka medeniyetler izledi. Mısır, bugün hala var olan firavun medeniyeti olan dünyanın en güçlü ve ünlü medeniyetlerinin ortaya çıkışına tanık olmuştur. Ayrıca Pers uygarlığı, Roma uygarlığı ve Bizans uygarlığı, dünyanın eski tarihi olaylarını oluşturmuştur.

Çalışmanın bu bölümünde, MENA ülkelerinin sosyo-kültürel göstergeleri, nüfus, alan, yolsuzluk indeksi, ekonomik özgürlük indeksi, kişi başına düşen gelir, eğitim indeksi ve insani gelişim indeksini içeren 2017 verileri kullanılarak incelenecektir. Her ülkenin sosyal ve kültürel göstergeleri ayrı ayrı ve detaylı olarak incelenecektir.

1.1.2.1 Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin Yüzölçümü

Orta Doğu ülkelerinin çoğu Asya'da yer almakta ve toplam 9.9 milyon km'lik bir alana sahip olan Kuzey Afrika'ya kadar uzanmakta olup bölgede Suudi Arabistan, İran ve Mısır başta olmak üzere nispeten geniş bir alanın yer aldığı birçok ülke mevcut olup bölgedeki en küçük ülkeler ise Lübnan, Katar ve Bahreyn'dir. (<https://www.worldatlas.com/>).

Orta Doğu'nun birçoğu, birçok alanda yayılmış olan birçok Sohar'ı içermektedir. Özellikle Arap Yarımadası'nın, Arap Çölü'nün ve Suriye'nin çölünün ortasında yer alan, Ürdün, Irak ve Suriye gibi bir çok ülkeye yayılan ve Suudi Arabistan ile Batı Sahra'nın kuzey bölgesine ulaşan Boş Çeyrek Çölü Fas ve kendi topraklarının geniş bir alanı üzerinde uzanmaktadır.

Orta Doğu'nun sert çöl ortamına rağmen, çok sayıda su kütesini, boğazı, stratejik, askeri ve ticari öneme sahip denizleri içermektedir. Onların en önemlisi Kuzey Umman'da Hürmüz Boğazı, güney Yemen'deki Bab el-Mandab boğazı, Fas'ta Cebelitarık Boğazı ve Mısır'daki Tiran Boğazıdır. Bölgede ayrıca, Irak'taki Dicle ve Fırat nehirleri, Mısır'daki Nil

Nehri ve Lübnan ve Suriye'den geçen Osi Nehri gibi bir dizi önemli nehir de bulunmaktadır. Denizlere gelince, Ortadoğu, Kızıldeniz, Arap Denizi, Akdeniz, Arap Körfezi, Atlantik Okyanusu ve Hint Okyanusu'nun yanı sıra Ürdün ve Filistin arasında bulunan Ölü Deniz gibi bir dizi deniz ve okyanusla sınırlanmaktadır (<https://mawdoo3.com>).

1.1.2.2 Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin Nüfusu

Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesi, dünyada doğal kaynaklar ve jeopolitik açıdan önemli bir yere sahiptir. 400 milyondan fazla nüfusu olan bölge, dünya nüfusunun yaklaşık% 5'ini temsil etmektedir.

Tablo 1.12'de bölgedeki ülkelerin yüzölçümü ve nüfusu gösterilmektedir:

Tablo 1.12: Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin Yüzölçümü ve Nüfusu

ÜLKE	Nüfusu (milyon)	Yüzölçümü (km2)
Yemen	27 584 213	527 970
Suudi Arabistan	32 275 687	2 149 690
BAE	9 269 612	83 600
Kuveyt	4 052 584	17 820
Bahreyn	1 425 171	771
Mısır	95 688 681	1 001 450
Suriye	18 430 453	185 180
Cezayir	40 606 052	2 381 740
İrak	37 202 572	435 050
Fas	35 276 786	446 550
Ürdün	9 455 802	89 320
Tunus	11 403 248	163 610
Umman	4 424 762	309 500
Katar	2 569 804	11 610
Lübnan	6 006 668	10 450
Filistin	4 551 566	6 020
İsrail	8 546 000	22 070
Libya	6 293 253	1 759 540
İran	80 277 428	1 745 150
Cibuti	942 333	23 200

Kaynak: (The World Bank Data, 2019)

Buna göre, nüfusu en yüksek ülkeler sırasıyla Mısır, İran, Cezayir, Irak, Fas, Suudi Arabistan, Yemen, Tunus, Ürdün, BAE, İsrail ve Lübnan'dır. Bahreyn, Katar, Kuveyt, Umman ve Filistin bölgede nüfusu en az olan ülkelerdir.

Bununla beraber, Cezayir bölgenin en büyük yüzölçümüne sahip ülkesi konumunda olup, bu ülkeyi Suudi Arabistan, İran, Libya ve Mısır takip etmektedir. Birleşik Arap Emirlikleri ve Ürdün bölgedeki yüzölçümü bakımından en küçük ülkeler arasındadır.

1.1.2.3 Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin İnsani Gelişmişlik İndeksi

Üçüncü Dünya ülkeleri, yüksek ekonomik büyüme oranlarına rağmen, bu ülkelerin çoğunda 1980'ler boyunca büyük bir yoksulluk yayıldığı görülmektedir. Büyümenin söz konusu ülkelerdeki birçok vatandaşın yaşam standardı üzerinde hiç bir etkisi olmamış aksine sağlık ve eğitim ile ilgili sosyal sorunlar ve mali kaynakların eksikliği artırmıştır. Bu paradoks, özellikle UNDP çalışanları arasında, akademik topluluğun gelişimi hakkında tartışmayı teşvik etmek için yeterli olmuştur. Bu tartışmalar, ekonominin kaygılarının ve gelişim sürecinin merkezinde olması gerekenin insan olduğu inancına yol açmıştır. Bu görüş temelinde, bir ülkenin kalkınma düzeyini değerlendirmek için insanların sosyal statüsünün gerçek ölçüt olduğu ve ekonomik büyümesinin sınırlı olmaması gerektiği tespit edilmiştir. Bunun nedeni, yüksek bir büyüme oranının, mutlaka herkese ulaştığı ve refahını iyileştirdiği anlamına gelmemesidir (<http://www.aljazeera.net>).

İnsani Gelişme İndeksi, bir ülkenin sosyal ve ekonomik boyutlarındaki genel başarısını ölçmek için kullanılan istatistiksel bir araçtır. İndeks, her ülke için üç veriden hesaplanır: Kişi başına düşen GSYH, doğumda yaşam beklentisi ve öğrenme seviyesidir. İndeks, sıfır ile bir arasında değer almakta ve değer bire ne kadar yakınsa ilgili ülkenin insani gelişme düzeyi o kadar yüksek olmakta, bunun tersi de geçerlidir (UNDP, 2016)

Ülkeler aşağıdaki gibi bu değere göre dört gruba ayrılmaktadır:

- Çok yüksek insani gelişme: 0.8 veya daha fazla.
- Yüksek insani gelişme: 0.7 ile 0.799
- Orta insan gelişimi: 0.55 ile 0.699
- Düşük insani gelişme: 0.55 veya daha az

Tablo 1.13: Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin İnsani Gelişmişlik Seviyeleri

Ülke	Sıralama	İGE İndeks Değeri	Ülke	Sıralama	İGE İndeks Değeri
Yemen	178	0.482	Ürdün	95	0.741
Suudi Arabistan	39	0.847	Tunus	95	0.725
BAE	34	0.840	Omman	48	0.796
Kuveyt	56	0.800	Katar	37	0.856
Bahreyn	43	0.824	Lübnan	80	0.763
Mısır	115	0.691	Filistin	119	0.684
Suriye	155	0.536	İsrail	22	0.903
Cezayir	85	0.745	Libya	108	0.716
Irak	120	0.649	İran	60	0.798
Fas	123	0.647	Cibuti	-	0.476

Kaynak: (Human Development Report, 2019)

Tablo 1.13’de İGE verilerinin ışığında, İsrail, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Bahreyn ve Katar’ın çok yüksek insani gelişme gösteren ülkeler arasında olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, İran, Libya, Lübnan, Umman, Ürdün, Cezayir ve Tunus yüksek insani gelişme; Mısır, Irak, Fas ve Filistin orta düzeyde insani gelişme seviyesindedir. Bununla birlikte, Suriye, Yemen ve Cibuti düşük insani gelişme indeksine sahip ülkeler arasındadır.

İnsani Gelişim İndeksi açısından ülkelerin sıralanması bağlamında, İsrail, bölge ülkelerinin en tepesinde yer alırken devamında Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Suudi Arabistan, Bahreyn, Umman, Kuveyt, İran, Lübnan, Cezayir, Mısır, Filistin ve Irak yer almaktadır. Yemen ve Cibuti, bölgedeki en az gelişmiş ülkeler olarak sıralanmaktadır.

1.1.2.5 Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin Ekonomik Özgürlük İndeksi

Ekonomik Özgürlük İndeksi, doğrudan yabancı yatırımın büyüklüğünü ve türünü etkileyen en önemli ekonomik göstergelerden biridir. Bu nedenle, birçok ekonomik kuruluş bu göstergelerin yüksek noktalarına bağlı olarak, yatırımcıların ekonomilerine diğer ekonomilere erişmelerini sağlayacak bir dizi kriter üzerinde çalışmaktadır. Bu göstergelerden en önemlisi on değişkenden oluşan ekonomik özgürlük göstergesidir.

On değişkenden oluşan ve bu değişkenleri bir dizi faktöre bağlayan ekonomik özgürlük indeksi şu değişkenlerden oluşmaktadır: Ticaret politikası, hükümet mali yükleri, ekonomiye devlet müdahalesi, para politikası, sermaye akımları ve yabancı yatırım politikaları, bankacılık, ücretler, mülkiyet hakları, mevzuat, karaborsa işlemleridir.

1973 yılında Heritage Enstitüsü tarafından kurulan Amerikan Araştırma Enstitüsü, ekonomik araştırmalar ve araştırmaların geliştirilmesinde görev alan bir araştırma ve araştırma kurumu olup, misyonu, serbest ticaret, bireysel özgürlük ve geleneksel Amerikan değerlerine dayanan muhafazakâr kamu politikalarını geliştirmek ve teşvik etmektir (البكري (جواد ، 2010).

Tablo 1.14: Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin Ekonomik Özgürlük İndeksi

Ülke	işçi özgürlüğü	iş özgürlüğü	parasal özgürlüğü	ticaret özgürlüğü	yatırım özgürlüğü	finansal özgürlük
Cezayir	68.1	48.7	69.9	63.5	25	30
Bahreyn	75.5	76.5	79.9	83.4	75	80
Mırrı	71.5	51.5	69.6	70.9	60	50
İran	64.3	58.2	59.8	54.5	0	10
Irak	59.1	69.8	79.2	—	—	—
İsrail	71.8	65.1	85.3	85.5	75	70
Ürdun	63	58.9	88.7	82	70	60
Kuvveyet	57.2	61.5	73.7	79.1	55	60
Lübnan	48.8	44.2	81.9	84.5	65	50
Libya	63.5	45.9	56.2	80	5	—
Fas	69.6	36	82.3	79.4	65	70
Umman	6.3	55.2	79.2	86.2	65	60
Katar	71.3	65.4	75	83.3	60	60
Suudi Arabistan	74	64.8	73.8	78.2	40	50
BAE	79.9	81.1	80.2	84.3	40	60
Yemen	52.7	52.1	66.6	—	50	—
Tunus	81.4	52.9	77.2	82.1	45	30

Kaynak: (Heritage Foundation, 2018)

Not: Filistin'in verilerine ulaşılamadığı için Tablo 1.15'te yer verilmemiştir.

İndeks değerleri 0 ile 100 arasındadır. Eğer ekonomik özgürlüğün indeksi sıfırdan büyük ve 49,9'un altındaysa, ekonomik özgürlük sınırlıdır, değeri 50'den büyük ve 59,9'un altındaysa, ekonomik özgürlük düşüktür, değeri 60'dan büyük ve 69,9'un altındaysa, ekonomik özgürlük ortadadır. değeri 70'ten büyük ve 79,9'un altındaysa, ekonomik özgürlük tamamlanır, değeri 80'den büyük ve 100'ün altındaysa, ekonomik özgürlük serbest ülkelerdedir (Erkan, 2012).

Tablo 1.15 incelendiğinde, MENA ülkeleri içinde özgürlük indeksi en yüksek ülkelerin İsrail, Bahreyn, Katar olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, Yemen özgürlük indeksi göstergelerinde de MENA bölgesinin nispi olarak gerisinde kalmıştır.

1.1.2.6 Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin Yolsuzluk Sıralaması

Transparency International (Corruption Perceptions) 1995'ten beri bir Yolsuzluk Algısı İndeksi yayınlamaktadır. İndeks, devletlerin kamu sektöründeki yolsuzluk derecesine ilişkin algılarına dayanarak, devletlerin kullandığı dereceleri ve sıraları belirlemeyle ilgilenmektedir (<https://www.transparency.org/>).

İndeks, çeşitli bağımsız kurumlar grubu tarafından derlenen ve daha sonra kamu sektöründeki yolsuzluk derecesi ile değerlendirilen yolsuzlukla mücadele eden anket ve değerlendirmelerin birleşimidir. İndeksin değeri 100 ise, ülkenin daha dürüst, sıfır değeri ise, devlet çalışanlarının rüşvet alması ya da kamu fonlarının zimmete geçirilmesi gibi bir durum

olduğunu ve Transparency International (özel bir menfaat elde etmek için kamu işinin kötüye kullanılmasını) olarak adlandırdığı anlamına gelmektedir (2016 ، غزوان رفیق ،). Bu göstergeye dahil olan herhangi bir ülke en az üç kaynak tarafından değerlendirilmelidir (kuruluşun onayladığı kaynaklar dahilinde).

Tablo 1.15: Yemen ve Diğer MENA Ülkelerinin Yolsuzluk Sıralaması

Filistin	—	Yemen	175
İsrail	32	Suudi Arabistan	57
Libya	171	BAE	21
İran	130	Kuveyt	85
Cibuti	122	Bahreyn	103
Tunus	74	Mısır	117
Umman	68	Suriye	178
Katar	29	Cezayir	112
Lübnan	143	Irak	169
Fas	81	Ürdun	59

Kaynak: (Corruption Perceptions Index, 2017)

Tablo 1.16 incelendiğinde, MENA bölgesinde yolsuzluk düzeyinin yüksek olduğu göze çarpmaktadır. Yolsuzluk düzeyinin nispi olarak en düşük olduğu MENA ülkeleri sırasıyla Birleşik Arap Emirlikleri, Katar ve İsrail'dir. Bununla birlikte, Yemen, Suriye'den sonra yolsuzluk algısının en yüksek olduğu ülkedir.

2. BÖLÜM: İHRACAT REKABET GÜCÜ

Son yıllarda rekabet gücü konusu, küreselleşme dünyasında hızlı gelişmelerin, dünya ekonomisine entegrasyonun, liberalleşmenin, bilgi ve iletişim teknolojisindeki büyük gelişmelerin ve serbestleşmenin gereklilikleri nedeniyle küresel olarak büyük ilgi görmektedir. Herhangi bir ülkenin, özellikle ihracat ve sermaye akımları alanlarında, kendilerini yönlendirecek zorluklar ve engeller altında bu gelişmelerden ayrı olarak tecrübe etmesi imkansız hale gelmiştir. Gelişmekte olan ülkeler bu nedenle ekonomilerini rehabilite etmeye ve yapılandırmaya ve ticarete ve sermaye akımlarına açık bir dünya ekonomisinde rekabet edebilmeleri için uygun ve destekleyici bir ekonomik ortam yaratmaya yönelik reform politikaları benimsemektedir (مسعداوي،2005). Bu nedenle, rekabetçi ortamda, şirketlerin ve ülkelerin uluslararası pazarlardan katma değer elde etmek için küreselleşmeden faydalanma çabalarını artırmalarını gerektirmektedir (Altay ve Gürpınar, 2008).

Son birkaç on yılda, ülkeler arasındaki ekonomik rekabet artmış ve küreselleşmenin başlıca risklerini önlemek için, çoğu ülke uluslararası ekonomik ilişkilerde etkili ve önemli bir oyuncu olmayı ve küresel ekonomik pazarda haklı yerini almayı hedeflemiştir.

Küresel ekonomik kriz, ulusal rekabet gücü düşük olan ülkelerin dış şoklara karşı en savunmasız olduğunu göstermiştir. Bu nedenle rekabet edebilirlik konusu önemlidir ve herhangi bir ülkenin gelecekteki gelişimi ile yakından ilgilidir (Kharlamova and Vertelieva,2013).

Malların, hizmetlerin ve sermayenin serbestleştirilmesine ek olarak, özellikle iletişim teknolojisi alanındaki ve taşımacılıktaki hızlı gelişmeler nedeniyle ulusal ve uluslararası düzeyde artan bir rekabet söz konusudur. Küresel üretim giderek artmaktadır. Üretimde ara mal, sermaye, teknoloji ve hatta iş gücü olarak kullanılan hammaddeler farklı ülkelerden veya kaynaklardan elde edilmektedir. Ayrıca, dış ticaret, uluslararası yatırım ve ulaştırma teknolojisi açısından bakıldığında ülkeler giderek artan bir şekilde birbirlerine bağımlı kalmaktadır. Ülkelerin vatandaşlarının yaşam standartlarını yükseltmek temel ekonomik amacı olduğundan dolayı o amaca ancak kaynaklarını daha verimli sektörlere kaydırmakla ulaşılabilmektedir. Bu

perspektifte, küresel rekabet gücü ve verimlilik anahtar kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Bedir,2009).

2.1 REKABET GÜCÜ KAVRAMI

Rekabetçilik, karmaşık bir ekonomik kavram ve tartışmalı bir meseledir. Bu kavram, evrensel olarak kabul edilmiş bir tanımın yanı sıra, üzerinde geniş bir fikir birliğinden yoksundur. Rekabetçilik, dikkatinin artmakta olduğu nispeten modern ekonomik kavramlardan biridir. Artan ekonomik küreselleşme fenomeni ve dünyadaki hemen hemen tüm ülkelerdeki faaliyetlerinin yayılması ve dünyaya sınır ötesi mal ve hizmetler pazarlarının açılması, ilk iş adamları, şirketler ve hatta ülkeler (özellikle endüstriyel, ekonomik güvenlik ve ulusal öncelikli olan sanayi) rekabetçiliğe büyük önem vermektedir. Bu konu ekonomik literatürde modern bir konu olduğundan, açık ve kesin bir kavramın tanımlanması çok zordur. Çünkü diğer ekonomik kavramlarla iç içedir. 1981-1987 döneminde rekabet edebilirlik kavramının ilk kullanımı, Amerika Birleşik Devletleri ticaret dengesinde bir açıklığa neden olan Amerika'nın artan dış borçlanmasındaki krizin salgınıydı. 1990'larda, Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve ekonomik küreselleşme şemsiyesi altında yeni dünya ekonomik düzeninin ve buna eşlik eden bilgi ve iletişim teknolojisindeki yeni dünya ekonomik düzeninin ardından rekabete ilgi artmıştır (www.idsc.gov.eg).

Ekonomistler, uluslararası örgütler ve kuruluşlar gibi makro düzeyde rekabet edebilirliğe kurumsal ve faaliyet seviyelerinden daha fazla ilgi duymakta, bu nedenle rekabetçilik için görülen açığa göre değişen birçok tanım mevcuttur. Herhangi bir ülkede ekonomik politikanın asıl amacı, bu ülkelerin rekabetçiliğini arttırmak olsa da, açık ve tutarlı bir tanımın olmayışı, onları sürekli bir tartışma kaynağı haline getirmektedir. Asıl argüman, amorf ve kavram üzerine ekonomik politika oluşturmanın çok tehlikeli olduğudur (Anca, H. D. 2012).

Rekabet çoğu zaman klasik yaklaşımda, ekonomik teoride mutlak üstünlükler ve karşılaştırmalı üstünlükler olarak bilinen teoriler yoluyla yorumlanmaktadır. Merkantilizm, bazı ülkelerin ticaretten kazanç elde ederken, bu kazançların genellikle diğer ülkelerin pahasına olduğuna inanmaktadır. Adam Smith, dünyanın servetinin sabit olmadığına ve tüm ülkelerin ticaretten aynı yararlarla ve karşılıklı yararlarla sahip olabileceğine inanmaktadır (Aktan ve Vural, 2004).

Adam Smith'e göre ülkeler daha düşük maliyetle üretebilecekleri mallarda uzmanlaşıp diğer ülkelere ihraç etmeli, karşılığında yüksek maliyetlerle üretebilecekleri malları diğer ülkelerden ithal etmelidirler (Uygun,2011).

Adam Smith'in, her bir ülkenin üretimde öne çıkan malların üretiminde uzmanlaştığı teorisi eleştirildi. Herhangi bir malın üretiminde herhangi bir üstünlüğe sahip olmayan ülkeler söz konusu olduğunda, bu ülkeler üretimi durdurmalı ve yalnızca ithalat mı yapmalıdır? Dolayısıyla, ekonomik sorunlara maruz kalıyorlar, çünkü üstün devlet malları, ithalatı finanse etmek için herhangi bir mal ihraç edemeyecekleri bir zamanda piyasalarını işgal edecektir (المرزوك،2010).

Adam Smith'ten yaklaşık 40 yıl sonra David Ricardo, mutlak üstünlük teorisini geliştirerek ülkeler arasındaki uluslararası ticaretin karşılaştırmalı üstünlüklere neden olmasının nedenini açıklamıştır. Bu teoriye göre, üretimdeki üstünlük derecesi en önemli olanıdır. Ülke, diğer mallara kıyasla karşılaştırmalı üstünlüğü olan malların üretiminde uzmanlaşmalıdır. Ricardo'ya göre, uluslararası ticaretin temeli mutlak üstünlükler değil, karşılaştırmalı üstünlüklerdir. Ülkenin üretkenlik oranı, bazı ürünlerde diğerlerine göre daha yüksekse (düşük maliyetler), neden bu ülke kaynaklarını daha pahalı mallara yönlendirerek üretken kapasitesini boşa harcasın? Ülkenin en iyi politikası, diğer ülkelere göre daha üstün olan malların üretimi ve diğer ülkelere ihracatta uzmanlaşmış olmasıdır (Coşkun, 2014).

Bununla birlikte, Ricardo'nın karşılaştırmalı üstünlük teorisi, emek unsurunun homojen olmaması ve işçilerin tecrübelerinin ve becerilerinin aldıkları eğitim nedeniyle farklılık göstermesi gibi bazı yönlerde önemli eksiklikleri içermektedir. Emek, üretimin tek unsuru değildir. Fakat sermaye, emek, doğal kaynaklar ve farklı yoğunluklar gibi farklı üretim faktörlerinin kullanılmasını gerektirir. Ayrıca, herhangi bir malın maliyeti sadece emek miktarına değil, aynı zamanda ürünün üretilmesi için harcanan zaman miktarına da bağlıdır. Son olarak teori, karşılaştırmalı üstünlüğün nasıl oluştuğunu ve neden farklı olduğunu açıklamamıştır (Chacholiades,1994).

Heckscher-Ohlin'in faktör donanımı yaklaşımı, karşılaştırmalı üstünlüklerdeki farklılıkları açıklayan ve ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüklerinin neden farklı olduğu sorusunu cevaplamaya çalışan ilk önemli katkısıdır. Heckscher Ohlin'in "Faktör Donanımı" teorisi, Ricardo'nın teorisinin malların değerini hesaplarken, üretimlerinde yapılan iş miktarına dayandığı varsayımlarını (emek-değer) reddetmektedir. Teoriye göre malların değerindeki farklılık, üretiminde yapılan iş

miktarındaki farklılıktan değil, üretimine katkıda bulunan üretim unsurlarının miktarından kaynaklanmaktadır. Yani ülkeler arasındaki değişimin sebeplerini önemli bir faktöre bağlamaktadır. Bu, aralarındaki üretim maliyetlerinde bir fark yaratmakta böylece ürünlerden biri, diğer ülkelerden daha ucuza mal edilen ülkelerden birinde üretilmektedir (زرغول,2010).

Teoriye göre, bir üretim faktörü bakımından zengin olan bir ülke, üretimi yoğun bir şekilde kullanılmalı, ihracatı gerektiren ürünlerin üretiminde uzmanlaşmalı ve ardından diğer ülkelerden ihtiyaç duydukları ürünleri ithal etmelidir (Bayraktutan, 2003).

Rekabet gücü ve karşılaştırmalı üstünlük kavramları aynı anlamda kullanılmasına rağmen, bu iki kavram aslında farklıdır. Rekabet gücü, bir ülkenin bir ürün üretmedeki göreceli üstünlüğünü veya zayıflığını ifade etse de, karşılaştırmalı üstünlük, ülkenin ihracat ürünlerindeki göreceli üstünlüğünü veya zayıflığını göstermektedir. Ayrıca, rekabet gücü makroekonomik oynaklığa bağlı olup ancak karşılaştırmalı üstünlük yapısal bir üstünlüktür (Bozduman, 2018).

Diğer coğrafi alanlara göre nispeten zayıf olan ülkelerde ve bölgelerde rekabet edebilirliğe olan ilgi artmaktadır. Rekabetçilik ile ekonominin diğer ekonomilere kıyasla servet yaratma kabiliyeti arasında yakın bir bağlantı vardır. Bunun ölçülmesinde geleneksel yaklaşım, diğer ekonomilerdeki değişikliklerle karşılaştırıldığında, kişi başına düşen GSYH'deki değişimlere bakmaktadır. Rekabetçilikteki geçmiş gelişmeler, verimlilik artışı ve uluslararası ticaret yoluyla, tüm ülkelerin kişi başına düşen GSYH ve rekabet gücünü artırabileceği fikrine kaymıştır (Silvia, 2006).

Bir ülkenin rekabet gücü, uluslararası pazarın gereksinimlerini karşılayan ve serbest piyasa ekonomisinde vatandaşlarının gelirinde gerçek bir büyüme ile sonuçlanan mal ve hizmetleri üretme yeteneğidir. Ulusal düzeyde, rekabet gücü ekonomik performansa ve ekonominin üretken faaliyetlerden kaynaklanan sonuçları artan gelirlere dönüştürme yeteneğine dayanmaktadır. Rekabetçilik çoğu zaman yüksek yaşam standartlarına, artan istihdam olanaklarına ve ülkenin sorumluluklarını uluslararası düzeyde sürdürme becerisine bağlıdır (The Report of the President's Commission on Competitiveness, 1984).

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), rekabet gücünü, ülkenin serbest piyasa koşullarında gelirini koruyacak ve geliştirecek şekilde uluslararası

rekabetin testinden geçmesi gereken mal ve hizmet üretimi olarak tanımlamaktadır (OECD, 1992).

Avrupa Rekabet Edebilirlik Raporuna göre, nüfusu daha yüksek olan ülke yaşam standartlarından ve daha iyi istihdamdan sürdürülebilir bir perspektiften yararlanabiliyorsa, ekonomi rekabetçi olabilmektedir (European Competitiveness Report, 2000).

2.2 İHRACAT REKABET GÜCÜNÜ ÖLÇEN YAKLAŞIMLAR

Ülkelerin belli ürün ve sektörlerle ilişkin ihracat rekabet güçlerinin ölçümüne yönelik birçok yaklaşım (Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük İndeksi) bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan en yaygını Balassa indeksidir. Bununla birlikte, Lafay indeksi de Balassa indeksinin tamamlayıcısı olan önemli bir rekabet gücü ölçütüdür.

2.2.1 Balassa İndeksi (RCA)

Karşılaştırmalı üstünlükte ticaret sonrası verilere dayalı hesaplamalar yapmak gereklidir. Çünkü bir ülkenin diğer ülkelere kıyasla karşılaştırmalı üstünlüğünü belirleyen fiyat ve fiyat dışı değişkenler birçok ülkeyi ve birçok ürünü kapsamaktadır. Bu bağlamdaki ilk adım Liesner (1958) tarafından ortaya atılmış olmasına rağmen, Balassa İndeksi en yaygın kullanılanıdır. Balassa (1965) karşılaştırmalı üstünlüğü belirlemeye yönelik gerçek yaklaşımın ticaret sonrası verilerden bilinebileceğini varsaymaktadır. Bir ülkenin belirli bir ürün veya sektördeki karşılaştırmalı üstünlüğünü ölçmek için Balassa, bu ürün veya sektörün ülkenin toplam ihracatındaki payının dünyanın toplam ihracatı olarak hesaplanabileceğinin bir göstergesidir. Amaç, ülkenin temel karşılaştırmalı üstünlük kaynaklarını belirlemek yerine, karşılaştırmalı bir üstünlüğe sahip olup olmadığını belirlemektir (Çinkaya,2014).

RCA, ülkenin belirli bir ülke veya ülke grubu için belirli bir mal veya sektördeki rekabet gücünü gösterir. Karşılaştırmalı üstünlük indeksi ile, tek bir mal veya mal grubunun uluslararası rekabet gücü dış ticaret verilerine dayanarak hesaplanmaktadır. Bu gösterge, ihracat performansının bir ölçütüdür ve uluslararası ticaretteki mal kompozisyonunun fiyat dışı faktörleri ve ülkeler arasındaki göreceli maliyetleri yansıttığı varsayımına dayanmaktadır (Yapraklı, S. 2011). Balassa indeksi (RCA) şu şekilde ifade edilir:

$$RAC_{ij} = \frac{X_{ij}/X_i}{X_{wj}/X_w}$$

X_{ij} : i ülkesinin j malının ihracatı.

X_i : ülkesinin toplam ihracatı.

X_{wj} : j malının Dünya ihracatı

X_w : Dünya toplam ihracatı.

RCA katsayısının değeri birden büyük ise, ülke, söz konusu ürünün veya sektörün ihracatında rekabet avantajına sahiptir. İndeksin değerinin birden fazla olduğu bir durumda, söz konusu ülkenin o mal veya sektör ihracatında dünya ihracat artış hızından daha fazla bir artış gösterdiğini açıklamaktadır. İndeksin değeri birden küçükse, o zaman bu mal veya sektörde ülkenin ihracatındaki artış oranı, dünya ihracatındaki ve dolayısıyla rakip ülkelerdeki artış oranından daha azdır ve rekabet dezavantajı söz konusudur. Hinloopen ve Marrewijk (2000) çalışmalarında bu yorumu genişletmiş. Buna göre, indeksin değeri 1 ile 2 arasında ise zayıf düzeyde, 2 ile 4 arasında ise orta düzeyde, 4 veya üstünde ise, yüksek düzeyde rekabet gücüne sahiptir (Güneş, 2017).

2.2.2 Lafay İndeksi

Lafay, 1992 yılında geliştirdiği bir indeks aracılığıyla, RCA indeksini ölçerken endüstri içi ticaret ve GSYH değerlerini dikkate alarak Balassa indeksinin eksikliklerine değinmiştir. Balassa indeksinin aksine, Lafay İndeksi (LFI) hem ihracat hem de ithalat değerlerini rekabet gücü analizlerine dahil etmiştir (Yurttaçıkmaç, 2016).

LFI göstergesinin RCA göstergesine göre avantajı, makroekonomik dalgalanmaların neden olduğu herhangi bir bozulmayı içerebilmesidir. LFI ayrıca bir ürünün ülkenin dış ticaret yapısı içindeki konumunu (her bir ürünün ülkenin toplam ticaret dengesine katkısını ölçerek) analiz edebilir ve bir ülke veya ülke grubu ile karşılaştırabilir (Marconi,2008).

LFI, kısa vadeli ticaretin hacmini etkileyebilecek ve ülkeler ile bölgeler arasındaki ikili ticaret ilişkilerine odaklanabilecek döngüsel faktörlerin etkisini ortadan kaldırmak için kullanılır. Gösterge aşağıdaki gibi biçimlendirilmiştir:

$$LFI = \left[\frac{x_j^i - m_j^i}{x_j^i + m_j^i} - \frac{\sum_{i=1}^n (x_j^i - m_j^i)}{\sum_{i=1}^n (x_j^i + m_j^i)} \right] \times \frac{x_j^i + m_j^i}{\sum_{i=1}^n (x_j^i + m_j^i)}$$

x_j^i : i ülkesinin j malın ihracatı

m_j^i : i ülkesinin j malın ithalatı

n: Seçilmiş mal grubu.

LFI'nın pozitif değerleri ülkenin söz konusu ürün grubunun ihracatında rekabet avantajına sahip olduğunu gösterir. Bununla beraber, indeks değerleri ne kadar yüksek olursa dış ticarete uzmanlaşma derecesi de o kadar yüksek olur. Aksine, negatif indeks değerleri, ülkenin sözü edilen ürün grubunun dış ticaretinde rekabet avantajına sahip olmadığını; ülkenin ithalata bağımlılığının olumlu bir ticaret dengesine katkıda bulunmadığını göstermektedir (Ishchukova, L.,2014).

2.3 LİTERATÜR TARAMASI

Şahinli (2011) tarafından yapılan ve 2001-2009 yılları için ilgili verileri kullanarak RCA indeksinin hesaplandığı çalışmada, Türkiye'nin pamuk ve pamuk ürünlerinin uluslararası pazardaki rekabet avantajı RCA indeksi ile analiz edilmiştir. Bu çalışmada yaklaşık 10 adet pamuklu üründe karşılaştırmalı üstünlüğün olduğu sonucuna varılmıştır.

Erkan (2012) RCA indeksini hesaplayarak, 2001-2008 yılları için Suriye ve Türkiye'nin ihracat rekabet gücünün karşılaştırmalı analizini yapmıştır. Çalışmanın sonuçları, 66 mal grubu dikkate alındığında, Suriye'nin 9 mal grubunun ihracatında rekabet avantajına sahip olduğunu göstermektedir. Suriye'nin ihracat rekabet avantajına sahip olduğu mal gruplarının çoğu hayvancılık, gıda, yakıt hariç ham maddelerdir. Türkiye'nin Suriye'ye kıyasla güçlü bir ihracat rekabet gücü söz konusudur.

Hassan ve Ismail (2012) çalışmalarında, Arap ülkelerinin rekabet durumlarını bir dizi rekabet gücü göstergesi ile analiz etmeyi amaçlamıştır. Araştırma, Arap ülkelerinin üretim seviyesinin, Arap ürünlerinin uluslararası pazarlarda rekabet edebilirliğinin düşük olmasına yol açan düşük kalite ve düşük teknolojik seviyesi nedeniyle zayıf olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışma ayrıca, Arap ihracatının birincil emtialara ve petrole kabul edilmesinin bu ülkelere sürdürülebilir gelişme sağlamadığı sonucuna varmıştır. Eğitim sisteminin performansındaki önemli düşüşün

ve eğitim politikalarının bu ülkelerde benimsenen kalkınma planlarına uygun olarak yönlendirilmemesinin bir sonucu olarak nitelikli teknik personeldeki belirgin düşüşün bu ülkelerde sürdürülebilir kalkınmayı sağlamadığına da değinilmiştir.

Ishchukova ve Smutka (2013), Balassa indeksi, Vollrath indeksi ve Lafay indeksini kullanarak 1998-2010 dönemi için, Rusya'nın tarım ürünleri ve gıda ürünlerindeki ihracat rekabet gücünü ortaya koymak amacıyla bir çalışma yürütmüştür. Çalışmaya göre Balassa indeksi, Rusya'nın tüm dönem boyunca ihracat rekabet gücüne sahip olduğu bir dizi ürün tanımlamaktadır. Bu ürünler arasında tahıllar (buğday, arpa vb.), yan ürünler (örneğin buğday kepeği), işlenmiş ürünler (tahıl müstahzarları vb.) ve ayrıca yağlı tohumlar, bitkisel yağlar ve çikolata bulunur.

Iqbal vd. (2013) tarafından yapılan ve 1970-2010 dönemini kapsayan çalışmada Pakistan'ın pamuk ihracatındaki rekabet gücü analiz edilmiş ve bu amaçla RCA indeksi hesaplanmıştır. Buna göre, Pakistan tarımsal pamukta (1999 yılı dışında) orta ve güçlü karşılaştırmalı üstünlük avantajına sahiptir.

Startienaa ve Remeikien (2013) çalışmasında, 2007-2011 döneminin kullanarak Litvanya sanayi ürünlerinin küresel pazarlardaki rekabet gücünü RCA indeksini kullanarak analiz etmiştir. Sonuçlar Litvanya'nın gıda, kimya, odun ve tekstil endüstrilerinde karşılaştırmalı bir avantaja sahip olduğunu göstermektedir. Sonuçlar ayrıca 2008'deki küresel ekonomik kriz nedeniyle, Litvanya ürünlerinin çoğunun kriz öncesi dönemde sahip oldukları rekabet avantajını yitirdiğini de ortaya koymuştur.

Granabetter (2015) yaptığı çalışma, Avusturya'nın Burgenland bölgesinde 2010-2014 yılları arasındaki ihracatın rekabet gücünü (RCA) indeksi ile hesaplamıştır. Sonuçlar, Burgenland'ın bazı tarımsal ürünlerde ihracat rekabet gücüne sahip olduğunu göstermektedir.

Paluš (2015) çalışmasında, 2003-2012 dönemine ilişkin verileri kullanarak V4 grubunda (Çek, Macaristan, Polonya ve Slovakya) RCA indeksini hesaplayarak Slovak kereste ve imalat sektörlerinin ticari performansını ve rekabet gücünü karşılaştırmalı bir şekilde analiz etmiştir. Slovakya'nın iğne yapraklı kereste ve iğne yapraklı olmayan kereste ve karton ticaretinde karşılaştırmalı bir avantaja sahip olduğu, ahşap paneller ve kağıt hamuru ile kıyaslandığında karşılaştırmalı bir dezavantaja sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte, V4 grubuyla karşılaştırıldığında, Slovak Cumhuriyeti analiz edilen çoğu üründe karşılaştırmalı

üstünlüğe sahip ülke olarak bulunmuş, Macaristan'ın yalnızca iğne yapraklı olmayan kereste ticaretinde avantaj sağladığını ortaya koyulmuştur.

Güneş ve Tan (2017) çalışmalarında, 14 "ortak sektör" için RCA göstergesini kullanarak Türkiye ile Rusya arasındaki ihracatın rekabet edebilirliğini analiz etmeyi amaçlamıştır. RCA analizinin sonuçları, Türkiye'nin 6, Rusya'nın 11 sektörde ihracat rekabet gücüne sahip olduğunu göstermektedir.

Gupta ve Kumar (2017) tarafından yapılan bir çalışmada, Ruanda'nın ihracat rekabet gücü RCA indeksi kullanılarak analiz edilmiştir. Sonuçlar, Ruanda'nın birincil ürünlerde karşılaştırmalı bir avantaja sahip olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, söz konusu ürünlerin ihracatında diğer ülkelerin de rekabet gücünün artması nedeniyle, diğer bazı birincil ihracat ürünlerinde Ruanda'nın RCA indeksinde bir düşüş yaşanmıştır.

3.BÖLÜM: YEMEN VE DİĞER MENA ÜLKELERİNİN REKABET GÜCÜ ANALİZİ

Çalışmanın bu bölümünde, MENA ülkelerinin dış ticaret rekabet güçlerini analiz etmek amacıyla Balassa ve Lafay indeksleri kullanılmıştır. Analizde, söz konusu ülkelerin Birleşmiş Milletler ticaret verileri (COMTRADE) kullanılmıştır. Bununla beraber, SITC Rev 3, 2 haneli ürün sınıflandırmasına tabi 66 ürünün küresel pazarlardaki rekabet durumu analiz edilmiştir.

2000-2016 yıllarını kapsayan analizde, rekabet gücü indekslerine ilişkin sonuçlar uygun ortalama değerleri kullanılarak yorumlanmıştır. Uygun ortalama, seriye ilişkin elde edilen en yüksek ve en küçük değer ihmal edilerek ortalamanın hesaplanmasıdır. Örneğin, araştırmada, analiz süreci 17 yıllık bir periyodu (2000-2016) içermesine rağmen, ortalama değer hesaplanırken hesaplama yıllara ilişkin en yüksek ve en düşük rekabet gücü skorları toplamdan çıkarılarak elde edilen toplam 15'e bölünmüştür. Uygun ortalamanın hesaplanmasındaki amaç, bazı yıllarda bazı ülkelerdeki belirli ürün gruplarının üretim, ihracat ve ithalat değerlerinin olağandışı olumlu veya olumsuz gelişmelerden (arz şokları, iklim değişikliği, siyasi gelişmeler, doğal afetler vb.) etkilenerek çok yüksek veya düşük çıkmasıdır.

Analizde, standart sapma değerlerinin ortalama değerlere yüzde oranını ifade eden varyans katsayısı (CV) katsayısı, incelenen yılların rekabet gücü değerleri arasında yakınsama veya uzaklaşma derecesini ölçmek için hesaplanmıştır. Diğer bir deyişle, varyans katsayısı rekabet gücü skorlarındaki oynaklığı, istikrar durumunu göstermektedir. Bu katsayının değerleri 15'ten küçükse, ürün grubunun rekabet edebilirliğinin istikrarlı olduğu ifade edilebilir¹.

RCA değerleri 1'den büyükse, ülkenin söz konusu ürün gruplarının ihracatında rekabet avantajı vardır. 1'den küçük değerler ülkenin ihracat rekabet dezavantajını göstermektedir. Rekabet derecelerini homojen hale getirmek için elde edilen RCA değerlerinin doğal logaritması da alınabilir. Buna paralel olarak, Balassa değerlerinin doğal logaritması alınırken elde edilen değerler pozitifse, ülke ihracat rekabet avantajına (karşılaştırmalı bir avantaja) sahiptir.

¹ Mahdi Aziz, Measures Of Dispersion or Variation, October 2015, p 3.

3.1 BALASSA İNDEKSİ ANALİZİ

Çalışmada söz konusu ülkelerin ihracat rekabet güçlerinin ölçümü amacıyla öncelikle Balassa indeksi hesaplanmıştır.

3.1.1 Bahreyn'in Balassa İndeksi Analizi

Balassa İndeksi skorlarına göre Bahreyn, üçü güçlü ve bir orta olmak üzere dört ürün grubunun ihracatında rekabet avantajına sahiptir. Bahreyn'in güçlü derecede ihracat rekabet avantajına sahip olduğu üç ürün grubu “petrol, petrolden elde edilen ürün, gübreler ve demir ihtiva etmeyen maden ürünleri” dir. Bahreyn'in orta düzeyde ihracat rekabet avantajına sahip olduğu ürün grubu “metal cevheri, döküntüleri, hurdaları” dır. Bahreyn'in ihracat rekabet üstünlüklerinin bulunduğu ürün gruplarının tamamı hammadde yoğunudur.

Buna karşılık, CV katsayısının değerleri göz önüne alındığında, 2000-2016 yılları arasındaki sadece “metal cevheri, döküntüleri, hurdaları grubu” nun ihracatında istikrar söz konusudur.

**Tablo 3.1: Bahreyn'in Balassa İndeksi Analiz Skorları
(Güçlü, Orta ve Zayıf Üstünlüklere Göre)**

Ürün Kodu	Ürün Adı	Üstünlük Derecesi	RCA Katsayısı	RCA ln	CV	Faktör Yoğunluğu	Değişim İvmesi
28	Metal cevheri, döküntüleri, hurdaları	Orta	3.47	49.14	1.25	Hammadde	↑
33	Petrol, petrolden elde edilen ürün	Güçlü	8.7	2.17	37.09	Hammadde	↓
56	Gübreler (272. grubun dışındakiler)	Güçlü	5.6	1.73	52.08	Hammadde	↓
68	Demir ihtiva etmeyen madenler	Güçlü	6.94	1.94	35.34	Sermaye	↑

Kaynak: COMTRADE (<https://comtrade.un.org/>) veri tabanı kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

3.1.2 Birleşik Arap Emirlikleri'nin Balassa İndeksi Analizi

Birleşik Arap Emirlikleri 66 ürün grubunun 5'inin ihracatında rekabet avantajına sahiptir. Birleşik Arap Emirlikleri söz konusu 5 ürün grubunun 2'sinde güçlü, 2'sinde orta, 1'inde de zayıf düzeyde rekabet avantajına sahiptir.

Tablo 3.2: Birleşik Arap Emirlikleri'nin Balassa İndeksi Analiz Skorları (Güçlü Orta ve Zayıf Üstünlüklere Göre)

Ürün Kodu	Ürün Adı	Üstünlük Derecesi	RCA Katsayısı	RCA ln	CV	Faktör Yoğunluğu	Değişim İvmesi
27	Ham gübre ve madenler (kömür, petrol ve değerli taşlar hariç)	Zayıf	1.18	0.16	53.01	Hammadde	↔
33	Petrol, petrolden elde edilen ürün	Güçlü	6.38	1.85	46.4	Hammadde	↓
34	Doğal gaz ve mamul gaz	Orta	2	0.69	90.41	Hammadde	↓
93	Herhangi bir sınıflandırmaya tabi olmayan özel işlemler ve mallar	Güçlü	10.11	2.3	43.69	Belirtilmemiş	↑
97	Altın, parasal olmayan (altın madeni hariç)	Orta	3.23	1.17	80.05	Belirtilmemiş	↑

Kaynak: COMTRADE (<https://comtrade.un.org/>) veri tabanı kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Tablo 3.2’de gösterildiği gibi, Birleşik Arap Emirlikleri'nin güçlü düzeyde rekabet avantajına sahip olduğu ürün grupları “petrol ürünleri, petrolden elde edilen ürün, herhangi bir sınıflandırmaya tabi olmayan özel işlemler ve mallar” dır. Birleşik Arap Emirlikleri ayrıca “doğal gaz ve mamul gaz ve altın, parasal olmayan (altın madeni hariç)” ihracatında da orta düzeyde rekabet avantajına sahiptir. Rekabet gücü zayıf olan tek ürün grubu ise “kömür, petrol ve değerli taşlar hariç” dir. Birleşik Arap Emirlikleri'nin ihracat rekabet avantajına sahip olduğu ürünlerin tümü hammadde yoğunudur.

3.1.3 Cezayir'in Balassa İndeksi Analizi

Analiz sonuçları, Cezayir'in 66 mal grubundan sadece üç'ünün ihracatında rekabet avantajına sahip olduğunu göstermiştir. Bu ürünler, “taş kömürü, kok kömürü ve biriket kömürü, petrol, petrolden elde edilen ürün ve doğal gaz ve mamul gaz ürünleri” dir. Bununla beraber, ihracat rekabet avantajına sahip olunan 3 ürün grubunda da üstünlükler güçlü düzeydedir. Cezayir'in ihracat rekabet avantajına sahip olduğu ürünlerin tümü hammadde yoğunudur.

Tablo 3.3: Cezayir'in Balassa İndeksi Analiz Skorları (Güçlü Orta ve Zayıf Üstünlüklere Göre)

Ürün Kodu	Ürün Adı	Üstünlük Derecesi	RCA Katsayısı	RCA In	CV	Faktör Yoğunluğu	Değişim İvmesi
32	Taş kömürü, kok kömürü ve biriket kömürü	Güçlü	5.41	1.69	275.18	Hammadde	↓
33	Petrol, petrolden elde edilen ürün	Güçlü	6.79	1.92	48.89	Hammadde	↑
34	Doğal gaz ve mamul gaz	Güçlü	28.3	3.34	45.18	Hammadde	↑

Kaynak: COMTRADE (<https://comtrade.un.org/>) veri tabanı kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

3.1.4 Fas'ın Balassa İndeksi Analizi

Fas'ın Balassa indeks skorlarına göre 66 ürün grubundan 17'sinin ihracatında rekabet avantajının bulunduğu görülmektedir. Bu perspektifte, Fas küresel pazarlarda önemli düzeyde ihracat rekabet gücüne sahiptir.

Tablo 3.4'te görüldüğü gibi, Fas, 17 ürün grubundan, 7'sinin ihracatında güçlü, 2'sinin ihracatında orta, 8'inin ihracatında zayıf düzeyde rekabet avantajına sahiptir. Fas'ın güçlü düzeyde rekabet avantajı sağladığı ürün grupları “balıklar ve diğer deniz ürünleri, ham gübre ve madenler (kömür, meyve ve sebze, petrol ve değerli taşlar hariç), hayvansal sıvı ve katı yağlar, gübreler, inorganik kimyasal ürünler ve giyim eşyası ve bunların aksesuarları” dır. Orta düzeyde rekabet avantajına sahip olunan iki ürün grubu “başka yerde belirtilmeyen işlenmemiş hayvani, bitkisel ürünler ve ayakkabılar” dır. Rekabet avantajı zayıf düzeyde olan ürün grupları ise “süt, süt ürünleri ve yumurtalar, hayvanlar için gıda maddeleri, kağıt hamuru ve kullanılmış kağıt, metal cevheri, döküntüleri, hurdaları, hazırlanmış bitkisel sıvı ve katı yağ, diğer tekstil iplik, kumaş, şekil ver. mens ve başka yerde belirtilmeyen madenden mamul eşyave başka yerde belirtilmeyen işlenmiş deri ve kürkler” dir.

Tablo 3.4: Fas'ın Balassa İndeksi Analiz Skorları (Güçlü Orta ve Zayıf Üstünlüklere Göre)

Ürün Kodu	Ürün Adı	Üstünlük Derecesi	RCA Katsayısı	RCA ln	CV	Faktör Yoğunluğu	Değişim İvmesi
02	Süt, süt ürünleri ve yumurtalar	Zayıf	1.11	0.11	27.07	Hammadde	↑
03	Balıklar ve diğer deniz ürünleri	Güçlü	12.75	2.55	15.34	Hammadde	↓
05	Meyve ve sebze	Güçlü	6.64	1.89	7.65	Hammadde	↓
08	Hayvanlar için gıda maddeleri	Zayıf	1.1	0.1	38.79	Hammadde	↑
25	Kağıt hamuru ve kullanılmış kağıt	Zayıf	1.23	0.21	57.72	Hammadde	↓
27	Ham gübre ve madenler (kömür, petrol ve değerli taşlar hariç)	Güçlü	28.32	3.34	27.14	Hammadde	↑
28	Metal cevheri, döküntüleri, hurdaları	Zayıf	1.54	0.43	17.86	Hammadde	↓
29	Başka yerde belirtilmeyen işlenmemiş hayvani, bitkisel ürünler	Orta	3.03	1.11	21.62	Hammadde	↓
41	Hayvansal sıvı ve katı yağlar	Güçlü	6.33	1.85	54.03	Hammadde	↑
42	Hazırlanmış bitkisel sıvı ve katı yağ	Zayıf	1.02	0.02	83.25	Hammadde	↓
52	İnorganik kimyasal ürünler	Güçlü	13.95	2.64	31.91	AR-GE Bazlı(Kolay Taklit Edilen Mallar)	↓
56	Gübreler (272. grubun dışındakiler)	Güçlü	27.56	3.32	33.44	Hammadde	↑
61	Başka yerde belirtilmeyen işlenmiş deri ve kürkler	Zayıf	1.39	0.33	36.62	Emek	↑
65	Diğer tekstil iplik, kumaş, şekil ver. mens	Zayıf	1.01	0.01	27.79	Emek	↑
77	Başka yerde belirtilmeyen madenden mamul eşya	Zayıf	1.89	0.64	29.49	AR-GE Bazlı(Kolay Taklit Edilen Mallar)	↑
84	Giyim eşyası ve bunların aksesuarları	Güçlü	7.8	2	35.4	Emek	↓
85	Ayakkabılar	Orta	3.02	1.10	31.97	Emek	↓

Kaynak: COMTRADE (<https://comtrade.un.org/>) veri tabanı kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Fas'ın ihracat rekabet gücüne sahip olduğu ürünlerin 11'i hammadde, 4'ü emek yoğunudur. Bununla birlikte, Fas, ar-ge bazlı 2 ürün grubunun ihracatında (1'i güçlü düzeyde) rekabet avantajına sahiptir.

3.1.5 İnan İslam Cumhuriyeti'nin Balassa İndeksi Analizi

İnan'ın Balassa indeksi analiz sonuçları, ülkenin sadece iki ürün grubunun ihracatında rekabet avantajı olduğunu göstermiştir. Bunlardan bir tanesinin üstünlük derecesi güçlü (petrol, petrolden elde edilen ürünler) diğerinin ise zayıf (doğal gaz ve mamul gaz) düzeydedir.

Tablo 3.5 İnan'ın Balassa İndeksi Analiz Skorları (Güçlü Orta ve Zayıf Üstünlüklere Göre)

Ürün Kodu	Ürün Adı	Üstünlük Derecesi	RCA Katsayısı	RCA In	CV	Faktör Yoğunluğu	Değişim İvmesi
33	Petrol, petrolden elde edilen ürün	Güçlü	7.28	1.98	73.84	Hammadde	↓
34	Doğal gaz ve mamul gaz	Zayıf	1.21	0.19	113.1	Hammadde	↑

Kaynak: COMTRADE (<https://comtrade.un.org/>) veri tabanı kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

İnan'ın ihracat rekabet avantajına sahip olduğu iki ürün grubu da hammadde yoğunudur.

3.1.6 İsrail'in Balassa İndeksi Analizi

İsrail'in 66 ürün grubundan 14'ünün ihracatında rekabet üstünlüğü bulunmaktadır. İsrail'in üstünlüklerinin 2'i güçlü, 2'i orta, 10'u de zayıf derecededir.

Faktör yoğunluğu bazında analiz edildiğinde; İsrail'in güçlü derecede rekabet gücüne sahip olduğu 2 ürün grubu "gübreler ve diğer metal olmayan eşyalar" dır. İsrail'in orta derecede rekabet gücüne sahip olduğu 2 ürün grubu "başka yerde belirtilmeyen işlenmemiş hayvani, bitkisel ürünler ve inorganik kimyasal ürünler" dir. İsrail'in zayıf derecede rekabet gücüne sahip olduğu 10 ürün grubu ise "uçucu yağlar, parfüm, kozmetik, tuvalet müstahzarları, organik kimyasal ürünler, ilk şekilde olmayan plastikler, haberleşme, ses kaydetme ve sesi tekrar vermeye yarayan cihaz ve araçlar, diğer metal olmayan eşyalar, başka yerde belirtilmeyen madenden mamul eşya, başka yerde belirtilmeyen madenden mamul eşya, diğer taşıt araçları, başka yerde belirtilmeyen mesleki, ilmi, kontrol alet ve cihazlar, meyve ve sebzeler, ham gübre ve madenler (kömür, petrol ve değerli taşlar hariç)" dir.

Tablo 3.6: İsrail'in Balassa İndeksi Analiz Skorları (Güçlü Orta ve Zayıf Üstünlüklere Göre)

Ürün Kodu	Ürün Adı	Üstünlük Derecesi	RCA Katsayısı	RCA İn	CV	Faktör Yoğunluğu	Değişim İvmesi
05	Meyve ve sebzeler	Zayıf	1.51	0.42	27.68	Hammadde	↑
27	Ham gübre ve madenler (kömür, petrol ve değerli taşlar hariç)	Zayıf	1.81	0.59	37.32	Hammadde	↓
29	Başka yerde belirtilmeyen işlenmemiş hayvani, bitkisel ürünler	Orta	2.1	0.74	22.4	Hammadde	↓
51	Organik kimyasal ürünler	Zayıf	1.16	0.15	19.32	AR-GE Bazlı(Kolay Taklit Edilen Mallar	↓
52	İnorganik kimyasal ürünler	Orta	2.82	1.04	27.64	AR-GE Bazlı(Kolay Taklit Edilen Mallar	↑
55	Uçucu yağlar, parfüm, kozmetik, tuvalet müstahzarları	Zayıf	1.02	0.02	22.74	Sermaye	↑
56	Gübreler (272. grubun dışındakiler)	Güçlü	8.97	2.19	16.98	Hammadde	↑
58	İlk şekilde olmayan plastikler	Zayıf	1.91	0.65	15.59	AR-GE Bazlı(Kolay Taklit Edilen Mallar	↓
66	Diğer metal olmayan eşyalar	Güçlü	19.14	2.95	26.31	Emek	↑
69	Başka yerde belirtilmeyen madenden mamul eşya	Zayıf	1.14	0.13	23.57	Emek	↓
76	Haberleşme, ses kaydetme ve sesi tekrar vermeye yarayan cihaz ve araçlar	Zayıf	1.42	0.35	30.48	AR-GE Bazlı(Kolay Taklit Edilen Mallar	↓
77	Başka yerde belirtilmeyen madenden mamul eşya	Zayıf	1.07	0.07	46.18	AR-GE Bazlı(Kolay Taklit Edilen Mallar	↑
79	Diğer taşıt araçları	Zayıf	1.36	0.31	31.62	AR-GE Bazlı(Kolay Taklit Edilen Mallar	↑
87	Başka yerde belirtilmeyen mesleki, ilmi, kontrol alet ve cihazlar	Zayıf	1.59	0.47	34.93	AR-GE Bazlı(Zor Taklit Edilen Mallar	↑

Kaynak: COMTRADE (<https://comtrade.un.org/>) veri tabanı kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

İsrail'in ihracat rekabet avantajına sahip olduğu ürünlerden 4'ü hammadde, 2'si emek, 1'i sermaye yoğun olup 7'si ar-ge bazlıdır.

3.1.7 Katar'ın Balassa İndeksi Analizi

Katar'ın 5 ürün grubunun ihracatında rekabet üstünlüğü bulunmaktadır. Katar'ın üstünlüklerinin 3'ü güçlü, 2'i de zayıf derecededir.

Tablo 3.7 Katar'ın Balassa İndeksi Analiz Skorları (Güçlü Orta ve Zayıf Üstünlüklere Göre)

Ürün Kodu	Ürün Adı	Üstünlük Derecesi	RCA Katsayısı	RCA In	CV	Faktör Yoğunluğu	Değişim İvmesi
33	Petrol, petrolden elde edilen ürün	Güçlü	5.11	1.63	45.22	Hammadde	↓
34	Doğal gaz ve mamul gaz	Güçlü	37.9	3.63	24.24	Hammadde	↑
56	Gübreler (272. grubun dışındakiler)	Güçlü	6.43	1.86	91.49	Hammadde	↓
57	İlk şekildeki plastikler	Zayıf	1.04	0.04	88.13	Ar-ge bazlı (Zor taklit edilen)	↔
93	Herhangi bir sınıflandırmaya tabi olmayan özel işlemler ve mallar	Zayıf	1.62	0.48	86.17	Belirtilmemiş	↑

Kaynak: COMTRADE (<https://comtrade.un.org/>) veri tabanı kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Faktör yoğunluğu bazında analiz edildiğinde, Katar'ın güçlü derecede rekabet gücüne sahip olduğu 3 ürün grubu “petrol, petrolden elde edilen ürün, doğal gaz ve mamul gaz, gübreler” dir. Bu ürün gruplarının tamamının hammadde yoğun olduğu görülmektedir. Katar'ın zayıf derecede ihracat rekabet gücüne sahip olduğu 2 ürün grubu ise “ilk şekildeki plastikler (hammadde yoğun) ve herhangi bir sınıflandırmaya tabi olmayan özel işlemler ve mallardır.

3.1.8 Kuveyt'in Balassa İndeksi Analizi

Kuweyt'in 4 ürün grubunun ihracatında rekabet üstünlüğü bulunmaktadır. Kuveyt'in üstünlüklerinin 1'i güçlü, 1'i orta, 2'i de zayıf derecededir.

Tablo 3.8: Kuveyt'in Balassa İndeksi Analiz Skorları (Güçlü Orta ve Zayıf Üstünlüklere Göre)

Ürün Kodu	Ürün Adı	Üstünlük Derecesi	RCA Katsayısı	RCA İn	CV	Faktör Yoğunluğu	Değişim İvmesi
33	Petrol, petrolden elde edilen ürün	Güçlü	10.74	2.37	46.9	Hammadde	↓
34	Doğal gaz ve mamul gaz	Zayıf	2.77	1.02	52.74	Hammadde	↓
56	Gübreler (272. grubun dışındakiler)	Orta	3.02	1.1	160.61	Hammadde	↓
57	İlk şekildeki plastikler	Zayıf	1.04	0.04	86.35	Ar-ge bazlı (Zor taklit edilen mallar)	↔

Kaynak: COMTRADE (<https://comtrade.un.org/>) veri tabanı kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Kuveyt'in güçlü derecede rekabet gücüne sahip olduğu tek ürün grubu "petrol ve petrol ürünleri" dir (hammadde yoğun). Bununla birlikte, söz konusu rekabet gücü nispi olarak azalmaktadır.

Kuveyt'in orta derecede rekabet gücüne sahip olduğu tek ürün grubu "gübreler (hammadde yoğun)" dir. Ülkenin bu ürün grubu ihracatındaki rekabet gücü de nispi olarak azalmaktadır.

Kuveyt'in zayıf derecede rekabet gücüne sahip olduğu 2 ürün grubu "doğal gaz ve mamul gaz ile ilk şekildeki plastikler" dir. İki ürün grubu da hammadde yoğundur. Söz konusu ürünlerden 1'inin (doğal gaz ve mamul gaz) rekabet gücü nispi olarak azalmakta, 1'inin (ilk şekildeki plastikler) de sabit kalmaktadır.

3.1.9 Lübnan'ın Balassa İndeksi Analizi

Balassa indeksi analizine göre Lübnan'nın 66 ürün grubundan 25'inin ihracatında rekabet üstünlüğü bulunmaktadır. Lübnan'nin üstünlüklerinin 7'si güçlü, 11'i orta, 7'si de zayıf derecededir.

Tablo 3.9: Lübnan'ın Balassa İndeksi Analiz Skorları (Güçlü Orta ve Zayıf Üstünlüklere Göre)

Ürün Kodu	Ürün Adı	Üstünlük Derecesi	RCA Katsayısı	RCA ln	CV	Faktör Yoğunluğu	Değişim İvmesi
04	Hububat, hububat ürünleri	Zayıf	1.42	0.35	26.35	Hammadde	↑
05	Meyve ve sebzeler	Güçlü	5.39	1.68	17.86	Hammadde	↓
06	Şeker, şeker ürünleri ve bal	Güçlü	4.01	1.39	53.63	Hammadde	↓
07	Kahve, çay, kakao, baharat ve ürünleri	Orta	2.59	0.95	32.22	Hammadde	↑
09	Çeşitli yenilebilir ürünler	Orta	2.98	1.09	46.71	Hammadde	↑
11	İçkiler	Orta	3.09	1.13	26.24	Sermaye	↑
12	Tütün ve tütün mamulleri	Güçlü	4.34	1.47	61.7	Sermaye	↑
21	İşlenmemiş kösele, deri ve kürk	Orta	2.32	0.84	57.67	Hammadde	↓
27	Ham gübre ve madenler (kömür, petrol ve değerli taşlar hariç)	Zayıf	1.27	0.24	60.21	Hammadde	↓
28	Metal cevheri, döküntüleri, hurdaları	Güçlü	4.83	1.57	28.98	Hammadde	↑
42	Hazırlanmış bitkisel sıvı ve katı yağ	Zayıf	1.84	0.61	47.98	Hammadde	↓
52	İnorganik kimyasal ürünler	Orta	3.7	1.31	57.61	AR-GE Bazlı(Kolay Taklit Edilen Mallar	↓
53	Debatat ve boyacılıkta kull. ürün	Zayıf	1.71	0.54	54.71	Sermaye	↓
55	Uçucu yağlar, parfüm, kozmetik, tuvalet müstahzarları	Orta	3.12	1.14	37.21	Sermaye	↑
56	Gübreler (272. grubun dışındakiler)	Güçlü	9.74	2.28	42.62	Hammadde	↑
58	İlk şekilde olmayan plastikler	Orta	2.12	0.75	25.07	Ar-ge bazlı (Kolay taklit edilen mallar)	↓
64	Kağıt, karton ve kağıt hamurundan eşya	Orta	2.95	1.08	21.87	Emek	↑
66	Diğer metal olmayan eşyalar	Güçlü	4.03	1.39	34.61	Emek	↓
69	Başka yerde belirtilmeyen madenden mamul eşya	Zayıf	1.19	0.18	17.22	Emek	↓
71	Güç üreten makineler ve araçlar	Orta	2.1	0.74	26.13	AR-GE Bazlı (Zor taklit edilen mallar)	↓
81	Prefabrik yapılar; sıhhi su tesisatı, ısıtma ve sabit aydınlatma cihazları	Orta	2.07	0.73	55.47	Emek	↑
82	Mobilya; yatak takımı, yastıklar	Zayıf	1.99	0.69	29.58	Emek	↑
83	Seyahat eşyası, el çantaları vb. taşıyıcı eşya	Zayıf	1.24	0.22	220.92	Emek	↓

89	Başka yerde belirtilmeyen çeşitli mamul eşyalar	Orta	2.42	0.88	41.12	Emek	↓
97	Altın,parasal olmayan (altın madeni hariç)	Güçlü	20.2	3.01	58.62	Belirtilmemiş	↓

Kaynak: COMTRADE (<https://comtrade.un.org/>) veri tabanı kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Lübnan'ın güçlü derecede rekabet gücüne sahip olduğu 7 ürün grubu “meyve ve sebzeler, şeker, şeker ürünleri ve bal, tütün ve tütün mamulleri, metal cevheri, döküntüleri, hurdaları, gübreler, diğer metal olmayan eşyalar, altın,parasal olmayan (altın madeni hariç)” şeklindedir. Faktör yoğunluğu bazında analiz edildiğinde, söz konusu üstünlüklerden 4'ünün hammadde, 1'inin sermaye, 1'inin emek yoğun olduğu görülmektedir. Söz konusu ürünlerden, 3'ünün (tütün ve tütün mamulleri, metal cevheri, döküntüleri, hurdaları, gübreler) rekabet gücü nispi olarak artarken, 4'ünün (meyve ve sebzeler, şeker, şeker ürünleri ve bal, diğer metal olmayan eşyalar, altın, parasal olmayan (altın madeni hariç)) de nispi olarak azalmaktadır.

Lübnan'ın orta derecede rekabet gücüne sahip olduğu 11 ürün grubu faktör yoğunluğu bazında analiz edildiğinde, 3'ünün emek, 3'ünün hammadde, 2'sinin sermaye yoğun, 3'ünün de (inorganik kimyasal ürünler, ilk şekilde olmayan plastikler, güç üreten makineler ve araçlar) ar-ge bazlı olduğu görülmektedir. Söz konusu ürünlerden 6'sının (kahve, çay, kakao, baharat ve ürünleri, çeşitli yenilebilir ürünler, içkiler, uçucu yağlar, parfüm, kozmetik, tuvalet müstahzarları, kağıt, karton ve kağıt hamurundan eşya, prefabrik yapılar; sıhhi su tesisatı, ısıtma ve sabit aydınlatma cihazları) rekabet gücü artarken, 5'inin (işlenmemiş kösele, deri ve kürk, inorganik kimyasal ürünler, ilk şekilde olmayan plastikler, güç üreten makineler ve araçlar, başka yerde belirtilmeyen çeşitli mamul eşyalar) rekabet gücü nispi olarak azalmaktadır.

Lübnan'ın zayıf derecede rekabet gücüne sahip olduğu 7 ürün grubu faktör yoğunluğu bazında analiz edildiğinde ise, 2'sinin hammadde, 4'ünün emek, 1'inin sermaye yoğun olduğu tespit edilmiştir.

3.1.10 Mısır'ın Balassa İndeksi Analizi

Balassa indeksi analizine göre Mısır'ın 25 ürün grubu ihracatında rekabet üstünlüğü bulunmaktadır. Bu üstünlüklerin 5'i güçlü, 10'u orta, 10'u da zayıf derecededir.

Tablo 3.10: Mısır'ın Balassa İndeksi Analiz Skorları (Güçlü Orta ve Zayıf Üstünlüklere Göre)

Ürün Kodu	Ürün Adı	Üstünlük Derecesi	RCA Katsayısı	RCA In	CV	Faktör Yoğunluğu	Değişim İvmesi
04	Hububat, hububat ürünleri	Orta	2.39	0.87	49.75	Hammadde	↓
05	Meyve ve sebzeler	Güçlü	5.21	1.65	37.92	Hammadde	↑
06	Şeker, şeker ürünleri ve bal	Orta	3.74	1.32	30.42	Hammadde	↑
26	Dokuma elyafı ve bunların artıkları	Güçlü	7.48	2.01	95.51	Emek	↓
27	Ham gübre ve madenler (kömür, petrol ve değerli taşlar hariç)	Güçlü	8.71	2.16	44.11	Hammadde	↓
29	Başka yerde belirtilmeyen işlenmemiş hayvani, bitkisel ürünler	Orta	3.24	1.18	53.88	Hammadde	↑
32	Taş kömürü, kok kömürü ve biriket kömürü	Zayıf	1.4	0.34	69.61	Hammadde	↓
33	Petrol, petrolden elde edilen ürün	Orta	3.34	1.21	53.51	Hammadde	↓
34	Doğal gaz ve mamul gaz	Güçlü	5.91	1.78	123.01	Hammadde	↓
35	Elektrik enerjisi	Orta	1.09	0.08	130.87	Sermaye	↑
43	İşlenmiş sıvı, katı yağlar; mumlar	Zayıf	1.39	0.33	90.03	Hammadde	↓
52	İnorganik kimyasal ürünler	Orta	2.64	0.97	50.13	AR-GE Bazlı(Kolay Taklit Edilen Mallar)	↑
55	Uçucu yağlar, parfüm, kozmetik, tuvalet müstahzarları	Zayıf	1.66	0.5	47.4	Sermaye	↑
56	Gübreler (272. grubun dışındakiler)	Güçlü	8.78	2.17	65.02	Hammadde	↑
57	İlk şeklindeki plastikler	Zayıf	1.34	0.29	42.1	Ar-ge bazlı (Zor taklit edilen mallar)	↑
61	Başka yerde belirtilmeyen işlenmiş deri ve kürkler	Orta	2.44	0.89	45.29	Emek	↑
64	Kağıt, karton ve kağıt hamurundan eşya	Zayıf	1	0	101.06	Emek	↑
65	Diğer tekstil iplik, kumaş, şekil ver. mens	Orta	2.41	0.88	40.18	Emek	↑
66	Diğer metal olmayan eşyalar	Orta	2.16	0.77	29.08	Emek	↑

67	Demir ve çelik	Zayıf	1.53	0.42	36.05	Sermaye	↓
68	Demir ihtiva etmeyen madenler	Zayıf	1.48	0.39	42.37	Sermaye	↑
81	Prefabrik yapılar; sıhhi su tesisatı, ısıtma ve sabit aydınlatma cihazları	Zayıf	1.19	0.18	25.17	Emek	↓
84	Giyim eşyası ve bunların aksesuarları	Zayıf	1.49	0.4	46.32	Emek	↑
93	Herhangi bir sınıflandırmaya tabi olmayan özel işlemler ve mallar	Zayıf	1.1	0.1	121.01	Belirtilmemiş	↓
97	Altın, parasal olmayan (altın madeni hariç)	Orta	2.05	0.72	86.07	Belirtilmemiş	↑

Kaynak: COMTRADE (<https://comtrade.un.org/>) veri tabanı kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Mısır'ın güçlü derecede rekabet gücüne sahip olduğu 5 ürün grubu faktör yoğunluğu bazında analiz edildiğinde, 1'inin emek yoğun, 4'ünün hammadde yoğun olduğu görülmektedir. Söz konusu ürünlerden, 2'inin (meyve ve sebzeler, gübreler) rekabet gücü nispi olarak artmakta, 3'unun (dokuma elyafı ve bunların artıkları, ham gübre, doğal gaz ve mamul gaz) de azalmaktadır.

Mısır'ın orta derecede rekabet gücüne sahip olduğu 10 ürün grubu faktör yoğunluğu bazında analiz edildiğinde, 5'inin hammadde yoğun, 3'ünün emek yoğun, 1'inin ar-ge bazlı olduğu görülmektedir.

Mısır'ın zayıf derecede rekabet gücüne sahip olduğu 10 ürün grubu faktör yoğunluğu bazında analiz edildiğinde ise, 4'ünün emek, 3'ünün sermaye yoğun olduğu tespit edilmiştir.

3.1.11 Suudi Arabistan'ın Balassa İndeksi Analizi

Balassa indeksi analiz sonuçlarına göre, Suudi Arabistan'ın 5 ürün grubu ihracatında rekabet üstünlüğü bulunmaktadır. Bu üstünlüklerin 1'i güçlü, 3'u orta, 1'i de zayıf derecededir.

Tablo 3.11: Suudi Arabistan’ın Balassa İndeksi Analiz Skorları (Güçlü Orta ve Zayıf Üstünlüklere Göre)

Ürün Kodu	Ürün Adı	Üstünlük Derecesi	RCA Katsayısı	RCA In	CV	Faktör Yoğunluğu	Değişim İvmesi
33	Petrol, petrolden elde edilen ürün	Güçlü	10.92	2.39	25.8	Hammadde	↓
34	Doğal gaz ve mamul gaz	Orta	2.6	0.95	46.63	Hammadde	↓
51	Organik kimyasal ürünler	Zayıf	1.48	0.39	38.74	AR-GE Bazlı(Kolay Taklit Edilen Mallar)	↑
56	Gübreler (272. grubun dışındakiler)	Orta	2.03	0.71	57.28	Hammadde	↓
57	İlk şekildeki plastikler	Orta	2.15	0.77	57.84	Ar-ge bazlı (zor taklit edilen mallar)	↑

Kaynak: COMTRADE (<https://comtrade.un.org/>) veri tabanı kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Tablo 3.11’de gösterildiği gibi, Suudi Arabistan’ın güçlü düzeyde rekabet avantajına sahip olduğu tek ürün “petrol, petrolden elde edilen ürün” dür. Orta derecede rekabet avantajına sahip ürün gurupları ise “doğal gaz, gübreler ve ilk şekildeki plastikler” dir. Suudi Arabistan’ın zayıf derecede rekabet avantajına sahip olduğu tek ürün grubu ise “organik kimyasal ürünler” dir.

3.1.12 Tunus’un Balassa İndeksi Analizi

Balassa indeksi analizine göre, Tunus 13 ürün gurubunun ihracatında rekabet avantajı vardır. Bu avantajlardan 2’i güçlü, 2’i orta ve 9’u zayıf derecedir.

Tunus’un güçlü derecede ihracat rekabet gücüne sahip olduğu 2 ürün grubu faktör yoğunluğu bazında analiz edildiğinde, 1’inin ar-ge bazlı, 1’inin de hammadde yoğun olduğu görülmektedir.

Tunus’un orta derecede rekabet gücüne sahip olduğu 2 ürün grubu faktör yoğunluğu bazında analiz edildiğinde, 1’inin hammadde yoğun, 1’inin de ar-ge bazlı olduğu görülmektedir.

Tablo 3.12: Tunus'un Balassa İndeksi Analiz Skorları (Güçlü Orta ve Zayıf Üstünlüklere Göre)

Ürün Kodu	Ürün Adı	Üstünlük Derecesi	RCA Katsayısı	RCA ln	CV	Faktör Yoğunluğu	Değişim İvmesi
03	Balıklar ve diğer deniz ürünleri	Zayıf	1.69	0.53	15.36	Hammadde	↓
05	Meyve ve sebzeler	Zayıf	1.6	0.47	17.15	Hammadde	↑
09	Çeşitli yenilebilir ürünler	Zayıf	1.09	0.08	23.9	Hammadde	↑
12	Tütün ve tütün mamulleri	Zayıf	1.26	0.23	30.51	Sermaye	↓
27	Ham gübre ve madenler (kömür, petrol ve değerli taşlar hariç)	Orta	2.99	1.1	23.61	Hammadde	↓
33	Petrol, petrolden elde edilen ürün	Zayıf	1.51	0.42	13.4	Hammadde	↓
43	İşlenmiş sıvı, katı yağlar; mumlar	Zayıf	1	0	57.2	Hammadde	↑
52	İnorganik kimyasal ürünler	Güçlü	6.29	1.84	28.88	AR-GE Bazlı(Kolay Taklit Edilen Mallar)	↓
56	Gübreler (272. grubun dışındakiler)	Güçlü	17.28	2.85	44.95	Hammadde	↓
61	Başka yerde belirtilmeyen işlenmiş deri ve kürkler	Zayıf	1.75	0.56	20.49	Emek	↑
64	Kağıt, karton ve kağıt hamurundan eşya	Zayıf	1	0	33.46	Emek	↑
65	Diğer tekstil iplik, kumaş, şekil ver. mens	Zayıf	1.57	0.45	17.86	Emek	↑
77	Elektrik makineleri, cihazları ve aletleri, vb. aksam, parçaları	Orta	2.13	0.76	33.34	AR-GE Bazlı (Zor taklit edilen mallar)	↑

Kaynak: COMTRADE (<https://comtrade.un.org/>) veri tabanı kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Tunus'un zayıf derecede rekabet gücüne sahip olduğu 9 ürün grubu faktör yoğunluğu bazında analiz edildiğinde ise, 4'ünün emek, 4'ünün hammadde yoğun, 1'inin de ar-ge bazlı olduğu tespit edilmiştir.

3.1.13 Umman'ın Balassa İndeksi Analizi

Balassa indeksi analizine göre, Umman'ın 6 ürün grubu ihracatında rekabet üstünlüğü bulunmaktadır. Bu üstünlüklerin 3'ü güçlü, 3'ü zayıf derecededir.

Tablo 3.13: Umman'ın Balassa İndeksi Analiz Skorları (Güçlü Orta ve Zayıf Üstünlüklere Göre)

Ürün Kodu	Ürün Adı	Üstünlük Derecesi	RCA Katsayısı	RCA ln	CV	Faktör Yoğunluğu	Değişim İvmesi
00	Canlı hayvanlar	Zayıf	1.15	0.14	87	Hammadde	↑
02	Süt, süt ürünleri ve yumurtalar	Zayıf	1.36	0.31	40.33	Hammadde	↑
27	Ham gübre ve madenler (kömür, petrol ve değerli taşlar hariç)	Zayıf	1.01	0.01	61.46	Hammadde	↑
33	Petrol, petrolden elde edilen ürün	Güçlü	9.16	2.21	26.81	Hammadde	↓
34	Doğal gaz ve mamul gaz	Güçlü	7.62	2.03	55.1	Hammadde	↓
56	Gübreler (272. grubun dışındakiler)	Güçlü	4.96	1.6	70.95	Hammadde	↑

Kaynak: COMTRADE (<https://comtrade.un.org/>) veri tabanı kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Umman'ın orta derecede rekabet gücüne sahip olduğu 3 ürün grubu faktör yoğunluğu analiz edildiğinde, hepsinin hammadde yoğun olduğu görülmektedir.

3.1.14 Ürdün'ün Balassa İndeksi Analizi

Balassa indeksi skorlarına göre, Ürdün'ün 20 ürün grubu ihracatında rekabet üstünlüğü bulunmaktadır. Bu üstünlüklerin 8'i güçlü, 3'u orta, 9'u de zayıf derecededir.

Tablo 3.14: Ürdün'ün Balassa İndeksi Analiz Skorları (Güçlü Orta ve Zayıf Üstünlüklere Göre)

Ürün Kodu	Ürün Adı	Üstünlük Derecesi	RCA Katsayısı	RCA ln	CV	Faktör Yoğunluğu	Değişim İvmesi
00	Canlı hayvanlar	Güçlü	10.77	2.38	76.99	Hammadde	↑
01	Et ve et ürünleri	Zayıf	1.02	0.02	61.14	Hammadde	↑
02	Süt, süt ürünleri ve yumurtalar	Zayıf	1.33	0.29	142.02	Hammadde	↓
05	Meyve ve sebzeler	Güçlü	7.39	2	73.05	Hammadde	↓
08	Hayvanlar için gıda maddeleri	Zayıf	1.39	0.33	68.54	Hammadde	↓
09	Çeşitli yenilebilir ürünler	Orta	2.49	0.91	95.45	Hammadde	↓
11	İçkiler	Zayıf	1.21	0.19	109.67	Sermaye	↓
12	Tütün ve tütün mamulleri	Güçlü	4.19	1.43	85.47	Sermaye	↓
27	Ham gübre ve madenler (kömür, petrol ve değerli taşlar hariç)	Güçlü	52.93	3.97	105.69	Hammadde	↓

42	Hazırlanmış bitkisel sıvı ve katı yağ	Zayıf	1.06	0.06	213.08	Hammadde	↓
43	İşlenmiş sıvı, katı yağlar; mumlar	Güçlü	19.49	2.97	181.61	Hammadde	↓
52	İnorganik kimyasal ürünler	Güçlü	9.81	2.28	90.59	AR-GE bazlı (Kolay taklit edilen mallar)	↓
53	Debagat ve boyacılıkta kull. ürün	Zayıf	2	0.69	143.02	Sermaye	↓
54	Tıp ve eczacılık ürünleri	Orta	2.99	1.1	79.51	AR-GE Bazlı(Kolay Taklit Edilen Mallar	↓
55	Uçucu yağlar, parfüm, kozmetik, tuvalet müstahzarları	Orta	2.65	0.98	79.04	Sermaye	↓
56	Gübreler (272. grubun dışındakiler)	Güçlü	45.89	3.83	58.69	Hammadde	↑
58	İlk şekilde olmayan plastikler	Zayıf	1.43	0.36	65.68	AR-GE Bazlı(Kolay Taklit Edilen Mallar	↓
64	Kağıt, karton ve kağıt hamurundan eşya	Güçlü	2.23	0.8	54.14	Emek	↑
69	Başka yerde belirtilmeyen madenden mamul eşya	Zayıf	1.12	0.11	76.74	Emek	↓
89	Başka yerde belirtilmeyen çeşitli mamul eşyalar	Zayıf	1.3	0.27	119.21	Emek	↓

Kaynak: COMTRADE (<https://comtrade.un.org/>) veri tabanı kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Ürdün'ün güçlü derecede rekabet gücüne sahip olduğu 8 ürün grubu faktör yoğunluğu bazında analiz edildiğinde, 4'ünün hammadde yoğun, 2'sinin emek yoğun, 2'sinin ar-ge bazlı olduğu görülmektedir. Söz konusu ürünlerden, 2'inin (canlı hayvanlar, gübreler) rekabet gücü nispi olarak artmakta, 6'sının (meyve ve sebzeler, ham gübre, işlenmiş sıvı katı yağlar, inorganik kimyasal ürünler, kağıt karton) ise azalmaktadır.

Ürdün'ün orta derecede rekabet gücüne sahip olduğu 3 ürün grubu faktör yoğunluğu bazında analiz edildiğinde, 1'inin hammadde yoğun, 1'inin sermaye yoğun, 2'sinin ar-ge bazlı olduğu görülmektedir.

Ürdün'ün zayıf derecede rekabet gücüne sahip olduğu 9 ürün grubu faktör yoğunluğu bazında analiz edildiğinde, 3'ünün hammadde yoğun, 3'ünün sermaye yoğun, 3'ünün de emek yoğun olduğu görülmektedir.

3.1.15 Yemen'in Balassa İndeks Analizi

Balassa indeks skorlarına göre, Yemen'in 5 ürün grubu ihracatında rekabet üstünlüğü bulunmaktadır. Bu üstünlüklerin 1'i güçlü, 4'ü de zayıf derecededir.

Tablo 3.15: Yemen'in Balassa İndeksi Analiz Skorları (Güçlü Orta ve Zayıf Üstünlüklere Göre

Ürün Kodu	Ürün Adı	Üstünlük Derecesi	RCA Katsayısı	RCA In	CV	Faktör Yoğunluğu	Değişim İvmesi
12	Tütün ve tütün mamulleri	Zayıf	1.27	0.24	133.55	Sermaye	↑
21	İşlenmemiş kösele, deri ve kürk	Zayıf	1.65	0.5	114.89	Hammadde	↓
33	Petrol, petrolden elde edilen ürün	Güçlü	8.86	2.18	58.97	Hammadde	↓
34	Doğal gaz ve mamul gaz	Zayıf	1.99	0.69	173	Hammadde	↑
61	Başka yerde belirtilmeyen işlenmiş deri ve kürkler	Zayıf	1.01	0.01	191.28	Emek	↑

Kaynak: COMTRADE (<https://comtrade.un.org/>) veri tabanı kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Yemen'in güçlü derecede rekabet gücüne sahip olduğu tek ürün grubu "petrol, petrolden elde edilen ürün" dir ve bu ürün grubu hammadde yoğundur.

Yemen'in zayıf derecede rekabet gücüne sahip olduğu 4 ürün grubu faktör yoğunluğu bazında analiz edildiğinde, 2'sinin hammadde, 1'inin sermaye, 1'inin emek yoğun olduğu görülmektedir. Söz konusu ürünlerden, 3'ünün (tütün, doğal gaz, başka yerde belirtilmeyen işlenmiş deri ve kürkler) rekabet gücü nispi olarak artmakta, 1'inin (işlenmemiş kösele, deri ve kürk) de azalmaktadır.

3.1.16 Balassa İndeksi Genel Değerlendirme

Balassa indeksi analiz sonuçları ihracat rekabet gücü en yüksek ülkelerin sırasıyla Ürdün, Lübnan, Fas, İsrail, Tunus ve Mısır olduğunu göstermektedir. Bu ülkeleri Katar, Suudi Arabistan, Kuveyt, Umman, Bahreyn, Cezayir, Birleşik Arap Emirlikleri, Yemen ve İran takip etmektedir.

Tablo 3.16: Yemen ve MENA Ülkelerinin Balassa İndeksi Analizi (Faktör Yoğunluklarına Göre)

Ülke	FAKTÖR YOĞUNLUĞUNA GÖRE REKABET ÜSTÜNLÜĞÜ
Ürdün	H→10 S→4 E→3 A→3
Lübnan	H→10 S→4 A→3 B→1
Fas	H→11 E→4 A→2
Mısır	H→10 E→7 A→2 B→2
Katar	H→3 A→1 B→1
Umman	H→6
Bahreyn	H→3 S→1
Cezayir	H→3
İsrail	H→4 S→1 E→2 A→7
Tunus	H→7 S→1 E→3 A→2
Birleşik Arap Emirlikleri	H→3 B→2
Suudi Arabistan	H→3 A→2
Kuveyt	H→3 A→1
Yemen	H→3 S→1 E→1
İran	H→2

Kaynak: COMTRADE (<https://comtrade.un.org/>) veri tabanı kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

E: Emek Yoğun Mallar
H: Hammadde Yoğun Mallar
S: Sermaye Yoğun Mallar
A: Ar-ge Bazlı (Teknolojik, İnovatif) Mallar
B: Faktör Yoğunluğu Belirtilmemiş Mallar

Balassa indeksi sonuçları MENA ülkelerinin ihracat rekabet gücünün ağırlıklı olarak hammadde yoğun ürünlerde yoğunlaştığını göstermektedir. Bu durumun en önemli nedeni olarak söz konusu ülkelerin petrol ve doğalgaz gibi zengin doğal kaynaklara sahip olmaları gösterilebilir. Bununla birlikte, söz konusu ülkelerin katma değeri yüksek ve inovatif ürün gruplarının ihracatında rekabet dezavantajı durumu söz konusudur. Zira sözü edilen ülkelerin Balassa indeks skorları incelendiğinde birkaç ülke hariç sermaye yoğun ve ar-ge bazlı ürün grubu ihracatında rekabet avantajlarının bulunmadığı görülmektedir.

MENA ülkeleri içinde katma değeri yüksek ürün grupları ihracatında üstünlüğü bulunan ülkeler Ürdün, Lübnan, Mısır, İsrail, Tunus ve Katar olarak görülmektedir.

MENA grubu içerisinde ihracat rekabet gücü bağlamında Yemen'in nispi zayıflığı dikkat çekmektedir. Bu durum Yemen'in katma değeri yüksek ürün gruplarındaki rekabet dezavantajını ve ithalatta mutlak dışa bağımlılığını ifade etmektedir.

3.2 LAFAY İNDEKSİ ANALİZİ

Çalışmanın önceki bölümünde MENA ülkelerinin Balassa indeksi yardımıyla ihracat rekabet güçleri analiz edilmiştir. Bu bölümde ise sadece ihracatı dikkate alan Balassa endeksi yerine, söz konusu endeksin tamamlayıcısı olan ve ihracatla birlikte ithalatı da dikkate alan, dış ticaretteki uzmanlaşma düzeyini ölçen Lafay indeksi analizi yapılmıştır.

3.2.1 Bahreyn'in Lafay İndeks Analizi

SITC Rev. 3, 2 haneli 66 ürün grubunun dış ticaretindeki uzmanlaşma düzeyi ve rekabet gücü Lafay İndeksi ile analiz edildiğinde, elde edilen sonuçlara göre Bahreyn'in sadece 2 ürün grubu dış ticaretinde uzmanlaştığı görülmektedir.

Tablo 3.17: Bahreyn'in Lafay İndeksi Analiz Skorları

Ürün Kodu	Ürün Adı	Uzmanlaşma Düzeyi	Lafay İndeksi Katsayısı	Faktör Yoğunluğu
33	Petrol, petrolden elde edilen ürün	Uzmanlaşmış	14.23	Hammadde
68	Demir ihtiva etmeyen madenler	Uzmanlaşmış	5.7	Sermaye

Kaynak: COMTRADE (<https://comtrade.un.org/>) veri tabanı kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Tablo 3.17'de gösterildiği gibi, Bahreyn'in dış ticarete uzmanlaşma sağladığı iki ürün gurubu petrol ve petrol petrolden elde edilen ürün ile demir ihtiva etmeyen madenler ürünlerdir. Bahreyn'in uzmanlaşma sağladığı 2 ürün grubu faktör yoğunluğu bazında analiz edildiğinde, 1'inin (petrol, petrolden elde edilen ürün) hammadde yoğun, 1'inin (demir ihtiva etmeyen madenler) sermaye yoğun olduğu görülmektedir.

3.2.2 Birleşik Arap Emirlikleri'nin Lafay İndeks Analizi

Lafay indeksi analiz sonuçlarına göre, Birleşik Arap Emirlikleri'nin 3 ürün grubunun dış ticaretinde rekabet üstünlüğünü (uzmanlığı) bulunmaktadır.

Tablo 3.18: Birleşik Arap Emirlikleri'nin Lafay İndeksi Analiz Skorları

Ürün Kodu	Ürün Adı	Uzmanlaşma Düzeyi	Lafay İndeksi Katsayısı	Faktör Yoğunluğu
33	Petrol, petrolden elde edilen ürün	Uzmanlaşmış	24.6	Hammadde
34	Demir ihtiva etmeyen madenler	Uzmanlaşmış	1.2	Sermaye
93	Herhangi bir sınıflandırmaya tabi olmayan özel işlemler ve mallar	Uzmanlaşmış	8.8	Belirtilmemiş

Kaynak: COMTRADE (<https://comtrade.un.org/>) veri tabanı kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Birleşik Arap Emirlikleri'nin rekabet üstünlüğüne sahip olduğu 3 ürün grubu faktör yoğunluğu bazında analiz edildiğinde, 1'inin (petrol, petrolden elde edilen ürün) hammadde yoğun, 1'inin (demir ihtiva etmeyen madenler) sermaye yoğun, 1'inin (herhangi bir sınıflandırmaya tabi olmayan özel işlemler) de belirtilmemiş olduğu görülmektedir.

3.2.3 Cezayir'in Lafay İndeks Analizi

Cezayir'in dış ticarete uzmanlaşma düzeyi Lafay İndeksi ile analiz edildiğinde, elde edilen sonuçlara göre 3 ürün grubu dış ticaretinde uzmanlaştığı görülmektedir.

Tablo 3.19: Cezayir'in Lafay İndeksi Analiz Skorları

Ürün Kodu	Ürün Adı	Uzmanlaşma Düzeyi	Lafay İndeksi Katsayısı	Faktör Yoğunluğu
32	Taş kömürü, kok kömürü ve biriket kömürü	Uzmanlaşmış	1.82	Hammadde
33	Petrol, petrolden elde edilen ürün	Uzmanlaşmış	23.56	Hammadde
34	Doğal gaz ve mamul gaz	Uzmanlaşmış	16.4	Hammadde

Kaynak: COMTRADE (<https://comtrade.un.org/>) veri tabanı kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Cezayir'in uzmanlaştığı 3 ürün grubunun faktör yoğunluğu bazında analiz edildiğinde, tamamının hammadde yoğun olduğu görülmektedir.

3.2.4 Fas'ın Lafay İndeks Analizi

Fas'ın dış ticarete uzmanlaşma düzeyi Lafay İndeksi ile analiz edildiğinde, elde edilen sonuçlara göre 6 ürün grubu uzmanlaştığı görülmektedir.

Tablo 3.20: Fas'ın Lafay İndeksi Analiz Skorları

Ürün Kodu	Ürün Adı	Uzmanlaşma Düzeyi	Lafay İndeksi Katsayısı	Faktör Yoğunluğu
05	Meyve ve sebzeler	Uzmanlaşmış	3.26	Hammadde
27	Ham gübre ve madenler (kömür, petrol ve değerli taşlar hariç)	Uzmanlaşmış	1.92	Hammadde
52	İnorganik kimyasal ürünler	Uzmanlaşmış	2.81	AR-GE Bazlı(Kolay Taklit Edilen Mallar
56	Gübreler (272. grubun dışındakiler)	Uzmanlaşmış	2.7	Hammadde
77	Elektrik makineleri, cihazları ve aletleri, vb. aksam, parçaları	Uzmanlaşmış	3.34	AR-GE Bazlı(Kolay Taklit Edilen Mallar
84	Giyim eşyası ve bunların aksesuarları	Uzmanlaşmış	9.39	Emek

Kaynak: COMTRADE (<https://comtrade.un.org/>) veri tabanı kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Fas'ın dış ticarete uzmanlaşma sağladığı 6 ürün grubunun faktör yoğunluğu açısından ele alındığında, 1'inin (giyim eşyası ve bunların aksesuarları) emek yoğun, 3'ünün (meyve ve sebzeler, gübreler, ham gübre ve madenler) hammadde yoğun, 2'sinin (elektrik makineleri, inorganik kimyasal ürünler) ar-ge bazlı olduğu görülmektedir.

3.2.5 İran'ın Lafay İndeksi Analizi

Lafay İndeksi skorlarına göre, İran'ın sadece 1 ürün grubu dış ticaretinde uzmanlığı bulunmaktadır.

Tablo 3.21: İran'ın Lafay İndeksi Analiz Skorları

Ürün Kodu	Ürün Adı	Lafay İndeksi Katsayısı	Uzmanlaşma Düzeyi	Faktör Yoğunluğu
33	Petrol, petrolden elde edilen ürün	Uzmanlaşmış	22.17	Hammadde

Kaynak: COMTRADE (<https://comtrade.un.org/>) veri tabanı kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Not: İran'ın 2007-2008-2009-2012 yılları verileri, ihracat ve ithalatına ilişkin verilere ulaşılmaması nedeniyle dahil edilmemiştir.

Tablo 3.21'de görüldüğü gibi İran'ın uzmanlaşmış olduğu tek ürün grubu hammadde yoğundur.

3.2.6 İsrail'in Lafay İndeksi Analizi

İsrail'in dış ticaret uzmanlaşma düzeyi (rekabet gücü) Lafay İndeksi ile analiz edildiğinde, 66 ürün grubunun 5'inde uzmanlaştığı görülmektedir.

Tablo 3.22: İsrail'in Lafay İndeksi Analiz Skorları

Ürün Kodu	Ürün Adı	Uzmanlaşma Düzeyi	Lafay İndeksi Katsayısı	Faktör Yoğunluğu
54	Tıp ve eczacılık ürünleri	Uzmanlaşmış	2.37	AR-GE Bazlı(Kolay Taklit Edilen Mallar
59	Başka yerlerde belirtilmeyen kimyasal maddeler ve ürünler	Uzmanlaşmış	1.02	AR-GE Bazlı(Kolay Taklit Edilen Mallar
66	Diğer metal olmayan eşyalar	Uzmanlaşmış	7.17	Emek
76	Haberleşme, ses kaydetme ve sesi tekrar vermeye yarayan cihaz ve araçlar	Uzmanlaşmış	1.04	AR-GE Bazlı(Kolay Taklit Edilen Mallar
93	Herhangi bir sınıflandırmaya tabi olmayan özel işlemler ve mallar	Uzmanlaşmış	2.9	Belirtilmemiş

Kaynak: COMTRADE (<https://comtrade.un.org/>) veri tabanı kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

İsrail'in dış ticarete uzmanlaştığı 5 ürün grubu faktör yoğunluğu açısından analiz edildiğinde 1'inin (diğer metal olmayan eşyalar) emek yoğun, 1'inin (herhangi bir sınıflandırmaya tabi olmayan özel işlemler ve mallar) belirtilmemiş, 3'ünün ise (tıp ve eczacılık ürünleri, kimyasal maddeler ve ürünler, haberleşme ve ses kayıt cihazları) ar-ge bazlı olduğu görülmektedir.

3.2.7 Katar'ın Lafay İndeksi Analizi

Lafay İndeksi skorlarına göre, Katar 2 ürün grubu dış ticaretinde uzmanlaşma sağlamıştır.

Tablo 3.23: Katar'ın Lafay İndeksi Analiz Skorları

Ürün Kodu	Ürün Adı	Uzmanlaşma Düzeyi	Lafay İndeksi Katsayısı	Faktör Yoğunluğu
33	Petrol, petrolden elde edilen ürün	Uzmanlaşmış	13.91	Hammadde
34	Doğal gaz ve mamul gaz	Uzmanlaşmış	17.08	Hammadde

Kaynak: COMTRADE (<https://comtrade.un.org/>) veri tabanı kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Katar'ın uzmanlaştığı 2 ürün grubunun faktör yoğunluğu açısından analiz edildiğinde 2'sinin de (petrol, petrolden elde edilen ürün, doğal gaz ve mamul gaz) hammadde yoğun olduğu görülmektedir (Tablo 3.23).

3.2.8 Kuveyt'in Lafay İndeks Analizi

Kuveyt'in dış ticaret uzmanlaşma düzeyi Lafay İndeksi ile analiz edildiğinde, 2 ürün grubunun dış ticaretinde uzmanlaştığı görülmektedir.

Tablo 3.24: Kuveyt'in Lafay İndeksi Analiz Skorları

Ürün Kodu	Ürün Adı	Uzmanlaşma Düzeyi	Lafay İndeksi Katsayısı	Faktör Yoğunluğu
33	Petrol, petrolden elde edilen ürün	Uzmanlaşmış	30.7	Hammadde
34	Doğal gaz ve mamul gaz	Uzmanlaşmış	1.2	Hammadde

Kaynak: COMTRADE (<https://comtrade.un.org/>) veri tabanı kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Not: Kuveyt'in 2005--2012 yılları verileri, ihracat ve ithalatına ilişkin verilere ulaşılmaması nedeniyle dahil edilmemiştir.

Kuveyt'in uzmanlaştığı 2 ürün grubu faktör yoğunluğu açısından ele alındığında, 2'sinin de hammadde yoğun olduğu görülmektedir (Tablo 3.24).

3.2.9 Lübnan'ın Lafay İndeks Analizi

Lafay İndeksi ile analiz sonuçlarına göre, Lübnan'ın 5 ürün grubu dış ticaretinde uzmanlaştığı ve rekabet üstünlüğünün bulunduğu görülmektedir.

Tablo 3.25: Lübnan'ın Lafay İndeksi Analiz Skorları

Ürün Kodu	Ürün Adı	Uzmanlaşma Düzeyi	Lafay İndeksi Katsayısı	Faktör Yoğunluğu
05	Meyve ve sebzeler	Uzmanlaşmış	1.13	Hammadde
28	Metal cevheri, döküntüleri, hurdaları	Uzmanlaşmış	1.8	Hammadde
66	Diğer metal olmayan eşyalar	Uzmanlaşmış	1.0	Emek
89	Başka yerde belirtilmeyen çeşitli mamul eşyalar	Uzmanlaşmış	1.41	Emek
97	Altın, parasal olmayan (altın madeni hariç)	Uzmanlaşmış	3.22	Belirtilmemiş

Kaynak: COMTRADE (<https://comtrade.un.org/>) veri tabanı kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Lübnan'ın uzmanlaştığı 5 ürün grubu faktör yoğunluğu açısından ele alındığında, 2'sinin (meyve ve sebzeler, metal cevheri) hammadde yoğun, 2'sinin (diğer metal olmayan eşyalar, başka yerde belirtilmeyen çeşitli mamul eşyalar) emek yoğun, 1'inin de (altın parasal olmayan) belirtilmemiş olduğu görülmektedir.

3.2.10 Mısır'ın Lafay İndeks Analizi

Lafay indeksi analiz sonuçlarına göre, Mısır'ın herhangi bir ürün grubunda uzmanlaşmadığı görülmektedir. Balassa indeks sonuçlarına göre ise Mısır 25 ürünün ihracatında rekabet avantajına sahiptir. Bu farklılık, Mısır'ın söz konusu ürünlerin ithalatını da önemli tutarlarda gerçekleştirdiğini göstermektedir. Böylelikle ihracattaki karşılaştırmalı üstünlükler ithalatın da fazlalığıyla törpülenmiş olmaktadır. Diğer bir ifadeyle, ithalatın da dahil edilmesiyle ortaya çıkan Lafay indeksi skorları, Mısır'ın endüstri-içi ticaret düzeyinin yüksekliğini ortaya koymaktadır.

3.2.11 Suudi Arabistan'ın Lafay İndeks Analizi

Lafay İndeksi analiz skorlarına göre Suudi Arabistan'ın 2 ürün grubu dış ticaretinde uzmanlaştığı görülmektedir.

Tablo 3.26: Suudi Arabistan'ın Lafay İndeksi Analiz Skorları

Ürün Kodu	Ürün Adı	Uzmanlaşma Düzeyi	Lafay İndeksi Katsayısı	Faktör Yoğunluğu
33	Petrol, petrolden elde edilen ürün	Uzmanlaşmıştır	35	Hammadde
34	Doğal gaz ve mamul gaz	Uzmanlaşmıştır	1.29	Hammadde

Kaynak: COMTRADE (<https://comtrade.un.org/>) veri tabanı kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Suudi Arabistan'ın uzmanlaştığı 2 ürün grubu faktör yoğunluğu açısından analiz edildiğinde, 2'sinin de hammadde yoğun olduğu görülmektedir.

3.2.12 Tunus'un Lafay İndeks Analizi

Tunus'un dış ticarete uzmanlaşma düzeyi Lafay İndeksi ile analiz edildiğinde, 7 ürün grubunda uzmanlaştığı görülmektedir.

Tablo 3.27: Tunus'un Lafay İndeksi Analiz Skorları

Ürün Kodu	Ürün Adı	Uzmanlaşma Düzeyi	Lafay İndeksi Katsayısı	Faktör Yoğunluğu
33	Petrol, petrolden elde edilen ürün	Uzmanlaşmıştır	1.05	Hammadde
42	Hazırlanmış bitkisel sıvı ve katı yağ	Uzmanlaşmıştır	1.15	Hammadde
52	İnorganik kimyasal ürünler	Uzmanlaşmıştır	1.09	AR-GE Bazlı(Kolay Taklit Edilen Mallar
56	Gübreler (272. grubun dışındakiler)	Uzmanlaşmıştır	1.83	Hammadde
77	Elektrik makineleri, cihazları ve aletleri, vb. aksam, parçaları	Uzmanlaşmıştır	3.12	AR-GE Bazlı(Kolay Taklit Edilen Mallar
84	Giyim eşyası ve bunların aksesuarları	Uzmanlaşmıştır	10.44	Emek
85	Ayakkabılar	Uzmanlaşmıştır	1.42	Emek

Kaynak: COMTRADE (<https://comtrade.un.org/>) veri tabanı kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Tunus'un uzmanlaştığı 7 ürün grubu faktör yoğunluğu açısından incelendiğinde, 2'sinin (giyim eşyası, ayakkabılar) emek yoğun, 3'ünün (petrol ve petrol ürünleri, gübreler, bitkisel katı ve sıvı yağ) hammadde yoğun, 2'sinin (inorganik kimyasal ürünler, elektrik makineleri) ar-ge bazlı olduğu görülmektedir.

3.2.13 Umman'ın Lafay İndeksi Analizi

Lafay İndeksi skorlarına göre, Umman'ın 2 ürün grubu dış ticaretinde uzmanlaştığı görülmektedir.

Tablo 3.28: Umman'ın Lafay İndeksi Analiz Skorları

Ürün Kodu	Ürün Adı	Uzmanlaşma Düzeyi	Lafay İndeksi Katsayısı	Faktör Yoğunluğu
33	Petrol, petrolden elde edilen ürün	Uzmanlaşmıştır	29.55	Hammadde
34	Doğal gaz ve mamul gaz	Uzmanlaşmıştır	3.88	Hammadde

Kaynak: COMTRADE (<https://comtrade.un.org/>) veri tabanı kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Umman'ın uzmanlaştığı 2 ürün grubu faktör yoğunluğu açısından incelendiğinde, ikisinin de hammadde yoğun olduğu görülmektedir.

3.2.14 Ürdün'ün Lafay İndeksi Analizi

Lafay İndeksi analiz sonuçları Ürdün'ün 6 ürün grubunun dış ticaretinde uzmanlaştığını göstermektedir.

Tablo 3.29: Ürdün'ün Lafay İndeksi Analiz Skorları

Ürün Kodu	Ürün Adı	Uzmanlaşma Düzeyi	Lafay İndeksi Katsayısı	Faktör Yoğunluğu
05	Meyve ve sebzeler	Uzmanlaşmıştır	2.55	Hammadde
27	Ham gübre ve madenler (kömür, petrol ve değerli taşlar hariç)	Uzmanlaşmıştır	3.89	Hammadde
52	İnorganik kimyasal ürünler	Uzmanlaşmıştır	1.87	AR-GE Bazlı(Kolay Taklit Edilen Mallar
54	Tıp ve eczacılık ürünleri	Uzmanlaşmıştır	2.22	AR-GE Bazlı(Kolay Taklit Edilen Mallar
56	Gübreler (272. grubun dışındakiler)	Uzmanlaşmıştır	4.02	Hammadde
84	Giyim eşyası ve bunların aksesuarları	Uzmanlaşmıştır	7.24	Emek

Kaynak: COMTRADE (<https://comtrade.un.org/>) veri tabanı kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Ürdün'ün uzmanlaştığı 6 ürün grubu faktör yoğunluğu bazında analiz edildiğinde, 3'ünün (gübreler, meyve ve sebzeler, ham gübre ve madenler) hammadde yoğun, 2'sinin (tıp ve eczacılık ürünleri, inorganik kimyasal ürünler) arge bazlı, 1'inin (giyim eşyası ve bunların aksesuarları) emek yoğun olduğu görülmektedir.

3.2.15 Yemen'in Lafay İndeksi Analizi

Yemen'in Lafay indeksi analiz sonuçları, ülkenin 2 ürün grubu dış ticaretinde uzmanlaşma sağladığını göstermektedir.

Tablo 3.30: Yemen'in Lafay İndeksi Analiz Skorları

Ürün Kodu	Ürün Adı	Uzmanlaşma Düzeyi	Lafay İndeksi Katsayısı	Faktör Yoğunluğu
33	Petrol, petrolden elde edilen ürün	Uzmanlaşmıştır	27.2	Hammadde
34	Doğal gaz ve mamul gaz	Uzmanlaşmıştır	1.4	Hammadde

Kaynak: COMTRADE (<https://comtrade.un.org/>) veri tabanı kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur. Not: Yemen'in 2000-2016 yılları verileri, ihracat ve ithalatına ilişkin verilere ulaşılmaması nedeniyle dahil edilmemiştir.

Yemen'in uzmanlaştığı 2 ürün grubu faktör yoğunluğu açısından analiz edildiğinde, 2'sinin de hammadde yoğun olduğu görülmektedir.

3.2.16 Lafay İndeksi Genel Değerlendirme

Lafay indeksi analiz sonuçları, ürün ve katma değer bazında dış ticaret uzmanlaşma düzeyi en yüksek ülkelerin Ürdün, Fas, İsrail ve Tunus olduğunu göstermektedir. Zira söz konusu ülkeler ar-ge bazlı ürünlerin dış ticaretinde uzmanlaşma sağlamıştır. Diğer bir deyişle, bu ülkelerin söz konusu ürün gruplarında uluslararası rekabet avantajı söz konusudur.

MENA bölgesindeki diğer ülkeler olan Cezayir, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Bahreyn, Lübnan, Umman, Kuveyt, Mısır, Yemen, Suudi Arabistan ve İran katma değeri yüksek, ar-ge bazlı ürün gruplarının dış ticaretinde uzmanlaşmamıştır.

Balassa indeks sonuçları ile kıyaslandığında (Tablo 3.16 ve Tablo 3.31), Lafay indeksi analiz sonuçlarına göre MENA bölgesi ülkelerinin rekabet (ve uzmanlaşma) skorlarının ve rekabet avantajı sağlanan ürün grubu sayısının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Balassa indeksinde üstünük düzeyinin daha büyük olması, bu indekste ithalatın yer almamış olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer bir deyişle, Balassa indeksi sadece ürünlerin ihracat tutarlarını baz almakta ve bu indeks ülkelerin sadece ihracattaki rekabet düzeyini ölçmektedir. MENA ülkelerinin Lafay indeks değerlerine göre rekabet gücü skorlarının daha düşük çıkması, SITC Rev. 3 66 ürün grubunun ithalatını da kapsamamasından ve bu bölgedeki ithalatın önemli derecede olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, ithalatın da dahil edilmesiyle ortaya çıkan Lafay indeksi skorları, MENA ülkelerinde endüstri-içi ticaret düzeyinin yüksekliğini ortaya koymaktadır.

Tablo 3.31: Yemen ve MENA Ülkelerinin Lafay İndeksi Analizi (Faktör Yoğunluklarına Göre)

Ülke	FAKTÖR YOĞUNLUĞUNA GÖRE REKABET ÜSTÜNLÜĞÜ
Ürdün	H→4 E→1 A→1
Lübnan	H→2 E→2 B→1
Fas	H→2 E→1 S→1 A→1 B→1
Mısır	-
Katar	H→2
Umman	H→2
Bahreyn	H→1 S→1
Cezayir	H→3
İsrail	E→1 A→1 B→2
Tunus	H→3 E→2 A→2
Birleşik Arap Emirlikleri	H→1 S→1 B→2
Suudi Arabistan	H→2
Kuveyt	H→2
Yemen	H→2
İran	H→1

Kaynak: COMTRADE (<https://comtrade.un.org/>) veri tabanı kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

- E: Emek Yoğun Mallar
- H: Hammadde Yoğun Mallar
- S: Sermaye Yoğun Mallar
- A: Ar-ge Bazlı (Teknolojik, İnovatif) Mallar
- B: Faktör Yoğunluğu Belirtilmemiş Mallar

4. BÖLÜM: SONUÇ

Adam Smith, mutlak üstünlükler teorisi ile uluslararası rekabet avantajı kavramını ilk olarak ele alan iktisatçıdır. Adam Smith'e göre, üretim miktarı daha yüksek olan ürünün ihracatında uzmanlaşma sağlanmalıdır. Bu sayede, gerek ülkelerin gerekse dünyanın üretim ve refah düzeyinde artış gerçekleşecektir. David Ricardo da karşılaştırmalı üstünlükler olarak adlandırdığı teoride, üstünlükleri yurtiçi maliyetlere dayandırmakta, ülkelerin diğer ülkelere göre nispeten daha düşük maliyetlerle üretilebilecek malların üretimi ve ihracatı konusunda uzmanlaşması ve bu malları ihraç etmesi, diğerlerini ise dış alemden ithal etmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Bu çalışmada, Yemen ve diğer MENA ülkelerinin ihracat rekabet güçlerinin karşılaştırmalı analizinin yapılması amaçlanmıştır. MENA bölgesinin seçilmesinin ana sebebi, gerek gelir düzeyi gerekse doğal kaynaklar bakımından önemli bir küresel aktör olmasıdır. Zira, MENA bölgesi dünya GSYH'sinin yaklaşık %4.5'ini oluşturmaktadır. Bununla birlikte, bölge dünya petrol rezervlerinin %60'ına, doğal gaz rezervlerinin ise %45'ine sahiptir.

Yemen ve diğer MENA ülkelerinin ihracat rekabet güçlerinin ölçülmesinin amaçlandığı, 2000-2016 dönemini kapsayan bu çalışmada, söz konusu ülkelerin rekabet gücü skorlarının elde edilebilmesi için Balassa indeksi ve Lafay indeksi kullanılmıştır. Bununla birlikte, çalışmada SITC Rev. 3, 2 haneli sınıflandırmaya göre 66 ürün grubunun rekabet gücü hesaplanmıştır.

İhracat rekabet gücünün ölçülebilmesine olanak sağlayan Balassa indeksinin analiz sonuçları, ihracat rekabet gücü en yüksek ülkelerin Ürdün, Lübnan, Fas, Tunus, İsrail ve Mısır olduğunu göstermektedir. Sözü edilen ülkelerin Balassa indeksi sonuçları değerlendirildiğinde; Ürdün'ün 8 ürün grubunda güçlü düzeyde rekabet avantajına, 3 ürün grubunda orta düzeyde rekabet avantajına, 9 ürün grubunda da zayıf düzeyde rekabet avantajına; Lübnan'ın 7 ürün grubunda güçlü düzeyde rekabet avantajına, 10 ürün grubunda orta düzeyde rekabet avantajına, 7 ürün grubunda da zayıf düzeyde rekabet avantajına; Fas'ın 7 ürün grubunda güçlü düzeyde rekabet

avantajına, 2 ürün grubunda orta düzeyde rekabet avantajına, 8 ürün grubunda da zayıf düzeyde rekabet avantajına; Mısır'ın, 5 ürün grubunda güçlü düzeyde rekabet avantajına, 10 ürün grubunda orta düzeyde rekabet avantajına, 10 ürün grubunda da zayıf düzeyde rekabet avantajına; İsrail'in 2 ürün grubunda güçlü düzeyde rekabet avantajına, 2 ürün grubunda orta düzeyde rekabet avantajına, 10 ürün grubunda da zayıf düzeyde rekabet avantajına; Tunus'un 2 ürün grubunda güçlü düzeyde rekabet avantajına, 2 ürün grubunda orta düzeyde rekabet avantajına, 9 ürün grubunda da zayıf düzeyde rekabet avantajına sahip olduğu görülmektedir.

Ülkelerin dış ticarete uzmanlaşma düzeylerini gösteren Lafay indeksi skorlarına göre, MENA bölgesi içinde uzmanlaşma düzeyi en yüksek ülkeler Ürdün, Fas ve İsrail, Tunus'tur. Bu ülkeler ar-ge bazlı ürünlerin dış ticaretinde uzmanlaşmıştır. Yani bu ülkeler teknoloji düzeyi yüksek ürün gruplarının dış ticaretinde rekabet avantajına sahiptir.

Balassa indeks sonuçlarında olduğu gibi Lafay indeks sonuçlarına göre de Yemen MENA bölgesinin gerisinde kalmıştır. Zira Yemen, sadece hammadde yoğun iki ürün grubunun dış ticaretinde uzmanlaşmıştır.

Balassa ve Lafay indeks analiz sonuçları karşılaştırmalı olarak değerlendirildiğinde, önemli farklılıklar ortaya çıkmıştır. Balassa indeksine göre, ortaya çıkan rekabet üstünlükleri, Lafay indeksine göre ortaya çıkan rekabet üstünlüklerinden daha yüksektir. Bunun en önemli nedeni Balassa indeksinin uluslararası rekabet gücünü sadece ihracata dayandırmış olmasıdır. Bununla birlikte, Lafay indeksi endüstri-içi ticareti de ölçer ve aynı ürün grubunun ithalatını da analize dahil eder. Elde edilen indeks sonuçları göstermiştir ki, ihracatın yanında ithalat da dahil edildiğinde, bölgenin dış ticaretinde ortaya çıkan küresel üstünlükler nispi olarak azalmaktadır. Yani Lafay indeksine göre üstünlüğe sahip olunan ürün sayısı Balassa indeksinden az çıkmaktadır.

Bununla beraber, sözü edilen ülkeler MENA bölgesi içinde ar-ge bazlı, teknoloji yoğun ürünlerin ihracatında da rekabet avantajına sahiptir. Balassa indeksi skorlarına göre, MENA bölgesinin ihracat rekabet gücü genel olarak değerlendirildiğinde, rekabet avantajına sahip olunan ürün çeşidinin sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Ayrıca, bölge ülkelerinin ihracatında rekabet avantajına sahip olduğu ürün grupları ağırlıklı olarak hammadde yoğundur. Bu durumun en önemli

nedeni, bölgenin petrol ve doğal gaz gibi zengin doğal kaynaklara sahip olmasıdır. Diğer bir ifadeyle, sözü edilen bölgenin ihracat rekabet gücü katma değeri düşük ürün gruplarına dayanmaktadır. Başka bir ifadeyle, sözü edilen ülkeler ar-ge ve inovasyon içeren ürünlerde dışa bağımlıdır.

Balassa indeks skorlarına göre MENA ülkeleri içinde katma değeri yüksek ar-ge bazlı ürün gruplarının ihracatında rekabet avantajına sahip olan ülkeler Ürdün, Lübnan, Mısır, İsrail, Tunus ve Katar'dır. Bununla birlikte, ar-ge bazlı ürün ihracatında rekabet avantajı olmasa da, Bahreyn ve Yemen'in sermaye yoğun ürün gruplarının ihracatında rekabet avantajı bulunmaktadır.

Çalışmadan elde edilen rekabet gücü analiz sonuçlarına göre, MENA bölgesinde Yemen'in karşılaştırmalı ihracat rekabet dezavantajı (İran hariç) göze çarpmaktadır. Zira, Yemen çalışmada analiz edilen 66 ürün grubundan sadece 5'inin ihracatında rekabet avantajına sahiptir. Bununla beraber, sözü edilen ürün gruplarının hiçbiri faktör yoğunluğu bakımından ar-ge bazlı değildir. Yemen'in Balassa ve Lafay indeks değerleri düşük ve istikrarsızdır.

Gerek ihracat rekabet avantajına sahip olunan ürün grubu sayısı gerekse söz konusu ürün gruplarının faktör yoğunluğu bağlamında gerek Yemen gerekse diğer MENA ülkeleri küresel bazda karşılaştırmalı dezavantaja sahiptir. Bununla birlikte, ihracat rekabet gücü bakımından, Yemen diğer MENA ülkelerinin gerisinde kalmıştır. Keza, Yemen'in ihracat rekabet avantajı sadece 5 ürün grubuna dayanmakta olup bu ürün gruplarının hiçbiri yüksek teknoloji ve inovasyon içermemektedir. Bu durum Yemen'in hem MENA bölgesinde hem de dünyada karşılaştırmalı üstünlüklerinin bulunmadığı ifade etmektedir. Bu da Yemen'in ithalatında mutlak anlamda teknoloji ve inovasyon içeren ürünlerde dışa bağımlılığını ifade etmektedir. Ayrıca, ihracattaki katma değer düşüklüğü, ithalattaki katma değer yüksekliği ülkenin dış ticaret hadlerinin aleyhte olmasına yol açması olasıdır.

Hem Yemen'in hem diğer MENA ülkelerinin uluslararası rekabet gücünün nispi düşüklüğü, söz konusu ülkelerin sanayi ve ticaret politikalarına yön vermesi gereken temel unsurun fiyat ve fiyat dışı rekabet olduğunu göstermektedir. Bununla beraber, MENA ülkelerinin küresel çapta önemli bir oyuncu olabilmesi için ihracatında ürün çeşitlendirmesini sağlaması gerekmektedir. Çünkü, ihracat rekabet

gücünün ağırlıklı olarak petrol ve doğal gaz gibi hammadde yoğun ürünlere dayanması, söz konusu ürünlerin dünya talebinde ve fiyatlarında ortaya çıkabilecek düşüşlerde bu ülkelerin önemli krizlere gebe olması sonucunu doğuracaktır. Bu bağlamda, hem Yemen'in hem de diğer MENA ülkelerinin ihracatında ürün çeşitlendirmesi ile birlikte faktör donanımlarını ar-ge, teknoloji ve inovasyon yönünde değiştirmesi gerekmektedir.

EKLER

Ek Tablo 1: SITC REV. 3., 2 HANE ÜRÜN GRUPLARI

SITC	ÜRÜN GRUPLARI	SITC	ÜRÜN GRUPLARI
00	Canlı hayvanlar	56	Gübreler (272. grubun dışındakiler)
01	Et ve et ürünleri	57	İlk şekildeki plastikler
02	Süt, süt ürünleri ve yumurtalar	58	İlk şekilde olmayan plastikler
03	Balıklar ve diğer deniz ürünleri	59	Başka yerlerde belirtilmeyen kimyasal maddeler ve ürünler
04	Hububat, hububat ürünleri	61	Başka yerde belirtilmeyen işlenmiş deri ve kürkler
05	Meyve ve sebzeler	62	Kauçuktan eşya
06	Şeker, şeker ürünleri ve bal	63	Mantar ve ahşap eşya (mobilya hariç)
07	Kahve, çay, kakao, baharat ve ürünleri	64	Kağıt, karton ve kağıt hamurundan eşya
08	Hayvanlar için gıda maddeleri	65	Diğer tekstil iplik, kumaş, şekil ver. mens
09	Çeşitli yenilebilir ürünler	66	Diğer metal olmayan eşyalar
11	İçkiler	67	Demir ve çelik
12	Tütün ve tütün mamulleri	68	Demir ihtiva etmeyen madenler
21	İşlenmemiş kösele, deri ve kürk	69	Başka yerde belirtilmeyen madenden mamul eşya
22	Yağlı tohumlar, yağ veren meyveler	71	Güç üreten makineler ve araçlar
23	Ham kauçuk	72	Belirli sanayiler için özel makineler
24	Mantar, odun ve kereste	73	Metal işleme makineleri
25	Kağıt hamuru ve kullanılmış kağıt	74	Diğer genel endüstri makine/cihazların aksamları
26	Dokuma elyafı ve bunların artıkları	75	Büro ve otomatik veri işleme makineleri
27	Ham gübre ve madenler (kömür, petrol ve değerli taşlar hariç)	76	Haberleşme, ses kaydetme ve sesi tekrar vermeye yarayan cihaz ve araçlar
28	Metal cevheri, döküntüleri, hurdaları	77	Elektrik makineleri, cihazları ve aletleri, vb. aksam, parçaları
29	Başka yerde belirtilmeyen işlenmemiş hayvani, bitkisel ürünler	78	Motorlu kara taşıtları
32	Taş kömürü, kok kömürü ve biriket kömürü	79	Diğer taşıt araçları
33	Petrol, petrolden elde edilen ürün	81	Prefabrik yapılar; sıhhi su tesisatı, ısıtma ve sabit aydınlatma cihazları
34	Doğal gaz ve mamul gaz	82	Mobilya; yatak takımı, yastıklar
35	Elektrik enerjisi	83	Seyahat eşyası, el çantaları vb. taşıyıcı eşya
41	Hayvansal sıvı ve katı yağlar	84	Giyim eşyası ve bunların aksesuarları
42	Hazırlanmış bitkisel sıvı ve katı yağ	85	Ayakkabılar
43	İşlenmiş sıvı, katı yağlar; mumlar	87	Başka yerde belirtilmeyen mesleki, ilmi, kontrol alet ve cihazlar
51	Organik kimyasal ürünler	88	Fotograf malzemesi, optik eşya, saatler
52	İnorganik kimyasal ürünler	89	Başka yerde belirtilmeyen çeşitli mamul eşyalar
53	Debagat ve boyacılıkta kull. ürün	93	Herhangi bir sınıflandırmaya tabi olmayan özel işlemler ve mallar
54	Tıp ve eczacılık ürünleri	96	Tedavülde olmayan metal paralar (altın olanlar hariç)
55	Uçucu yağlar, parfüm, kozmetik, tuvalet müstahzarları	97	Altın, parasal olmayan (altın madeni hariç)

Ek Tablo 2: SITC Teknoloji Sınıflandırması

Hammadde Yoğun Mallar	
SITC 0	Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri
SITC 2 (26 hariç)	Tarımsal hammaddeler
SITC 3 (35 hariç)	Mineral yakıtlar ve mineral yağlar
SITC 4	Hayvansal ve bitkisel yağlar
SITC 56	Gübreler
Emek Yoğun Mallar	
SITC 26	Dokumaya elverişli lifler (elyaflar)
SITC 6 (62, 67, 68 hariç)	İmalat malları
SITC 8 (87, 88 hariç)	Diğer üretim malları
Sermaye Yoğun Mallar	
SITC 1	İçkiler, tütün ve mamulleri
SITC 35	Elektrik enerjisi
SITC 53	Boyacılıkta kullanılan ürünler
SITC 55	Uçucu yağlar, rezinoitler, parfümeri, kozmetik
SITC 62	Kauçuk eşya
SITC 67	Demir ve çelik
SITC 68	Demir ihtiva etmeyen madenler
SITC 78	Kara taşıtları
Kolay Taklit Edilen Araştırma Bazlı Mallar	
SITC 51	Organik kimyasal ürünler
SITC 52	İnorganik kimyasal ürünler
SITC 54	Tıp ve eczacılık ürünleri
SITC 58	İlk haliyle olmayan plastikler
SITC 59	Kimyasal maddeler ve ürünler
SITC 75	Büro makineleri, otomatik veri işleme makinesi
SITC 76	Haberleşme, sesi kaydetme ve kaydedilen sesi tekrar veren alet
Zor Taklit Edilen Araştırma Bazlı Mallar	
SITC 57	İlk haliyle plastikler
SITC 7 (75, 76, 78 hariç)	Makineler ve ulaşım araçları
SITC 87	Mesleki, bilimsel ölçü ve kontrol cihazları
SITC 88	Fotoğraf malzemeleri, optik eşyalar, saatler

Kaynak: HUFBAUER, Garry and Chilas, John; (1974), "Specialization by Industrial Countries: Extent and Consequences", The International Division of Labour: Problems and Perspectives-International Symposium, Germany, pp.3-38.

KAYNAKÇA

Afrika Ülke Raporları, Mısır'ın Ekonomik ve Siyasal Yapısı, (2019), Erişim Tarihi: 08.06.2018, (https://afesam.erciyes.edu.tr/Dosyalar/Afrika_Ulke_Raporlari)

Agarwal, A. (2014). Impact Of Current Account Deficit On Economic Growth: A Comparative Study Of Selected Developing Countries, Dayalbagh Educational Institute Work Paper.

An Overview of Qatar (2018), Erişim Tarihi: 16.05.2018
(<http://taxsummaries.pwc.com/ID/Qatar-Overview>)

Anca, H. D. (2012). Literature review of the evolution of competitiveness concept. *Annals of the University of Oradea, Economic Science Series*, 21(1), 42.

Aristovnik, A. (2006). Current account deficit sustainability in selected transition economies. *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Rijeci: Časopis za ekonomsku teoriju i praksu*, 24(1), 81-82.

Ata, B., & Eren, T. M. (2017). Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme İlişkisi: İran Örneğinde Bir Nedensellik Analizi. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, S 332-333-334.

Bahrain Chamber of Commerce and Industry (2018), Economic Research Center, Bahrain Economy.

Bozduman E.T. (2018). *Türkiye Ve Şanghay İşbirliği Örgütü Üyeleri'nin Küresel Rekabet Yapısı: Karşılaştırmalı Analiz* Uşak: Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Cem, İ. (2001). Turkey in the New Century. *Edition, RUSTEM, Mersin*.

Chenery, H. B., Schultz, T. P., Srinivasan, T. N., Strauss, J., Behrman, J. R., Rodrik, D., & Rosenzweig, M. R. (Eds.). (1988). *Handbook of development economics* (Vol. 4). Elsevier, 45.

Cottier, T., & Pannatier, S. (2000). Overview of Palestine's Economic Policy and Foreign Trade Regime. *Economic Policy Programme II*, 2.

Country Brief: Bahrain, Decent Work Pilot Programme, (2013), Erişim Tarihi: 18.10.2018 (<http://www.ilo.org/public/english/bureau/dwpp/>)

Country Report Bahrain, (2013), Rabobank Economic Research Department, ,p2.

Çeştepe, H. (2012). Türkiye'nin seçilmiş Ortadoğu ülkeleriyle ticaretinin analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt.8, Sayı.2.

Devlin, J. (2010). *Challenges of economic development in the Middle East and North Africa region* (Vol. 8), World Scientific.

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu Foreign Economic Relations Board, (2017) BAE Ülke Bülten, ss3. (<https://www.deik.org.tr/uploads/>) alındı.

Doronin, D. (2013). Macro-Level Market Research of Kuwait, Centria University Of Applied Science Industrial Management Degree Program Thesis, sf 11.

Emirgil, B. F., Aca, Z., & Işığçok, Ö. (2014). Türkiye'de İş ve Meslek Danışmanlığının Etkinliği: Sorun Alanları ve Beklentiler, *Calisma ve Toplum*, 40(1).

Erkan, B. (2012). Ülkelerin Karşılaştırmalı İhracat Performanslarının Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük Katsayılarıyla Belirlenmesi: Türkiye-Suriye Örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 8(15).

Faruk, Ö. (2010), *Makro Ekonomi*, Türkiye, Efil Yayınevi, Birinci Baskı, sf 3.

Genç, H., & Sayım, F. (2011). Ortadoğu Ve Kuzey Afrika Ülkelerinin Ekonomik Yapısı. *Bursa: MKM Yayıncılık*.

Gündüz, Y. A. (2016) , *Cezayir Pazar Araştırması*, Çerkezköy Ticaret ve Sanayi Odası,

Güngör A., Tok E., Aydoğmuş H. H, (2005), Tunus Sağlık Sistemi, Ülkelerin Karşılaştırmalı Sağlık Sistemleri, sf 2650.

Hassan, G., (2011), The National Wind Atlas of Lebanon, Report for the United Nations Development Program (UNDP), Beirut, Lebanon, 10.

Hazar, N. (2011). *Küreselleşme Sürecinde Afrika ve Türkiye-Afrika İlişkileri* (Vol. 2). International Strategic Research Organization, USAK. 8.

Investment Climate Statement Department of State: June 2014 (2014), Erişim Tarihi: 14.04.2019 (<https://www.state.gov/documents/organization/>)

İmrohoroğlu, A., Kabukçuoğlu, A. & Abbasoğlu, O. (2018), *The Turkish Current Account Deficit*, Economic Injuriy, sf 515-536

Kamacı, A. (2016). Dış Borçların Ekonomik Büyüme ve Enflasyon Üzerine Etkileri: Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik Analizi. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*, (Special Issue 1), 167.

Kartal, G., & Öztürk S., (2017), Filistin'in Ekonomik Yapısı Ve Filistin'de Politik İstikrarsızlıkların Ekonomik Büyümeye Etkisi, sf 410 - 412.

Knowledge Economy Assessment of Tunisia (2014), European Bank for Reconstruction and Development, p 5.

Koçak, O., & Kavi, E. (2011). MENA Bölgesinde Emek Piyasası ve İstihdam Yapısı. *Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinin Ekonomik Yapısı*, 61.

Makaringe, S. C., & Khobai, H. (2018). The Effect of Unemployment on Economic Growth in South Africa (1994-2016), Munich Personal RePEc Archive.

MENA Region Countries List, 2016, Erişim Tarihi: 04.06.2018
(<http://istizada.com/mena-region>)

Middle East and North Africa (MENA) (2017), Erişim Tarihi: 12.07.2017
(<http://www.investopedia.com/terms/m/middle-east-and-north-africa-mena.asp>)

Middle East (2019), World Atlas, Retrieved Erişim Tarihi: 17.05. 2019
(<https://www.worldatlas.com/webimage/countrys/me.htm>)

O'Sullivan, A., Rey, M. E., & Mendez, J. G. (2011). Opportunities and Challenges in MENA Region, Erişim Tarihi: 07.07. 2015 (Online: <http://www.oecd.org/mena/49036903.pdf>). Approaches for MENA Countries.

O'Sullivan, A., Rey, M. E., & Mendez, J. G. (2011). Opportunities and Challenges in the MENA Region. *Arab World Competitiveness Report 2012*, 42.

OECD (2011), Socio-Economic Context And Impact Of The 2011 Events In The Middle East And North Africa Region MENA- Investment Programme, P9.

OVALI, S. (2014). Küresel Rekabet Gücü Açısından Türkiye'nin Konumu Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (13), 21.

Öztürk N. (2008), İsrail'in Temel Ekonomik Göstergeleri ve Türkiye-İsrail Dış Ticareti, İzmir Ticaret Odası, S 3-4.

(<http://www.izto.org.tr/portals/0/iztogenel/dokumanlar/israil>) rapor alındı.

Porter, M., & Ketels, C. (2008). Analysis of the Moroccan Tourism Cluster. *Report Micro-Economics of Competitiveness Country Competitiveness Project*, 3-4.

Qatar Economy – Overview (2018), Erişim Tarihi: 30-10-2018,
(<https://translate.google.com.tr/?hl=ar#auto/en>)

Rivlin, P.(2013), Qatar: *The Economics and The Politics*, *Iqtisadi Magazine*, Vol. 3, No. 4, 1.

Rogmans, T., & Ebbers, H. (2013). The Determinants of Foreign Direct Investment in The Middle East North Africa Region. *International Journal of Emerging Markets*, 8(3), 60.

Shihab, M. (2001). Economic development in the UAE. *United Arab Emirates: A New Perspective*, 249-259.

Silvia, M. (2006). Competitiveness: From Microeconomic Foundations to National Determinants. *Studies in Business and Economics*, pag, 31.

The World Bank Data. (2019). Erişim Tarihi: 30.03 2019 ,The World Bank:
<https://data.worldbank.org/>

Trading Economics Indicators. (2019). Erişim Tarihi: 30. 03 2019, Trading Economics: <https://tradingeconomics.com/indicators>

Transparency International. (2018). Erişim Tarihi: 27. 04. 2018 About Transparency International (<https://www.transparency.org/about>)

Tunus Ülke Bülteni (2017), (<https://www.deik.org.tr/uploads/tunus>), Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu.

Türk, K. (2006). Mısır ve Suudi Arabistan'ın Ekonomik Yapıları ile Karşılıklı Ekonomik İlişkilerinin Değerlendirilmesi, sf 88.

TCMB (2013), Enflasyon ve Fiyat İstikrarı, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayınları, sf 2.

UNIDO. (2017). Industrial Development Report 2018. Viyana: United Nations Industrial Development Organization.

WEF (2013), "The Global Competitiveness Report 2012-2013" Full Data Edition, World Economic Forum.

Yakut, Ö & Hira, İ. (2015), Yemen'in Ülke Masalı, sf 6.

Yapraklı, S. (2011). Uluslararası Rekabet Gücünü Etkileyen Makroekonomik Faktörler: Türk İmalat Sanayi Üzerine Bir Uygulama. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 11(22), 376.

Yemen Ülke Bülteni, Erişim Tarihi: 28.03.2019
(<https://www.deik.org.tr/uploads/yemen-ulke-bulteni>)

أل درويش احمد وآخرون (2015)، المملكة العربية السعودية: معالجة التحديات الاقتصادية الناشئة للحفاظ على النمو، صندوق النقد الدولي ادارة الشرق الاوسط وآسيا الوسطى، ص1.

البرنامج الإنمائي للأمم المتحدة في المملكة العربية السعودية، نبذة مختصرة عن المملكة العربية السعودية
http://www.sa.undp.org/content/saudi_arabia/ar/home/countryinfo.html.

البرنامج الوطني للعمل اللائق التابع لمنظمة العمل الدولية، يونيو ٢٠١٠، ص2.

ثروت شلبي، التنمية الاجتماعية، جامعة بنها-مصر، ص12.

جغرافية الشر <https://mawdoo3.com>

الجمهورية اليمنية - مذكرة برنامجية، ابن <http://siteresources.worldbank.org/INTYEME>

جواد كاظم البكري (2010)، أثر مؤشر الحرية الاقتصادية على مناخ الاستثمار الأجنبي المباشر، ص47.

درهم سيف محمد (2008)، النظرية الاقتصادية الكلية، الطبعة الثانية ص35.

راضي محمد العضالمة، حسن عبدالرحمن العمرو، حذيفة سمح القراله (2015)، هيكل الدين العام في الأردن النمو الاقتصادي، دراسات، العلوم الإدارية، المجلد42، العدد 2، ص515. وتأثيره على

روب موريس (1979)، "النمو الاقتصادي والبلدان المتخلفة" ترجمة هشام متولي، الطبعة الثانية، دار الطليعة للطباعة والنشر، بيروت، ص9.

صندوق النقد العربي، التقرير الاقتصادي العربي الموحد، 2016، ص 9.

عبدالستار عبد الجبار موسى (2010)، واقع الاقتصاد العراقي وآليات التحول نحو اقتصاد السوق، المؤتمر الوطني الأول والعلمي العاشر لكلية الإدارة والاقتصاد – جامعة المستنصرية، ص6-7.

- عبدالكريم محمد و منتهى محسن (2014)، قياس العلاقة بين النمو الاقتصادي والبطالة في العراق باستخدام قانون اوكن للمدة، مجلة الإدارة والاقتصاد العدد98، ص4.
- على سالم (2012)، نحو استراتيجية فعالة للتنمية الاقتصادية في العراق، مجله جامعه الانبار للعلوم الاقتصادية والإدارية، المجلد 4 العدد 9، ص45-46.
- عميرة محمد (2002)، اقتصاد دوله المارات العربية المتحدة: الإنجازات المحققة والتطلعات المستقبلية، مجله التعاون الاقتصادي بين الدول الإسلامية، ص3-4.
- غزوان رفيق عويد (2016)، دراسة تحليلية لمؤشرات منظمة الشفافية الدولية حالة العراق، مجله النزاهة والشفافية للبحوث والدراسات، العدد التاسع، ص171-172.
- فكرون السعيد (2005)، استراتيجية التصنيع والتنمية بالمجتمعات النامية -حالة الجزائر -دراسة نظرية، رسالة دكتوراه، ص3.
- كيداني سيدي أحمد (2013)، أثر النمو الاقتصادي على عدالة توزيع الدخل في الجزائر مقارنة بالدول العربية، أطروحة دكتوراه، ص16-17.
- مازن أحمد أبو حصيرة (2015)، لديون الخارجية وآثارها على التنمية الاقتصادية في فلسطين، أطروحة ماجستير، ص2.
- محسن حسن (2016)، دراسة في التطورات الاقتصادية والسياسية والأمنية لجمهورية جيبوتي، مركز مقيشو للأبحاث والدراسات، ص23-24.
- محمد سامر القصار، (سعر الصرف وعلاقته الهامة مع السياستين النقدية والاقتصادية)، مركز أبحاث فقه
<https://www.kantakji.com/economic>
- محمد شفيق: التنمية الاجتماعية دراسات في قضايا التنمية ومشكلات المجتمع، مصر، المكتب الجامعي الحديث.
- محمد عبد العزيز عجمية (2000)، ايمان عطية ناصف، " التنمية الاقتصادية: دراسات نظرية وتطبيقية"، جامعة الإسكندرية، ص5.
- المركز اليمني لقياس الرأي العام، معوقات الاستثمار في اليمن، سبتمبر 2006، ص9.
- المركز اليمني لقياس الرأي العام، معوقات الاستثمار في اليمن، سبتمبر 2006، ص9.
- مركز دمشق للأبحاث والدراسات (مداد) (2015)، تأثير الازمة على الاقتصاد السوري، ص13.
- مركز دمشق للأبحاث والدراسات (مداد)، تأثير الازمة على الاقتصاد السوري، 2015، ص13.
- المستجدات الاقتصادية والاجتماعية في اليمن، وزارة التخطيط والتعاون الدولي-قطاع الدراسات والتوقعات الاقتصادية، العدد الرابع عشر مايو .
- المستجدات الاقتصادية والاجتماعية في اليمن، وزارة التخطيط والتعاون الدولي-قطاع الدراسات والتوقعات الاقتصادية، العدد الرابع عشر مايو 2016.
- مناف محمود قومانى (2012)، أسباب ونتائج التضخم الاقتصادي في سوريا قبل وبعد 2011، مركز إدارك للدراسات والاستشارات، ص2.
- منصور فرغل (2005)، اسهامات التعليم في معدلات النمو الاقتصادي في المملكة العربية السعودية، رسالة دكتوراه، ص3.

النظام الضريبي المغربي: التنمية الاقتصادية والتماسك الاجتماعي، تقرير المجلس الاقتصادي والاجتماعي،
2012، ص20.

نظرة عامة على الاقتصاد <https://www.almrsal.com>

